ДВАДЕСЕТ ДРУГА ДИВИЗИЈА У НИШКОЈ И КОСОВСКОЈ ОПЕРАЦИЈИ

Повлачењем бугарских окупационих јединица из Србије (анектираног дела) створена је велика слободна територија са осигураном позадином. То је омогућило штабу 13. корпуса боље услове за рад, распоред јединица и командовање, јер ће убудуће главне снаге корпуса, формирањем Четрдесет шесте дивизије, бити на десној обали Ј. Мораве. Због тога је штаб корпуса одлучио да се пребаци у рејон Пирота, што је и извршено између 13. и 18. септембра 1941.[1] На ову одлуку утицала је и потреба за непосредним контактом са штабом јединица Црвене армије и штабом бугарских снага, ради усклађивања садејства у предстојећој операцији.

По доласку у рејон Пирота, штаб 13. корпуса је, 19. септембра, одржао састанак (први састанак читавог штаба) на коме је размотрио своје задатке и ситуацију на територији Двадесет друге дивизије. Одлучено је да се већ сутра (20. IX 1944.) заврши формирање Четрдесет шесте дивизије. Том приликом је разматрана и 'ситуација створена доласком штаба 1. бугарског корпуса и његових јединица у рејон Пирота. Као основа за анлизу послужио је извештај штаба Двадесет друге дивизије штабу корпуеа 16. септембра у Јездиној махали (Г. орах). Установљено је да је штаб 1. бугарског корпуса дошао по наређењу Црвене армије

[1] Архив Војноисторијског института ЈНА, кутија 1051, фасцикла 5, документ број 1 (у даљем тексту Архив ВИИ, к. 1051, фасц. 5, док. бр. 1); Зборник докумената и података о народноослободилачком рату народа Југославије, том I, књига 12, документ број 68 (у даљем тексту Зборник т. I, књ. 12, док. бр. 68) и Дневник начелника штаба 13. корпуса, Архив ВИИ, кут. 2015, фасц. 3, док. бр. 9.

и да ће бугарске јединице учествовати у борбама против Немаца, због чега свакодневно довлаче нове јединице из унутрашњости Бугарске. На основу извештаја штаба Двадесет друге дивизије, заснованом на изјави команданта 1. бугарског корпуса, закључује се да је стање у јединицама овог корпуса врло тешко и да је овладала деморализација. А нрема обавештешу Стерија Атанасова Виктора који је 17. септембра боравио у штабу Двадесет друге дивизије, готово у свим јединицама које је обишао мнош батаљони отказују послушност и одбијају да поседну одређене положаје.[2] У пуковима, каже, постоји тежња да се хапсе официри без обзира на то да ли оу ратни злочинци или не. У многим јединицама војници формирају војне комитете и преузимају команду. Управо због овакве ситуације је ЦК БКП и упутио Стерија Атанасова Виктора у 1. корпус, а у моменту доласка штаба 13. корпуса у Пирот, стигао је и члан бугарске владе Добри Трепшев.[3] Слична ситуација била је и у бугарској оклопној бригади у којој су фашистички настројени официри саботирали наређења или стварали панику код војника. Они су бригаду, наоружану немачким тенковима „тигар", 17. септембра увели у борбу на правцу Бела Паланка, без пешадијске и артиљеријске подршке. Немци су им, разумљиво, у кланцу испред Милкинг врха (к. 688), уништили 10 тенкова. После овог пораза фашистички официри еу војницима дали „објашњење" да су тенкови од елабог челика и да их може уништити сваки пт-топ. Код посада тенкова је завладала паника, па су отказивали нослушност. Због

[2] „Поход на запад", етр. 20, (два батаљона 25. пеш. пука нису хтела да поседну положаје према немачким снагама. Тај пук је у рејону Бабушнице у мајској офанзиви 1944. и касније извршио масовна стрељаша).

[3] „Поход на Запад", стр. 18—20, (у 25. и 31. пуку похапшени су официри, а комитети створени и у другим јединицама. Бугарска влада је преко Атанасова и Трепшева укинула ове комитете.

тога је бугарска влада била приморана да пошаље специјалну комисију да иопита и среди стање у бригади.[4]

На оонову изнетих података оцењено је да је већина официра бугарске армије још националистички или фашистички расположена, а неки огрезли и у злочинима, и да ће све учинити како би омели учешће бугарске армије у борби против Немачке, или бар саботирати ту борбу.[5] Штаб 13. корпуса је у вези с тим посебно забрињавао однос између јединица НОВЈ и бугарске армије због антагонизма, јер су јединице од којих је корпус формиран, углавном водиле борбу са бугарским окупаторским снагама. Поступци окупаторске војске нису се могли заборавити за неколико дана, нити се могло брзо створити поверење у отачествену бугарску армију која је остала готово у истом кадровском саставу.[6]

Те и друге оцене штаба 13. корпуса потврђене су у нишкој и косовској операцији.

[4] Министерство на народната отбрана, генерален гцаб--военнонаучен отдел „Отечествената воина на Б-влгарил 1944——1945", том втори, боините деиствил на б-влгарската народна армин през п-врвил период на отечествената воина, Д-вржавно военно издателство, Софил — 1963, стр 42. У даљем „Отечествената воина ... 1944—1945" том втори, стр . ..

® Архив ВИИ, к. 2015, фасц. 3, док. бр. 9 (дневник начелника штаба 13. корпуса), „Отечествената војна 1944—1945; т. II, стр. 41 и „Поход на Запад", стр 18—22. У овој књизи се Дамњан Велчев сматра једним од највећих саботера учешћа БНА у рату против фашистичке Немачке, а он је тада био министар одбране у бугарској влади. Оцена о Велчеву као противнику учешћа бугарске армије у рату против Хитлерове Немачке изнета је и у књизи „Интернационалната мисин на Овветската Армин в Бт>лгарин 1944—1947", Дђржавно военно издателство, Софин — 1971, стр. 86, 91 и 92. У овој књизи се командант 2. бугарске армије Кирил Станчев сматра непријатељем отечественофронтовске владе и њене политике. Припадао је контрареволуционарној официрској организацији (стр. 85—86). И маршал СССР-а Сергеј Бирјузов тврди да је Велчев од првог дана испољавао отпор према учешћу бугарске армије у рату против Хитлерове Немачке. (Извор: „Суроввге ГОДБ1" С. С. Бирвдзов, маршал Советского Совдза, Издателвство „Наука", Москва 1966, стр. 446, у даљем „Суровме ГОДБГ" ...

® 2. БА је дејствовала на нишком правцу. Од кадра је промењено нешто само у 21. и 32. пеш. пуку „Ослободителна војна", 1944—45, т. II, стр. 41.

На позив штаба 3. украјинског фронта, представници штаба 13. корпуса стижу 20. IX 1944. у Софију, и у штабу фронта решавају проблеме будућих заједничких дејстава на територији Србије.[7] Тих дана је и Врховни командант Маршал Тито отпутовао у Москву ради договора о заједничким дејствима Црвене армије и НОВЈ на територији Југославије.[8] У исто време је и делегат бугарске владе Стерија Атанасов Виктор, преко штаба Двадесет друге дивизије, тражио могућност да у Врховни штаб оде једна бугарска делегација ради регулисаша учешћа БА у борби против Немачке на територији Југославије. Тај контакт са Врховним штабом преко Главног штаба Србије није успостављен, због слабе радио-везе.[9]

У периоду већ успостављених веза ради усаглашаваша војних дејстава, долази до захтева отечественo-фронтовске бугарске владе за припајаше Бугарској срезова Босиљград, Цариброд (сада Димитровград) и неких места у бабушничком срезу. Овај захтев је Стерија Атанасов Виктор, представник ЦК КПБ, упутио Главном штабу Србије преко штаба 13. корпуса 24. IX 1944. На овај захтев, Главни штаб Србије је у оштром тону негативно одговорио.[10] Ово тим пре што је бугарска армија без одобреша Националног комитета Југославије дошла на територију Југославије у рејон Бабушнице, Пирота и Цариброда и што је влада Бугарске у току само једног дана три пута интервенисала због проласка 1. и 2. пиротеке бригаде кроз део територије Бугарске на маршу за Враше и Бујановац

[7] Дневник начелн. штаба 13. корпуса (АВИИ к. 2015 фасц. 3, док. бр. 9).

[8] „Ослободителна војна 1944—1945", стр. 83, 104, и 105 и „Ослободилачки рат", стр 297.

[9] Архив ВИИ, к. 1052, фасц. 5, док. бр. 2.

[10] Архив Института радн. покрета Београд, фонд ЦК КПЈ бр. 6758. У депеши поред осталог стоји: „Непријатно смо изненађени вашим потпуно неправилним и неприхватљивим ставом по питању срезова: босиљградског, царибродског, трнског... који су пре рата припадали Југославији. Молимо да примите к знању да су ти срезови већ сада саставни делови савезне територије, слободне, Демократске Федеративне Југославије и да вашим јединицама и органима издате одговарајућа наређења".

с напоменом да се туђим јединицама не дозвољава боравак на бугарској територији (оне су то учиниле код села Рани Луг и Слишовце, да би за неколико километара ократиле пут).[12]

Ипак, у најтежој ситуацији су се нашли ОК Пирота и организације НОП, јер је за народ овог краја била несхватљива корисност учешћа бугарске армије као савезника против фашистичке Немачке. Још су били свежи трагови бугарских окупаторских јединица да би могли тако брзо да поверују у њихов преображај. Због тога су у свим градовима (Пироту, Бабушници, Врању, Сурдулици) и мањим местима одржавани митинзи на којима је објашњаван разлог њиховог учешћа.[13]

Први план нишке операције

Двадесет другог септембра 1944. у штаб 13. корпуса (у Пирот) стигао је потпуковник Црвене армије Зајцов с једним пешадијским и једним мајором авијације. Истог дана је обавестио штаб корпуса о одлуци штаба 3. украјинског фронта, по којој, на нишком правцу, 2. бугарска армија ,,нове Бугарске армије" носи главни терет борбе, док ће снаге 13. корпуса бити употребљене на правцима где буде најкорионије и најпогодније. Очигледно је да су јединице НОВЈ добиле другоразредну улогу у нишкој операцији. Због тога је штаб 13. корпуса, 26. оептембра, упутио Главном штабу Србије извештај следеће садржине: ,,У вези са предстојећом офанзивном операцијом бугарске 2. армије, по налогу начелника штаба маршала Толбухина, дали смо наређење 22. дивизији да садејствује и да се њезине снаге нађу тамо где ће бити најпотребније и најкорисније". И даље: „Ми ћемо вас стално обавештавати радио-везом од почетка операције, како бисте увек знали ситуацију на овом сектору и према томе

[12] Према изјави команданта 1. пиротске бригаде Саве Кесара.

[13] Архив Србије фонд ПКС, бр. 667 и Архив ВИИ, к. 2015, фасц. 3, док. бр. 9, (Дневник начелника штаба 13. корпуса).

могли давати наређења јединицама које се налазе на левој обали Мораве".[14]

Због слабе и несигурне радио-везе, штаб корпуса упућује свог политичког комесара у Главни штаб Србије ради детаљнијег подношења извештаја. Упознавши ситуацију на нишком правцу, Главни штаб Србије, 30. септембра 1944., депешом обавештава Врховни штаб: ,,По наређењу совјетске команде, Бугари врше груписаше снага на сектору Пирот — Бела Паланка — Бабушница, са намером да предузму офанзиву у правцу Лесковца и Ниша. Исто тако групишу се на правцу Царевог Села. Бугарска армија је под совјетском командом која ће им наредити почетак офанзиве. Тринаести корпус је стално у вези са Русима и Бугарима."[15]

У вези са одлуком штаба 3. украјинског фронта, на нишком правцу је, место 1. бугарског корпуса, формиран штаб 2. бугарске армије, у чији оу саетав ушле: 4, 6, 9. и 12. пеш. дивизија, затим 1. устаничка (партизанска) дивизија, 2. коњичка дивизија, тенковска бригада и 4. гранична бригада.[16] По плану операција 3. украјинског фронта, на југословенској територији је 2. бугарска армија била на помоћном правцу у нишкој операцији, а у другој етапи наносила би главни удар правцем Врање — Приштина — Пећ са задатком да пресече комуникације непријатеља у долини Ибра,

[11] Зборник т. I, књ. 12, док. бр. 1 146; Архив ВИИ, к. 2015, фасц. 3, док. бр. 9; Дневник начелника штаба 13. корпуса. Према самом Бирјузову, он је добио задатак да припреми бугарску армију за учешће у рату против Хитлерове Немачке и да организује садејство са 13. корпусом НОВЈ. У вези с тим је звао чланове штаба 13. корпуса у Софију и боравио у штабу 2. бугарске армије у Пироту. (Извор: „Сурови годи", стр. 453—461). Штаб 13. корпуса обавештава о улози штаба III укр. фронта и доласку Бирјузова у Пирот (Извор: Архив ВИИ, к. 184, фасц. 1, док. бр. 34—3).

[15] Зборник, т. 1, књ. 12, док. бр. 87.

[16] Београдска операција стр. 90 и Отечествената воина 1944—45, т. II, стр. 55 и 56 командант 2. БА генерал-мајор Кирил Станчев, а помоћник команданта Бојан Багаранов пук., начел. штаба пук. Терзијев.

разбије његове резерве и избије на линију Пећ — Ђаковица — Призрен.[17]

На основу задатка добијеног од 3. украјинског фронта и Главне команде бугарске армије из Софије, командант 2. бугарске армије доноси 23. сеитембра своју одлуку за напад:[18] 4. гранична бригада напада из рејона Писак Бука и Свети Никола општим правцем преко Калне и, дејствујући према Књажевцу, истовремено обезбеђује десни бок 9. пешадијске дивизије; 9. пешадијска дивизија ојачана са два моторизована артиљеријска дивизиона хаубица 150 мм и две батерије 105 мм 1. армијског артиљеријског пука и 1. противоклопним батаљоном (без једне чете), напада на правцу Пајеж —Сврљиг и избија у рејон села Шливовик — Грбавче северозападно од Ниша; 6. пешадијска дивизија, ојачана једном батеријом 2. дивизиона 3. армијског артиљеријског пука и једним противтенковским дивизионом, напада на правцу Бела Паланка — Плоче — Ниш; 4. пешадијска дивизија, ојачана 3. дивизионом 3. армијског артиљ. пука, једним инжењеријским батаљоном 3. инжшБеријског армијског пука и 1. четом армијског противтенковскот батаљона, напада на правцу Мезграја — Равна Дубрава — с. Марина Кутина — с. Грабовац и избија на висове јужно од Ниша; 12. пеш. дивизија напада преко планине Крушевице (к. 808) правцем Висока чука — с. Крушевица — Бабичка гора — пл. Селичевица, затварајући Ниш са југа. Прва устаничка партизанска дивизија добила је задатак да напада провцем с. Лопушње — Власотинце, а по ослобађању Лесковца дејствује комуникацијом Лесковац — Ниш до с. Кочане. У другом ешелону, у рејону Бабушнице је тенковска бригада спремна за увођење у борбу на фронту 4. или 12. пеш. дивизије.

[17] Београдска операција, стр. 104 и 105, „Отечествената воина 1944—45" II стр. 56, задатак 2. БА је да наступа у границама: Кална—Алексинац са севера и Видрар—Сурдулица с југа, да овлада рејоном Ниша и пресече комуникације за повлачење немачких јединица које се извлаче из Грчке.

[18] Архив ВИИ, филм бугарских докумената из НОБ Војни институт, Софија Ф.Б бр. 3—8 снимак 129—135. (у даљем НОБ — ВИС — т. бр. сним. бр.)

Друга коњичка дивизија је такође била у другом ешелону, спремна да по посебном наређењу, из рејона Пирота дејствује на било ком правцу у зони дејства 2. БА. Напад јединица 2. бугароке армије обезбеђиван је ватром 760 артиљеријских и минобацачких оруђа из састава или средстава ојачања. Дејство јединица на нишком правцу подржавале су и две авио-дивизије из 7. ваздухопловне армије 3. украјинског фронта, једна дивизија са јуришним, а друга са ловачким авионима. Предвиђено је да напад почне у 7.00 часова, али дан напада није одређен.

У духу заповести команданта 2. БА сачињен је план обезбеђења операције и време довођења јединица на полазне положаје. Сутрадан, 24. септембра, представник авијације 3. украјинског фронта, начелник штаба 9. авио-корпуса, генерал-лајтнант Комаров, посетио је штаб 2. бугарске армије у Пироту и организовао садејство авијације у ггредстојећој операцији.[19] Истог дана су концентрисане инжињеријске јединице 6. и 9. пешадијеке, као и 2. коњичке и тенковске бригаде за оправку пута Пирот — Власотинце и оспособљавање за пролаз тенкова.

Командант 2. бугарске армије, 24. септембра, на основу наређења Генералштаба од 20. септембра 1944., издао је своју заповест за развој позадинских служби и установа армије. Допуне су извршене накнадним наређењем Генералштаба од 23. септембра и друге заповести команданта армије од 26. септембра, којом приликом је одређена и количина резерви у армијским дивизијским складиштима. На основу ових наређења, позадинске установе и јединице развијале су се од 25. до 29. септембра.

Првој устаничкој дивизији је Генералштаб БА издао 23. IX 1944. непосредно задатак за дејства у рејону Власотинца и Лесновца. Он је тада наредио да дивизија буде у рејону села Дејан — Добро Поље — Лопушње 25. септембра.[20] Из тога произилази да је

[19] Отечествената воина 1944—1945, т. II, стр. 61—68.

[20] Архив ВИИ НОБ ВИС Ф. Б. бр. 8, снимак 68.

напад предвиђен за 26. IX 1944. Међутим, тада је ова дивизија била још у формирању.[21]

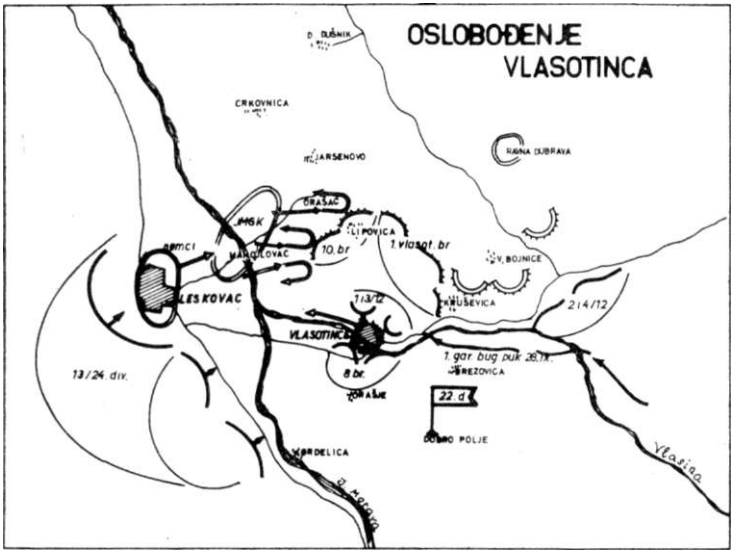

Трећи напад Двадесет друге дивизије и ослобођење Власотиниа

Сходно одлуци 3. украјиноког фронта и заповести команданта 2. бугарске армије, 24. септембра је, са представником 3. украјинског фронта, у штабу 13. корпуса, организовано садејство 22. дивизије и 1. устаничке за напад на Власотинце.[22] Међутим, знајући да је 1. устаничка још у формирашу ,и осећајући потцењивање могућности јединица НОВЈ, штаб 13. корпуса издаје 25. септембра наређење 22. дивизији да

21 Отечествената воина 1944—45, т. II, стр. 70.

22 Отечествената воина 1944—45. књ. II, стр. 70. Иако је садејство договорено — организовано, командант 2. бугарске армије издаје наређење и 22. дивизији за напад на Власотинце иако на то није имао права. Истина, 22. дивизија то наређење није примила.

сама нападне и ослободи Власотинце ,,и пре него што почне општи напад на читавом фронту". То наређење гласи: „Бугарска 2. армија се концентрише на простору Пирот—Бабушница—Бела Паланка, где се припрема за офанзивна дејства ових дана на правцу Лесковац и Ниш.

Славчова дивизија (мисли на 1. устаничку) долази на сектор Власотинца на помоћни правац, а остале армије дејствују на правцу Бабушница — Сува планина — Бела Паланка и севернije.

У вези еа предњим:

1. Једну бригаду упутити на Бабичку гору и то: са два батаљона дејствовати на комуникацију Дуга Пољана — Ниш, а са друга два батаљона на комуникацију Лесковац — Ниш.

2. Две бригаде концентрисати према Власотинцу ради напада на Власотинце. Напад дивизије може се извршити и пре него што почне општи напад на читавом фронту.

Славчо са дивизијом стиже у рејон Власотинце 26. септембра, те у вези са тим одмах повуците батаљоне из рејона Граничара и Линова.

3. Према своме нахођењу употребите 3. пиротску бригаду и Бабички ПО који има 800 бораца. Трећа пиротска има 6 тешких минобацача.

4. Организујте садејство са 13. бригадом 24. дивизије у рејону Грделице."[23]

У моменту издавања наређења, јединице Двадесет друге дивизије имале су следећи распоред: 8. српска бригада из рејона Врања на маршу у рејон Власотинца: 10. српска. са 1. и 3. батаљоном на Бабичкој гори, куда су послати 23. септембра после другог напада на Власотинце, а са 2. и 4. батаљоном, пратећом четом и интендаитуром на положајима Дејан — Рамни и Дел — Брезовица; 12. српска на положајима села Линово — Грнчар — Модра Стена — Своће и Г. Дејан; Бабички ПО у рејону Старо Село — Грделица.[24] Због оваквог распореда дивизије, штаб корпуса није прецизирао дан напада, већ је то оставио штабу дивизије. Штаб Двадесет друге дивизије је издао заповест, а допун-

[23] Архив ВИИ, к. 1078, фасц. 1, док. бр. 59, к. 1814 фасц. 3, док. бр. 25—2.

[24] Архив В И И, к. 1051, фасц. 5, док. бр. 2, к. 1054, фасц. 5, док. бр. 2—20 и Зборник том I, књ. 12, док. бр. 149.

еким наређењем од 26. сентембра прецкзирао да напад на Власотинце почне 27. септембра у 21 час.[25] Међутим, довођење јединица у рејон за напад ишло је доста споро. Дванаеста српска бригада је тамо дошла тек 27. септембра, на сам дан напада; 8. српска стигла је у рејон Градишта — Лопушње 26. септембра. Због закашњења 12. српске бригаде, два батаљона 10. српске прешла су у одређен рејон тек пођу, 27. септембра, када је напад на Власотинце био у току.[2'*]

По замисли штаба Двадесет друге дивизије, 8. српска бригада напада Власотинце 1. и 2. батаљоном из рејона села Јастрепца преко Орашја и из села Брезовице коритом реке Власине. Њен 3. батаљон руши мост на путу Власотинце — Лесковац и код села Глошана и Прилепац обезбеђује се са правца Лесковца, а 4. батаљон затвара нравац Грделица — Власотинце код села Кукавице и Орашја. Дванаеста бригада 1. батаљоном напада Власотинце из рејона с. Конопнице и Ломнице, пошто претходно ликвидира четнике у тим селима, а 2. батаљоном поседа рејон села Крушевице и Црне Баре ради обезбеђивања од Високе чуке. (к. 808). Трећи и 4. батаљон налазиће се у селу Брезовици и Рамни као дивизијска резерва.

Десета бригада са три батаљона поседа положаје у рејону села Орашац — Градашница — Липовица са задатком да обезбеђује напад на Власотинце, затварајући правац од Лесковца, Манојловице и Д. Слатине.

Бабички ПО поседа положаје у рејону Корбалица (к. 571) — Средар — Сивац (к. 632) и затвара комуникацију Равна Дубрава — Власотинце.[27]

Од 15 батаљона колико је имао на располагању (без 3. пиротске бригаде која му је била придодата, а није је искористио), штаб Двадесет друге дивизије

[25] Зборник том I, књ. 12, док. бр. 149; Архив В И И, к. 1054 фасц. 5, док. бр. 2—20, к. 1053, фасц. 3, док. бр. 51.

[20] Архив В И И, к. 1051, фасц. 5, док. бр. 2; к. 1054, фасц. 5, док. бр. 2—20 и Зборник том I, књ. 12, док. бр. 149.

[27] Зборник том I, књ. 12, док. бр. 169; Архив В И И, к. 1054, фасц. 1, док. бр. 2—20. Бабички ПО је у време напада већ био претворен у Бабичку бригаду која је касније названа 1. власотиначком због 80"/о Власотинчана у њој.

уводи у напад на Власотинце само три батаљо«а, што је унапред осуђено на неуспех. Штаб је, вероватно, овако поступио пошто је оценио да су се у том моменту у самом траду налазиле снаге једног одреда СДС — до 400 граничара и Власински четнички корпус, такође до 400 четника, а стварно је било преко 1.000. У рејону Лесковца и Ниша није било оперативних јединица немачке фашистичке армије, сем посадних, полицијских и самосталних батаљона (на Високој чуки (к. 808) налазио се 54. брдски ловачки батаљон). Главнина 1. брдске дивизије је, због ситуације у источној Србији, пребачена у тај рејон. Једино су јаче снаге недићеваца биле у Лесковцу, а четници у рејону Манојловца — Кумарева — Вратиловца — Бабишта и Навалина.[28]

Батаљони 8. српске бригаде почели су напад на Власотинце у предвиђено време. Први батаљон, нападајући из села Јастрепца, брзо је подишао првим кућама југоисточног дела града, али је трпео јаку ватру из основне школе и са црквеног торња. Други батаљон нападајући од с. Брезовице, такође је брзо савладао отпор на периферији града и непријатеља потиснуо према кафани „Солун". Први батаљон 12. српске бригаде, због борбе са четницима из Лесковачке четничке бригаде у селу Ломници и Конопници које је протерао према Манојлову, закаснио је и у напад се укључио тек око 23 часа. Истог сата у Власотинце је стигао један слаб одред Немаца са 3 тенка. То је била довољна морална подршка за недићевце и четнике који су, потиснути у центар града и забарикадирани у две добро утврђене зграде, пружали јак отпор, очекујући, када еване, помоћ из Лесковца и Манојловца. Батаљони 8. и 12. бригаде нису имали средстава за рушење зграда да би на тај начин присилили одбрану Власотинца на капигулацију. Када је свануло, штаб Два-

[28] Архив ВИИ, Ч С-Б 16956/1; наводи се цифра од 3.000 четника и недићеваца који су после ослобођења Власотинца напустили рејон Лесковца и повукли се према западној Србији. Дневник потпоручника Стевановића. Ова бројка се може узети као тачна, јер су четници пре тога извршили мобилизацију.

десет друге дивизије наређује да се батаљони повуку и заузму положаје на самој ивици Власотинца с тим да напад јаним онагама наставе истог дана, 28. IX, по паду мрака.[29] Тек тада је штаб дивизије схватио да су потребне јаче енаге за ослобођеше Влаеотинца.

Пошто није имао евојих снага, окупатор је ангажовао све четничке снаге из рејона Лесковца, упућујући их преко Д. Слатине — Липовице у правцу Власотинца, у помоћ нападнутом гарнизону. Десета бригада која је била на маршу од р. Власине, каснила је и у одређени рејон стигла тек рано изјутра, 28. IX. Други батаљон је одмах из покрета посео Китку (к. 553) и Чардак (к. 408), а 4. батаљон положаје десно од шега. Међутим, већ око 10 часова, из реЈОна Д. Слатине, појавила се колона четника. Штаб 10. бригаде одлучио је да је нападне 2. и 4. батаљоном. Други батаљон је задатак уепешно извршио и пртходницу четника вратио преко J. Мораве. У том тренутку еу се појавиле три непријатељске колоне према Велом камену. Открившн правац покрета четничких колона, штаб бригаде је донео одлуку да их сачека на Белом камену и Градишту. Бели камен је посео 2. батаљон, а Градиште и Чардак (к. 408) 4. који је уједно штитио и комору бригаде. По замисли штаба бригаде, требало је да батаљони пусте непријатеља на блиско одстојаше и кратком, али снажном ватром, да га изненаде, а затим преласком на јуриш разбију и протерају. Међутим, непријатељ је открио положаје 10. бригаде па је, користећи се мртвим угловима, прикривено и неометено пришао положајима и напао батаљоне.

Други батаљон је прихватио борбу и успешно одбијао нападе четника, али дуго није могао да издржи. Јаче снаге четника, избијашем преко Св. Спаса на Обешешак и Рајино Поље, обухватили су му лево крило. У тој ситуацији он је био присиљен да се под заштитом ватре повлачи са једног положаја на други, све до 16 часова, када је посео положаје на Китки (к. 553).

[29] Зборник том I, књ. 12, док. бр. 173, (наређење штаба 22. дивизије).

Када се 2. батаљон повукао на Китку, кроз међупростор, између њега и 4. батаљона, пробила се једна колона Немаца према Градишту. У таквој ситуацији штаб бригаде је повукао 2. батаљон према Липовици. Четврти батаљон је бочним нападима и јуришима покушавао да одбаци немачке снаге од Градашнице, али није успео, те се и он повукао према Липовици. Четврти батаљон који је имао највише ненаоружаних пре повлачења са полоЖаја на Чардаку, пружио је највећи отпор четницима и немачким јединицама. Овакву упорност је испољио, свакако, и због тога што се иза његових положаја налазила бригадна болница са рањеницима и комора. Повукао се тек пошто је добио писмено наређење од штаба бригаде.

Други батаљон се морао повући и са Китке. Под притиском непријатеља који га је пратио у стопу, одбачен је чак до липовачке школе. Ттаб бригаде који се налазио у Липовици, покушао је да уведе у борбу 1. батаљон. Међутим, непријатељ је силовито навалио на Липовицу. У том моменту из митраљеза је емртно погођен политички комееар бригаде, Бранко Вучелић. У најкритичнијем тренутку борбе пристигао је један батаљон Власотиначке бригаде (раније Бабичког ПО) са Сивца (к. 632) — Средар. Овај и 2. батаљон 10. бригаде успели су пред мрак да одбаце четнике према Китки и даље према Ј. Морави. Трећи батаљон 10. бригаде који је у току дана био у рејону села Јарсенова, самоиницијативно је пошао у борбу у рејон Градашнице, али је стигао тек када је непријатељ потиснут према Ј. Морави. Десета бригада, иако је дала велике жртве (3 погинула и 15 рањених), извршила је тежак борбени задатак. Обезбедила је успешан завршетак налада на Власотинце.[30]

Штаб Двадесет друге дивизије, схвативши да су снаге од три батаљона недовољне за овладавање насељеним местом доноси одлуку да у нападу на Власотинце, 28. IX у 19 часова, ангажује шест батаљона 8. и 12. бригаде.[31] Напад је почео на време. Батаљони 8.

[30] Архив ВИИ, к. 1054, фасц. 1, док. бр. 2—20. (Операцијски дневник 10. бригаде).

[31] Зборник, том I, књ. 12, док. бр. 173.

српске нападали су са југоисточне, а батаљони 12. бригаде са северозападне стране. Трећи батаљон 8. српске нападао је од гробља до пута Орашје — Власотинце, 1. батаљон са правца Јастрепца према школи и цркви, а 2. батаљон коритом реке Власине (са обе стране реке) и комуникацијом Свође—Власотинце према кафани „Солун". Трећи батаљон 12. бригаде нападао је комуникацијом од Веговог браништа и Власотиначких винограда, 1. од с. Шишаве, а 2. од с. Конопнице.

Иако су недићевци и четници знали за неуспех четника и Немаца код Липовице, пружали оу жилав отпор.

Борба се водила за сваку кућу. Бомбаши су наносили одлучујуће ударце и то је тако трајало читаву ноћ. Оевануо је 29. еептембар. Схвативши да помоћ неће стићи, непријатељ, сабијен у неколико зграда, почео је да се колеба. Сваког часа очекивала се предаја. Око 9 часова уведен је у борбу и један батаљон 1. (партизанског) гардијског пука 1. (Устаничке) бугарске дивизије који је пред мрак, 28. септембра, стигао у Бољаре.[32] Дејство бугарских топова 37 мм на утврђене зграде докрајчило је отпор деморалисаних четника и недићеваца. Предали су се пре него што се бугарски батаљон уклопио у борбу. Власотинце је коначно ослобођено. Погинуло је преко 100 и заробљено 299 издајника. Један део је успео да се извуче са командантом граничног одреда и командантом Власинског четничког корпуса. Губици Двадесет друге дивизије износили су 25 погинулих и 45 рањених бораца.[33] Осло-

[32] Командант овог пука, пуковник Денчо Знепољски, стари је познаник руководилаца бригада 22. дивизије. Од 1943. године он је у 2. ЈМРО политички комесар чете, од друге половине 1943. начелник штаба Трнског бугарског ПО, а од 1944. командант 2. софијске бригаде. Био је врло омиљен међу борцима и руководиоцима 22. дивизије. (Извори: А В И И, к. 1051 фасц. 5, док. бр. 3-2; Отечествената војна, 1944—1945, страна 70).

[33] Зборник, т. I, књ. 13, док. бр. 14. (У неким документима је број погинулих у 22. дивизији мањи, а исто тако и непријатељски губици. Ипак, ова се цифра може узети као тачна).

бађањем Власотинца створен је широк маневарски простор за напад на Ниш и Лесковац, а поготово када буде ликвидиран непријатељ на Високој чуки (к. 808).

Прегруписавање дивизија НОВЈ у долини Ј. Мораве

Одмах по ослобађању Власотинца, штаб Двадесет друге дивизије је почео да организује одбрану Власотинца од евентуалног противнапада непријатеља, с обзиром на важност Власотинца за одбрану нишког раскршћа. Својим наређењем од 30. IX 1944, штаб дивизије одређује јединицама следећи распоред:[34] према ранијој одлуци штаба 13. корпуса, 10. бригаду упућује на Бабичку гору са задатком да угрожава комуникацију Гаџин Хан — Душник — Равна Дубрава. Бригада је посела положаје: село Ступница — Г. Купиновица — Г. Драговље — Г. Гаре.

Осмој бригади је дат задатак непосредне одбране Власотинца. Њеном 3. батаљону додељен је положај Обешењак — Бели камен — с. Стајковац; Другом Прилепац — Ладовица, а Трећем Козаре — Орашје. Њен 1. батаљон остаје у Власотинцу ради обезбеђивања дивизијске болнице која је ту смештена. Дванаеста бригада је распоређена на десној обали Ј. Мораве од Орашца, Д. Слатине и Д. Купоновице до Дрћевца, са задатком да затвори правац од Лесковца преко Манојловца, Орашца и Равне Дубраве, а у исто време да угрожава Лесковац са североистока. Првој власотиначкој бригади одређена је улога дивизијске резерве и размештена је у рејон села: Црна Бара — Гуњетина — Средор, с тим да у исто време обезбеђује Власотинце од Равне Дубраве и Виеоке чуке (к. 808).

Истог дана, пошто су бригаде већ пришле извршавању наређења шгаба дивизије, од штаба 13. корпуса добијено је наређење да се хитно упуте две бригаде на леву обалу Ј. Мораве, и то по захтеву Главног штаба

[34] Зборник том I, књ. 12, док. бр. 149 и том I, књ. 14, док. бр. 191.

Србије.[35] У оваквој ситуацији штаб Двадесет друге дивизије обратио се команданту 1. гардијског пука 1. устаничке дивизије, да његов пук преузме положаје 8. орпске бригаде и задатак одбране Власотинца. Прихватајући овај предлог, командант 1. гардијског пука је издао своју заповест којом је 1. батаљон поставио на положај Гложане — Ладовица — Стајковац; 2. батаљон у рејон с. Шишаве, а 3. у рејон села Бољаре и Манастириште.[36] Први батаљон је преузимао положаје 2. батаљона 8. српске бригаде ноћу 2. октобра 1944.

Главни штаб Србије, на основу извештаја штаба 13. корпуса и распореда јединица 2. бугарске армије за дејства које су захватале фронт од Калне преко Беле Паланке до Власотинца, а да би јединице НОВЈ успешно садејствовале у нишкој операцији, донео је одлуку о прегрЈлтисавању својих снага ради затварања долине Ј. Мораве од Бујановца до Сталаћа и онемогућавања непријатељу да довуче нове снаге у рејон Ниша. Ова одлука је донета у тренутку када је непријатељ већ иочео да довлачи снаге из Шумадије и западне Србије преко Крушевца и Сталаћа у рејон Ниша за ојачавање одбране на том правцу. Због тога је Другој пролетерској дивизији наредио да затвори правац Сталаћ — Ниш и дејствује на комуникацију у долини Јужне Мораве. Две бригаде Двадесет четврте дивизије које су већ биле под његовом непосредном командом, Главни штаб Србије пребацује у рејон села Разбојне. Том одлуком Двадесет друга дивизија са две бригаде и новоформирана Четрдесет седма, која је ушла у састав 13. корпуса, преузимају положаје Двадесет четврте дивизије.

На основу наређења Главног штаба Србије, штаб 13. корпуса издаје 1. X 1944. наређење Четрдесет шестој да одмах упути једну бригаду (26) у рејон Власотинца и преузме положаје од 8. бригаде Двадесет друге дивизије која одлази на леву обалу Ј. Мораве. Она

[35] Зборник том I, књ. 13, док. бр. 3 и Архив В И И, к. 1053, фасц. 5, док. бр. 3.

[38] Архив ВИИ, НОБ-Вис, Ф Б 127 и 128, снимак 13 и 14.

је имала задатак да затвори све правце од Лесковца према Грделици и Врању и треба да је најбоље наоружана. Са 1. сурдуличком бригадом, ван састава Четрдесет шесте дивизије, да поседне Грделичку клисуру од Предејана до Грделице.

Двадесет другој дивизији наређено[37] је да једну бригаду одмах упути у рејон Слатина — Чукљеник — Дрводеља, према Лесковцу и преузме положаје од Двадесет четврте дивизије која одлази у рејон Бруса. Друга бригада те дивизије остаје у рејону Власотинца до доласка бригаде Четрдесет шесте дивизије, а по извршеној смени одлази у рејон Лебана и Пусте Реке. Трећа бригада те дивизије остаје на Бабичкој гори са задатком да, у моменту преласка бугарских јединица у офанзиву, дејствује на комуникације у позадини непријатеља и отежава му повлачење. Бабички ПО стављен је под команду 10. бригаде и има задатак да са положаја на Бабичкој гори затвори правац од Душника према Равној Дубрави и Власотинцу.

Двадесет другој дивизији је наређено да по прелаеку у рејон Лесковца, будно прати развој ситуације и у погодном моменту нападне и ослободи Лесковац, а гготом, као и пре тога, да дејствује на комуникацију Лесковац — Ниш, чистећи је од непријатељских посада. На тај начин ће садејствовати 2. бугарској армији у нишкој операцији, али ће тежити да прва уђе у градове.

Четрдесет еедмој дивизи која је била још у формирању, дат је задатак да поседне положаје на линији Пуста Река — Прокупље, затвори правац од Ниша према Прокупљу и дејствује на комуникацији Лесковац — Ниш.[38] Овим наређењем је нредвиђено да и штаб корпуса пређе на леву обалу Ј. Мораве у село Вучје. За одржавање везе еа штабом 3. украјинског фронта и 2. бугарске армије одређен је заменик команданта корпуса који ће уједно вршити и функцију

[37] Зборник, том I, књ. 13. док. бр. 3.

[38] 47. дивизија формирана је од 15. и новоформираних 28. и 29. српске бригаде. У време издавања заповести бригаде још нису биле потпуно формиране нити наоружане.

команданта области у Пироту. Он преузима и команду над Пиротоким и Царибродским одредом, као и над ново формираним бригадама у рејону Пирота и Бабушнице.

Овако распоређујући своје јединице, јасно је да је штаб корпуса сматрао да ће са леве обале Ј. Мораве успешније садејствовати 2. бугарској армији у нишкој операцији. Због тога је на десној обали оставио само једну бригаду која ће непосредно садејствовати бугарским јединицама у борби за Ниш. Према томе, ликвидација непријатеља у Нишу и шегово ослобађаше препуштено је бугарској армији. Исто тако је јасно да је штаб 13. корпуса сматрао да ће најбољи допринос нишкој операцији пружити ако са ових положаја онемогући непријатељу довлачеше нових онага у рејон Ниша.

На основу наређења корпуса, штаб Двадесет друге дивизије, 3. октобра у 11 часова, издаје своје наређење: у рејон Грделице и Лесковца упућује 12. српску бригаду која ће преузети положаје од 15. бригаде Четрдесет седме дивизије и затворити правац од Лесковца; 8. бригади наређује да са три батаљона смени 12. бригаду на просторији Д. Купиновица — Орашац — Д. Слатина — с. Куманово. На ове положаје долази тек када је смени 26. бригада Четрдесет шесте дивизије. Положаје преузете од 12. 8. бригада држи све док јој штаб дивизије не изда ново наређење, када ће заједно са њим прећи на леву обалу Ј. Мораве и отићи у рејон Пусте Реке и Лебана. Десета бригада остаје на раније одређеним положајима, с тим да интензивније дејствује на комуникацију Ниш — Душник — Равна Дубрава и са бугарским јединицама учествује у нападу на Ниш, где остаје да одржава ред и помаже при уепостави органа власти. Новоформирана Бабичка бригада (касније 1. власотиначка) добила је задатак да са положаја Липовица — Пискупово — Средор, по сваку цену не дозволи непријатељу продоре из Равне Дубраве у Власотинце. Нови бабички ПО који је потчињен 10. српској бригади, прикупља нове борце са територије Бабичке горе и разоружава заостале четнике. Истим наређењем регулисан је поступак јединица од почетка офанзиве бугарске 2. армије. Пред-

виђено је да 8. и 12. бригада учествују у нападу на Лесковац с тим да, по његовом ослобађању, 12. бригада остане у Лесковцу ради одржавања реда, а 8. продужи наступање и са 10. бригадом узме учешћа у ослобађању Ниша. Посебно је значајно што је штаб дивизије инсистирао на будном праћењу борбене ситуације и захтевао, ако се укаже могућност, да прве упадну у градове, не чекајући бугарске јединице. Битно је и то што је штаб дивизије регулисао односе између наших и бугарских јединица, везаних за заплењену имовину у градовима и на бојном пољу. Није без значаја и то што је, за разлику од штаба корггуса, штаб Двадесет друге дивизије предвидео да по две бригаде непосредно садејствују бугарским јединицама и узму учешћа у ослобађању Лесковца и Ниша.[39]

Четрдесет шеста дивизија је, у настојању да затвори Грделичку клисуру, упутила у рејон Власотинца 26. српску бригаду, а 1. сурдуличку у Грделичку клисуру (од Предејана до Грделице); 2. врањска остала је у рејону Владичиног Хана с тим да један део наоружаних бораца пребаци у рејон непријатељског гарнизона у Белом Пољу, и помогне 2. сурдуличкој бригади у блокади непријатељског гарнизона уз учешће организоване демонстративне нападе на исти гарнизон. 25. српска бригада држи Бујановац и активно дејствује против албанских националиста, садејствујући на тај начин са 2. и 3. косовско-метохијском бригадом које се налазе на западним падинама Рујена; 27. српска држи положаје у рејону Честелина, бранећи Врање од Св. Илије.[40]

Сем 15. бригаде која се од 3. октобра налазила у рејону В. Грабовница — В. Трњане — Г. Трњане и имала сталан контакт са непријатељским јединицама, остале бригаде Четрдесет седме дивизије биле су још у формирању и налазиле се у рејону Кривача — Мијајлице.[41]

[39] Зборник, том I, књ. 13, док. бр. 27 и том I, књ. 14, док. бр. 182, извештај XIII корпуеч од 9. новембра 1944.

[40] Зборник, том I, књ. 13, док. бр. 29.

[41] Зборник, том I, књ. 12, док. бр. 68.

Међугим, пошто се у међувремену ситуација код Друге пролетерске дивизије, у рејону Крушевца и Сталаћа, побољшала, Главни штаб Србије мења своју ранију одлуку о упућивању 24. дивизије на север и 22. дивизије на леву обалу Ј. Мораве и 2. октобра наређује 24. дивизији која је била на маршу, да се задржи у рејону Блаца, одакле ће се повезати са штабо.м Друге пролетерске дивизије коме је потчињена.[4]- Сутрадан, 3. X 1944. наређује и 13. корпусу да обустави прелазак 22. дивизије на леву обалу Ј. Мораве (Лесковац — Лебане), сем за једну бригаду која треба да преузме положаје 15. српске на сектору Грделица — Грабовница — Трњане — Дрводеља. Штаб корпуса је истог дана ово наређење пренео штабу 22. дивизије.[43] Али пре него што је примио ново наређење Главног штаба Србије, командант 13. корпуса је 2. октобра пожуривао 22. дивизију да што пре пређе на леву обалу Ј. Мораве. Истовремено је инсисгирао код штаба 46. дивизије да 26. српска бригада што пре дође у рејон Власотршца ради преузимања положаја 8. српске бригаде. Такође је, због значаја рејона Власотинца за дејства у правцу Ниша и Лесковца, од команданта 2. бугарске армије тражио да у овај рејон упути извесне тенковске снаге ради појачавања снага које би се супротставиле евентуалном противнападу непријатеља. Командант 2. бугарске армије је обећао да ће у Власотинце упутити око 20 тенкова у току дана. О овоме командант корпуса, крајем тог дана, обавештава штаб 22. дивизије. Међутим, тенкови нису стигли ни до 10. октобра.

Између 2. и 3. октобра јединице 8. српске бригаде (3. и 4. батаљон) сменио је 1. гардијски пук 1. софијске устаничке дивизије. Смењени 3. батаљон је отишао нод 2. батаљона 8. бригаде на положаје Обешењак — Бели камен где је чекао даља наређења. Штаб 8. српске бригаде се са 4. батаљоном припремао да оде из Власотинца у рејон Слатине — Купиновице ради преузимања положаја 12. српске бригаде. Први бата-

[42] Зборник, том I, књ. 13, док. бр. 19.

[43] Архив В И И, к. 1051, фасц. 5, док. бр. 2.

љон 8. бригаде добио је наређење од штаба бригаде да у Власотинцу сачека 26. бригаду 46. дивизије и после тога дође у рејон Слатине — Кугшновице у састав бригаде.

Пошто је 3. октобра добијено ново наређење, штаб дивизије обуставља покрет 8. српске бригаде и задржава је у рејону Власотинца; 12. бригади наређује да остане на својим положајима (Купиновац — Слатина); 10. бригади не упућује никакво наређење, пошто и даље остаје на Бабичкој гори.[44]

Овакав распоред дивизије није обезбеђивао одбрану Власотинца, јер су њене бригаде, сем два батаљона, биле удаљене 10—25 км, а у самом граду налазио се само 1. батаљон 8. бригаде и то за обезбеђивање болнице.

Бугарска 2. армија прелази у напад у нишкој операцији

По одлуци 3. украјинског фронта, 2. бугарока армија је до 28. септембра морала да заврши концентрисање и довођење својих снага на полазне положаје за напад.[45] У вези с тим, Врховна команда БА, 23. септембра 1944. издаје директиву 2. бугарској армији да дивизије прве линије, до 24. септембра, на правцима свога дејства, открију снаге и распоред непријатеља и тиме себи обезбеде доношење правилне и дефинитивне одлуке за напад.[46] Иако су ови задаци благовремено постављени, 4. и 12. дивизија нису на време дошле у рејон свог дејства. Од пукова ове две дивизије, у рејон села Крњина (рејон 15. пука 6. пешадијске дивизије) стигао је, до 24. 9. до 16 часова, само 31. пеш. пук 12. пешадијске дивизије,[47] али је и он стигао у рејон Језера (к. 699) — Алексина махала тек 30. 9. 1944. У то време остале јединице 4. и 12. пеш. дивизије биле еу још у рејону Бабушнице и Пирота.

[44] Зборник, том I, књ. 13, док. бр. 54.
[45] „Београдска операција", стр. 90.
[46] Архив ВИИ, НОВ ВИС Ф. Б. бр. 2, снимак 95.
[47] Архив ВИИ, НОБ ВИС фасц. бр. 1 и 2, снимак 123—125.

Недолазак ове две дивизије које су дејствовале на правцу главног удара армије (Мезграја — Ниш)[48] присилило је команданта 2. бугарске армије да изда ново наређење, у којем 4. и 12. пешадијекој дивизији наређује да у рејон Модра Стена — Своће дођу најдаље до 31. 9. 1944. с тим да у напад пређу 1. 10. Пошто ни до тог времена нису стигле, сем 31. пука 12. пешадијске дивизије, командант армије је издао и треће наређење, по коме обе дивизије прелазе у напад 3. 10. 1944. с тим да 4. пешадијека дивизија са линије Завидинце — Бољинце напада према Равној Дубрави, а 12. пешадијска са линије Бољинце — Џакманово правцем Биеока чука (к. 808) — Крушевица — Тумба — Бабичка гора.[49] Прва уставичка дивизија је била још у формирашу и у рејон Власотинца на време је дошао само њен 1. гардијски пук. Он је имао задатак да, по ослобађању Лесковца, пређе у одбрану северно од града. Девета и 6. пешадијска бугарска дивизија на време су поселе положаје и 29. 9. 1944. почеле напад, али без значајнијих резултата.[50]

У то време, до 29. септембра 1944. године, 7. СС дивизија „Принц Еуген" (без 14. СС пешадијског пука) још се налазила у покрету из Шумадије и западне Србије према рејону Ниша и Леоковца. Нишко раскршће тада су браниле следеће снаге: 54. извиђачки батаљон 1. брдске дивизије у рејону Калне; на положајима испред Беле Паланке од Пајежа, Бабиног Кала, Милкиног камена, Шљивовичког врха и Суве планине биле су разне вемачке јединице, формиране од „лавдесшицен", „алармајнхајтен" и „шуцполицијских" батаљона; на линији Завидинце — Бошинце — Висока чука (к. 808) — Равна Дубрава налазила се група „Еб§Не" чета 54. брдски ловачки батаљон и батаљон „Војин" (школе за обуку) из Ниша. Од 29.

[48] Ослободителната воина 1944—45, том II, стр. 58.

[49] АВИИ, НОБ БИС Ф. Б. бр. 1 и 2, снимак 123—125 и ОВБ 1944—1945. том II, стр. 71.

[50] АВИИ, НОБ ВИС Ф. Б. бр. 1 и 2, снимак 79, 123—125; Ослободителната воина, 1944—1945, том II, страна 68—71; Дневник начелника 13. корпуса (А В И И, к. 2015, фасц. 3. док. бр. 9.)

септембра почињу да пристижу јединице 7. СС дивизије „Принц Еуген", те 1. батаљон 13. пука преузима положаје од Калне и Пајешких врхова до реке Нишаве.[51] Положаје испред Беле Паланке поседају снаге око једног пука које стварају посебне одреде према Дражеву и Коритници. У рејон Лесковца је између 29. септембра и 2. октобра стигла борбена група „Бе-и1ксћ" (2. батаљон 13. пука 7. СС дивизије) група „СгитуаШ" у рејон Равна Дубрава; 3. батаљон 13. пука у с. Пуковац а штаб 13. СС пука у Орљану. У том рејону била је и једна тенковска чета. Поред наведених немачких снага, у рејону Ниша налазиле су се и недићевско-четничке снаге под непосредном немачком командом. Укупна јачина немачких снага и квислинга на нишком раскршћу износила је око 15.000 војника.[52]

Из изнетог проистиче да је недолазак 4. и 12. пешадијске дивизије 2. бугарске армије онемогућио благовремен напад на целом фронту, када су снаге непријатеља биле знатно слабије и када су постојали повољни услови (ослобађањем Власотинца) за пробијање одбране непријатеља на линији В. Чука (к. 808) — Завидинци и убацивањем тенковске бригаде у пробој према Орашцу, Брестовцу и Пуковцу, што би довело до окружења непријатеља у Лесковцу, а онемогућена одступница на запад.[53] Недолазак 4. и 12. пешадијске дивизије указује на то да старешински кадар, па и многи војници, није био вољан да ратује против Немаца чији су до тада били верни савезници. Неизвршавањем добијеног наређења, они су своју 2. армију и снаге НОВЈ тиме довели у много тежи положај.

На целом фронту 2. бугарске армије напад је почео тек 3. X 1944. На њеном левом крилу дејствовала

[51] ОслободилачкИ рат, стр. 304, и Завршне операције стр. 101, Архив ВИИ, НАВ-Н-Т-314, 849/1392, 1396.

[52] За податке о непријатељским снагама у рејону Ниша коришћени су извори: А В И И, НАВ Н-Т 314-849/1302-4 1257-6, 1346, 1392 и 1305 „Ослободилачки рат" стр. 304; „Завршне операције", стр. 102; Војноисторијски гласник бр. 3 из 1950. стр. 11, „Ослободителната воина 1944—45", стр. 54.

[53] У том тренутку на В. Чуки к. 808 и у Завидинцима непријатељ је имао само групу „Ре^Ие" јачине до 400 људи.

је 4. пешадијска дивизија која је у напад пошла са 8. и 19. пешадијским пуком, на фронту Завидинци — В. Бољинце. Дванаеста пешадијска дивизија кренула је у напад са 31, 32. и 46. пешадијским пуком на фронту: В. Бољинце — Висока чука (к. 808) — Џакманово — Крушевица. Тог дана борба је вођена од 12.30 до 18 часова.[54] Четврта пешадијока дивизија је овладала к. 599 и Завидинцима и ту се задржала. Под заштитом мрака непријатељоке снаге су се са тих положаја повукле у рејон Равне Дубраве где су организовале одбрану, захваљујући томе што их 4. пешадијска дивизија није даље гошгла. Дванаеста пешадијска дивизија је истог дана овладала Високом чуком (к. 808). Немачка борбена група ,.Ро§11е" повукла се са Високе чуке на положај Оштри чук (к. 786), где је тога дана (3. X 1944) водила борбу до мрака са 8. српском бригадом и после тога ојачала одбрану Равне Дубраве. Доласком немачких снага групе „ОгиплуаМ" из Ниша, преко Равне Дубраве, имала је и задатак помоћи групу „Го§Ц" а и да покуша пробој према Влаоотинцу, ради садејства групи „Беи^зсћ".[55]

Овладавањем Високом чуком (к. 808), планином Крушевицом и положајима у рејону Завидинца, пробијена је одбрана непријатеља на правцу главног удара 2. бугарске армије. Тиме су створени повољни услови за увођење тенковске бригаде ради даљег продора према Нишу и Лесковцу. Међутим, ови повољни услови нису искоришћени. Четврта пешадијска дивизија је и 4. X 1944. остала на достигнутој линији: с. Штрбовац — Горњи и Доњи Присјан, а 12. пеш. дивизија на линији с. Средор — Гуњетина — Кобиља чука — с. Д. Присјан, иако просторија (Оштра чука (к. 786) — Пискупово) испред њих није била поседнута и бра-

[54] Према изворима „Отечествената воина" 1944—45" стр. 71 (напад је после арт. припремЈ од пола часа почео у 10.30, а према (извештају команданта 31. пеш. пука) у 12.30 час. после арт. припреме (НОБ ВИС Ф. бр. 1 и 2—10, сним. 114—122 и 123—125).

[55] Архив НАВ Н Т 314-849/1302-4-5 849/1298-9 и Архив ВИИ, к. 1054 Ф 1 док. 2—20; Зборник 1/14, док. бр. 22. Архив ВИИ НОБ ВИС Ф бр. 1 и 2, снимак 122—125.

њена. Дванаеста српска бригада је са положаја с. Д. Слатина — с. Д. Купиновица — с. Дрћевац, а 10. српска са положаја Ступнице — Јарсенова — Бабичка гора обезбеђивала даљи продор 12. бугарској дивизији.[55ʌ]

Противнапад 7. СС *дивизије „Принц Еуген"*

У време поседања положаја и пробијања непријатељске одбране на планини Крушевици—Завидинци од стране две дивизије 2. бугарске армије, у рејон Ниша су пристигле јединице 7. СС дивизије „Принц Еуген". Командант ове дивизије. ценећи ситуацију и важност овог правца за одбрану Ниша, доноси одлуку још у току пристизања његових јединица (1. X 1944) да брзим противнападом псврати Власотинце и онемогући продор бугарских и јединица НОВЈ на правцу Лесковца и Ниша. У периоду припрема и почетка противнапада јединица 7. СС дивизије дошло је до пробоја главне одбрамбене линије Завидинци—Крушевица (планина) (3—4. октобра), што је захтевало да се у плану противнапада предвиди и успостављање главне одбрамбене линије. За извршење овог задатка командант 7. СС дивизије „Принц Еуген" формира борбену групу „Беи^зсћ" (2. батаљон 13. СС пука 7. СС ДИВИзије и недићевске и четничке снаге из Лесковца) и борбену групу „СгипшаМ" (ојачане 11. и 13. чета 13. СС пука).[56]

Трећи батаљон 13. СС пука, јачине око 1.000 људи, кренуо је у противнапад из Лесковца 3. октобра 1944. правцем: Лесковац — Грделица — Власотинце. Ову колону је у рејону с. Грабовнице и с. Копашнице сачекала 15. српска бригада 47. дивизије и са њом во-

Архив ВИИ, НОВ ВИС Ф Б бр. 1 и 2, снимак 122—125, Архив ВИИ, к. 1054, фасц. 1, док. 2 и Зборник 1/14, док. 22 (извод из операцијског дневника 8. српске бригаде).

[56] Архив ВИИ, НАВ-Н-Т 314, Ф. 849/1275-76, 1269-70 и 1346; „Ослободилачки рат" страна 504, „Завршне операције" стр. 104 и Архив ВИИ, к. 1052-Ф-4. док. бр. 2.

дила борбу до пада мрака, када се ова колона пробила према с. Бели Брег и Грделица.[57]

Р1стог дана (3. октобра) борбена група „Го§11е" при повлачењу са планине Крушевице покушала је да се пробије за Лесковац. Ову групу је на Липовици и Оштрој чуки сачекао 3. батаљон 8. српске бригаде и водио борбу читав дан. Пошто није успела да се задржи на Липовици и Оштрој чуки, ова група се повукла у Равну Дубраву 4. X 1944. Сутрадан (4. октобра) у продору група „СгипшаИ" подржала је са Оштре чуке (к. 786) противнапад групе „Гб§1;1е" за повраћај изгубљених положаја на планини Крушевици. Овај противнапад је одбијен и група „ГбдИе" се повукла на положаје Равна Дубрава. Група „Сгит^аМ" је после одбијања напада 3. батаљона 10. бригаде из Ступнице и делова 12. српске бригаде из Пискупова, успела неометана од 12. бугарске дивизије са положаја Вите крушке (к. 912) да се преко Гуњетине и Средора пробије у Власотинце.[58]

Четвртог октобра у 0.30 часова креће и трећа колона из Лесковца — борбена група „Беи^зсћ" правцем Буниброд—Власотинце. У 5.00 часова са линије Губеревац — Номаница ова група прелази у напад на положаје 1. гардијског пука 1. устаничке бугарске дивизије.

Уз сталну артиљеријску подршку, непријатељска колона је прешла J. Мораву, потискујући 1. батаљон 1. гардијског пука који се бранио на широком фронту: Ладовица—Гложан—Стајковац.[59] Леви бок одбрамбеног рејона овог батаљона истовремено је напала и немачка колона од Белог Брега и Грделице, чиме је непосредно угрожено Власотинце са југа.

У овој ситуацији п1таб 8. српске бригаде наређује 2. и 3. батаљону да у случају наиласка непријатеља

" Зборник, том I, књ. 13, док. бр. 30 и 148 и Архив ВИИ НАВ-Н-Т 314, 889/1184-6 и 1321-2.

[38] Архив ВИИ, НАВ-Н-Т 314 849/1275-76 и 1298-99; Зборник, том I, књ. 14, док. 22; Архив ВИИ, к. 1052 фасц. 4, док. бр. 2 и к. 1054, фасц. 1, док. бр. 2.

[59] „Отечествената воина 1944—1945", том II стр. 70. Од 1253 војника само су 200 њих били партизани, а остали млади и необучени војници.

са правца Крајинаца или Слатине, по сваку цену спречи му продор према Влаоотинцу. Истим наређењем је 1. батаљон добио задатак да одмах евакуише дивизијску болницу у с. Д. Лопушњу где је остао ради обезбеђења. Четвртом батаљону је наређено да поседне положаје испред села Орашја и одатле садејствује 1. батаљону 1. гардијског пука у спречавању непријатељског продора у Власотинце.[60]

Оценивши да тадашгвим снагама и распоредом неће моћи да спречи продор непријатеља у Власотинце, штаб Двадесет друге дивизије затражио је 4. октобра од штаба 12. пешадијске дивизије да делом снага ојача одбрану 1. бугарског пука и на тај начин допринесе одбрани Влаеотинца. Пошто је штаб 12. пешадијске дивизије одбио да то учини,[61] штаб наше дивизије одлучио је да се ослони на оопствене снаге, па је 10. српској бригади наредио да хитно дође у рејон Власотинца,[62] 12. српској да делом снага затвори правац с. Д. Слатина — с. Орашац, а осталима да пређе у рејон е. Липовице — с. Кумарице ради затварања правца од Равне Дубраве и садејства са бугарским јединицама које су избиле на Тумбу (к.899).

Међутим, искористивши погодан тренутак и уз подршку артиљерије и тенкова, непријатељ успева да пробије одбрану 1. батаљона 1. гардијског пука. У том тренутку његове слабије енаге избиле оу пред положаје 8. српеке бригаде на левој обали Ј. Мораве и својим дејством везале 2. и 3. батаљон, онемогућивши им да узму учешћа у непосредној одбрани Власотинца.[63] Најкритичнији тренутак је био када је непријатељ, пробијајући одбрану на фронту Батуловац — Гложане — Прилепац — Ладовица — Кукавица, угрозио бок и позадину 1. батал>она 1. гардијског пука из ре-

Зборник, том I, књ. 14, док. бр. 22, (извод из дневника 8. српске бригаде).

[61] АрхивВИИ, к. 1052, фасц. 4, док. бр. 2, депеша штабу 13. корпуса.

[62] Архив ВИИ, к. 1054, фасц. 1, док. бр. 2—20 операт. дневник 10. српске бригаде.

[63] Архив ВИИ фонд НОВ, к. 1054, фасц. 1, док. 2—20.

јона Тупаловце — Кукавица.[64] Четврти батаљон 8. српске бригаде, прихватајући борбу испред села Кукавице и Орашја, олакшао је положај бугарског батаљона. Захваљујући његовој упорној одбрани, без обзира на губитке, бугарском батаљону је омогућено да се организованије повлачи и уз мало губитака.

Око 16 часова, 4. X 1944. и уз подршку тенкова и моторизоване артиљерије, немачке снаге избиле су пред Власотинце. У то време је 4. батаљон водио жестоку борбу са непријатељском колоном која је наступала из Грделице и Белог Брега. Борба се наставила и после упада немачких снага у Власотинце (17 часова) и трајала је читаву ноћ, када је 4. батаљон потиснут из Јаотрепца.[65] Јединице 1. гардијског пука повлачиле су се преко Беговог браништа и према селу Манастиришту.[66]

Обавештен од штаба Двадесет друге дивизије о уласку Немаца у Власотинце, штаб 13. корпуса упутио је у штаб 2. бугарске армије свога начелника штаба, потпуковника Мому Полексића, да протестује због споро дејства шихових јединица и због неизвршеног обећања о упућивању тенкова, чиме је омогућено непријатељу да поново заузме Власогинце.

[64] Архив ВИИ, к. 1054, фасц. 1, док. бр. 2—20 и НАВ-Н-Т 315 Ф. 849/1257-6, (дневни извештај ком. 7. СС див. од 4. X 1944. у 9.40 часова).

[65] Архив ВИИ, к. 1052, фасц. 4, док. бр. 2, (депеша дивизије 13. корпуса) Зборник, том I, кн>. 14, док. бр. 22.

[66] Командант 1. гардијског пука и начелник обавештајног одељења 2. буг. армије, (потпуковник Г. Петров) необавештени о повлачењу својих јединица и сматрајући да су још у Власотинцу, кренули су аутомобилом из Крушевице преко Бољара у град. Код првих куће у Власотинцу угледали су немачке војнике са упереним аутоматима. Командант пука, искусан партизан, брзо је искочио из кола и са неколико скокова бацио се у корито реке Власине, те је под заштитом обале успео да избегне заробљавање Међутим, потпуковника из штаба армије Немци су заробили.

У дневном извештају, командант СС дивизије јавља команданту корпуса Милеру, да је од заробљеника и заплењених докумената открио да се пред њим налази пет пешадијских дивизија бугарских армија. АВИИ НАВ Н Т 314 Ф 849 1184 6.

Начелник штаба 2. бугарске армије пуковник Терзијев одбио је протест начелника штаба 13. корпуса. По његовим извештајима, непријатељ није ушао у Власотинце. Напротив, тамо се налазе бугарске јединице које се спремају за наступање према Лесковцу. Тада је потпуковник Мома Полексић затражио од њега да то телефоном провери код штаба 1. гардијског пука. Када је пуковник Терзијев установио да су подаци штаба 13. корпуеа тачни, а њихови извештаји нетачни, извинио се потпуковнику Полексићу. Том приликом Полексић је пренео примедбу свог штаба на дотадашњу сарадњу са штабовима шихових јединица, а посебно указао на непоштовање договора о садејству/'[7]

Борбе Двадесет друге дивизије од 5. до 10. октобра око Власотинца

Озбиљност ситуације после пада Власотинца и држање бугарских јединица присилили су штаб Двадесет друге дивизије да прегрупише своје бригаде и спречи ширење уопеха немачких јединица. Тако су ноћу 4. октобра, 2. и 3. батаљон 8. бригаде пребачени из рејона Обешењака и Белог камена преко села Крушевице и Рамног Дела у рејон Лопушње и Брезовице; 1. власотиначка бригада је после положаја Бољаре—Црнатово—Црна Бара ради спречавања непријатељу продор према планини Крушевици (Тумби к. 899) и В. чуки (к. 808); 10. бригади је наређено да са три батаљона поседне положај: Липовица—Средор—Црна Бара и један батаљон да задржи на Бабичкој гори, а 12. бригада да са два батаљона дође у рејон села Рамни Дел—Дејан и затвори правац Власотинце—Свође. Остала 2 батаљона 12. бригаде имала су да дођу на положај села Брезовице—Д. Лагушње—Дадинца, ради преузимања задатка 8. бригаде. Штаб дивизије се тада

[87] Архив ВИИ, к. 2015 Ф-3, док. бр. 9, (дневник начелника штаба корпуса).

налазио у Крушевици, где му је у непосредној близини био и штаб 12. бугарске пеш. дивизије.[68]

Бугарске дивизије 2. армије које су 3. октобра избиле на планину Крушевицу и југозападне падине Суве планине, поселе су линију Штрбовац—Д. Присјан—Кобиља чука—Брајковац Селиште—Брезовачки рид—Грохот (к. 840)—Бољаре, где су остале пасивне у најодлучнијем моменту нишке операције. Узалудни су били захтеви штаба 13. корпуса НОБЈ да 2. бугарска армија извршава добијени задатак, користећи се врло повољним условима за продор према Лесковцу и Бабичкој гори.

Четврти батаљон 8. орпске бригаде који је у току ноћи 4. октобра, уз осетне губитке, водио тешку борбу, био је ујутру рано 5. октобра нападнут са положаја у рејону села Јастрепца (које је непријатељ у току ноћи заузео). Немачке јединице су тежиле да одбаце снаге Двадесет друге дивизије НОВЈ од Власотинца и заузму доминирајуће положаје који би им омогућили даља дејства.[69] Четврти батаљон не само што је одбио ове нападе непријатеља, него је у току 5. октобра предузео и противнапад да би одбацио снаге Немаца са Јастрепца, али у томе није успео. Штаб 8. српске бригаде наредио је и 2. и 3. батаљону да пређу у противнапад на непријатељске снаге у рејону Козаре—Дадинце—к. 561, али су они то учинили тек око 20 часова 5. октобра. Нападу ових батаљона садејствовала је и једна чета 4. батаљона, поновивши напад на непријатељске снаге у рејону Јастрепца. Други и 3. батаљон су успели да одбаце непријатеља са к. 589 и 561, али чета 4. батаљона није могла да га одбаци са Јастрепца.[70]

Штаб 1. власотиначке бригаде је у току ноћи 4/5. октобра утаначио заједнички напад са 32. пуком 12.

[68] Архив ВИИ, к. 1052, фасц. 4, док. бр. 2 и к. 1054, фасц. 1, док. 2—20.

[69] У борбама 4. и 5. октобра 4. батаљон је имао 10 погинулих и 80 рањених бораца. Архив ВИИ, к. 1052-Ф-4, док. бр. 2, (књига депеша 22. дивизије).

[70] Зборник том I, књ. 14, док. бр. 22 и Архив ВИИ, к. 1052, фасц. 4, док. 2.

бугароке пешадијеке дивизије на немачке снаге које оу се пред мрак 4. октобра појавиле на Беговом браништу и Белом камену.[71] Командант 32. пеш. бугарског пука условио је своје учешће у нападу тиме да Власотиначка бригада протера претходно непријатеља са Беговог браништа, а затим се 32. пук развио за борбу према Белом камену. Међутим, Немци су га са Белог камена предухитрили нападом и уз јаку артиљеријску подршку натерали у бекство. Захваћен паником коју су стварали фашистички елементи из његовог састава, 32. пук је безглаво бежао ка Крушевици, остављајући за собом опрему, оружје и натоварене коње,[72] а Немци су затим прешли у гоњење према Бољару.

Тачно по плану, 1. власотиначка бригада напала је рејон Беговог браништа и присилила Немце да се повуку према Власотинцу, одустајући тиме да гоне 32. бугарски пук који се тек тада деловима вратио ка Белом камену. Успех 1. влаеотиначке бригаде омео је непријатеља да покупи разбацани материјал бугарског пука, па је то учинила Власотиначка бригада, пошто је посела Бољаре.[72а]

На инсистирање штаба 13. корпуеа НОВЈ, штаб Двадесет друге дивизије пришао је извршавању наређења за пребацивање 8. српске бригаде на леву обалу

[71] Штаб 1. власотиначке бригаде био је у саставу: в.д. командант Петар Станковић Љуба, пол. ком. Бора Стојановић, зам. пол. ком. Бора Анђелишовић, а начелник штаба Новица Црнатовић. Штабови батаљона 1. власотиначке бригаде: 1. батаљон Јован Бјелић командант, Драги Најдановић Гане пол. комесар; 2. бат. Петар Тасић Луте командант, Ацо Јањић пол. комесар, 3. батаљон Јова Видосављевић командант, Синиша Стојановић пол. комесар; 4. бат. Добривоје Николић командант, Ђока Марјановић пол. комесар.

[72] Није било случајно панично бекство 32. пука. То исто догодиће се и у косовској операцији 3. XI. „Ослободителна воина 1944—1945" том II стр. 288.

[72а] Сутрадан 6. октобра, из штаба 12. бугарске дивизије дошли су један потпуковник и један мајор да траже повраћај ове опреме, изражавајући „жаљење" што је до тога дошло.

Ј. Мораве.[73] Штаб је био и обавештен да се бугарске дивизије из рејона Крушевица—Своље и из Присјена припремају да пређу у напад на Власотинце, Лесковац и Ниш и да ће им садејствовати и Двадесет друга дивизија НОВЈ, те је у вези с тим у раним јутарњим часовима 6. октобра издао наређење бригадама, прецизирајући им задатке:[74] 8. српској да се у току дана прикупи у рејону Градишта, а у току ноћи пређе на леву обалу Ј. Мораве и преузме положаје 15. српске бригаде Четрдесет седме дивизије, спремна да садејствује при нападу на Лесковац; 12. бригада да са два батаљона из рејона Рамног Дела и Брезовице преузме положаје 8. српске и покуша да збаци непријатеља са Јастрепца; 3. и 4. батаљон из рејона Рамног Дела — Крушевице затварају правце према Своју и да буду спремни за напад на Власотинце. Бригада ће садејствовати бугарским јединицама за ослобађање Власотинца, а затим наступати ка Лесковцу. Њен леви сусед је 26. српска бригада 46. дивизије НОВЈ. Прва влаоотиначка бригада је имала да са положаја Црнатово—Црна Бара крене у напад на Власотинце са осталим снагама које дејствују у том рејону.

Десета српска бригада је но примљеном наређењу ноћу 4/5. октобра прешла у рејон Власотинца, посела 5. октобра положаје и то: 3. батаљоном Липовицу, а у рејону М. Ломнице—Средора 2. батаљоном и једном четом Сивац (к. 632) -под командом 3. батаљона; 4. батаљоном у рејону Црна Бара, где је био штаб бригаде, одакле се повезао са 1. влаоотиначком бригадом. Први батаљон 10. бригаде добио је наређење да из рејона Душника дође у рејон Црне Горе.

Десета српска бригада била је на новим положајима, где је добила наређеше да затвара правац Вла-

[73] Штаб 13. корпуса је неколико пута интервенисао да бригада одређена за прелазак на леву обалу Ј. Мораве што пре оде у одређени рејон, Архив ВИИ, к. 1052 Ф-4, док. бр. 2, к. 181 Ф 2 ск. 5.

[74] Зборник, том I, књ. 13, док. 54. (Приликом издавања овог наређења види се нов састав штаба 22. дивизије: командант Ратко Софијанић, политички комесар Живко Живковић; нач. штаба Валентин Хорватић, заменик команданта мајор Милан Атлагић.

сотмнце—Равна Дубрава, а у периоду напада бугарских снага према Нишу, да им еадејствује. Штаб Двадесет друге дивизије (у рејоиу Крушевице), ради везе са 8. и 10. бригадом, доделио им је радио-станице. Бабичком партизанском одреду етављено је у задатак да из рејона Бабичке горе спречи дејетво четника.

26. српска бригада је у току 5. октобра избила у рејон села Козаре, Сејаница, Ковачева Бара, поступајући тиме по наређењу корпуса од 1. октобра, а штаб Двадесет друге дивизије је 6. октобра о томе само известио штаб корпуса.[75]

Немци су крајем 5. октобра држали положаје: Бласотиице — с. Јастребац — Коса глава (к. 477) — Орашје — Дадинце — Козаре — Грделица са групом „Беи1;5ћ" (2. батаљон 13. пука 7. СС дивизије) и 3. батаљоном 13. пука 7. СС дивизије и школским батаљоном са којим је било и недићеваца. Они су од начелника обавештајног одељеша 2. бугарске армије (о чему говори командант 7. СС дивизије у свом извештају од 6. октобра)[76] сазнали да се на фронту Мезграја—Бошинце—Крушевица налазе две бугарске дивизије, да је ту и правац главног удара 2. бугарске ар-мрlје према Нишу и Лесковцу, да се на тим правцима уводи у борбу тенковска бригада из рејона Бабушнице. Сазнали су за слабо морално стање у бугарској армији, па је 7. СС дивизија, с обзиром на то што је одбрана била повезана и постојала велика бреша на одсеку Коморица—Липовица, предузела 6. октобра у 5 часова напад на Крушевицу групом ,,Сгип\уаМ" (11. и 13. чета 13. пука), преко села Средара, Гуњетине и Комарице да би уопоставила везу са одбраном у Равној Дубрави (борбеном групом ,.Гб§11е"). Истовремено са борбеном групом „Беи^бсћ" непријатељ је прешао

[75] Архив ВИИ, к. 1052, фасц. 4, док. бр, НАВ-Н-Т-314 Е-849, (дневни извештај од 3—10. X 1944. команданта 7. СС дивизије).

[76] Архив ВИИ, к. 1052, фасц. 2, док. бр. 2, и НАВ-Н-Т 314 Ф 849/1184.

Податке добијене од заробљеника, командант 7. СС дивизије је добро искористио. То му је помогло да максимално употреби своје снаге за успешну одбрану поседнутих положаја.

у таапад на положаје Двадесет друге дивизије на фронту: Бољаре — Црнатово — Црна бара — М. Ломница.[77]

Када је почео напад из рејона Власотинца, распоред Двадесет друге дивизије НОВЈ био је: 10. бригада 3. батаљоном — Липовица—Црна Бара; 2. и 4. батаљоном у рејону Црне Баре а са Бабичке горе стигао је и 1. батаљон, и појачао одбрану бригаде код Црне Баре. Код Црнатова и Беговог Браништа била је и 1. власотиначка бригада, 12. бригада на положају Бољаре — Рамни Дел — Брезовица, а лево од ње 8. бригада на положају Јастребац к. 566 — Градиште Лопушња, где се припремала за прелазак на леву обалу Ј. Мораве. У тај рејон стигла је 26. бригада четрдесет шесте дивизије која је преузела положаје ове (8) бригаде.[78]

Немачки напад су бригаде Двадесет друге дивизије НОВЈ дочекале у солидном распореду. Настала је жестока борба, нарочито у рејону Средора и М. Ломнице. На делу фронта код Селишта, поред 10. српске бригаде, налазили су се и делови 46. бугарског пука. Немци су после узастопних напада успели да потисну 2. батаљон 10. бригаде делом према Гуњетини, а делом према Црној Бари. Снаге 46. бугарског пука су се после краће борбе, по избијању Немаца пред њихове положаје, почеле да повлаче да би се затим то повлачење претворило у бежање према Тумби, затим и према Борин Долу. За собом су остављали опрему, оружје, телефоне, па чак и пуковске топове, али су јединице 10. бришде ипак ту опрему и топове спасле да је Немци не заплене.[79]

Уводећи у борбу и овој 1. батаљон, 10. српска бригада успела је да поседне положаје 46. бугарског пука и да спречи продор немачких снага кроз брешу. Рејон села Црна Бара постао је поприште тешких борби.

[77] Архив ВИИ, НАВ Н Т 314, Филм 849/1184-6.

[78] Архив ВИИ, к. 1052, фасц. 4, док. 2.

[79] Овом пуку се нешто слично догодило и у косовској операцији, „Отечествената воина" 1944—1945, том II, стр. 288. Командант 46. пука, после одбијања Немаца, захвалио је команданту 10. бригаде за прикупљену опрему, а нарочито што топови нису пали непријатељу у руке.

На јурише непријатеља одговарале су 10. и 1. власотиначка бригада противјуришима и враћањем изгубљених положаја. Код 2. батаљона, на правцу према Равној Дубрави, водила се борба прса у прса; међу погинулим Немцима био је и командант борбене групе „СгштаМ" у команди 11. чете 13. пука Граб.[80] Немци су у касним поподневним часовима уопели да избију у висину Црнатово—Тумбе—Грохоте (к. 840) и Брајковац (к. 823), потиснувши 10. и 1. власотиначку бригаду са првобитног положаја. Међутим, пошто је претрпео осетне губитке, а није успео да овлада рејоном Крушевице, непријатељ се падом мрака повукао у Власотинце. То је исто учинио и са правца Средор—Гуњетина на успевши да се пробије према Равној Дубрави.[81] Дванаеста бригада лако је у току 6. октобра одбила нападе непријатеља на правцу Бољаре. Одлука штаба Двадесет друге дивизије од 4. октобра да прикупи бригаду у рејону Власотинца, била је целисходна. У моменту када је претила опаоност да непријатељ елиминише повољне услове 2. бугарској армији као главним онагама за напад, бригаде Двадесет друге дивизије су биле спремне да ту опасност отклоне чак и без подршке бугарских јединица, од којих је једино артиљерија 46. бугарског пука пружила извесну помоћ. Вредно је истаћи рад штабова 10. и 1. власотиначке бригаде који су својим одлукама успешно парирали немачким официрима каквим је располагала елитна 7. СС дивизија „Принц Еуген". А у командовашу су се нарочито истакле команде 1, 2. и 4. батаљона 10. српоке бригаде и команданти 1. и 2. батаљона 1. власотиначке бригаде који су зналачки престројавали борбене поретке својих јединица у току борбе, имајући при том драгоцену помоћ заменика команданта Двадесет друге дивизије мајора Милана Атлагића који се налазио у овом рејону.

[80] Архив ВИИ, НАВ-Н-Т, 314 Ф 849/1184-6, (дневни извештај команданта 7. СС дивизије).

[81] Архив ВИИ, НАВ-Н-Т, 314 Ф 849/1184-6, (дневни извештај команданта 7. СС дивизије 6. X 1944 у 20.45 часова). К. 1034, фасц. 1, док. бр. 2—20.

Командант 7. СС дивизије, иако је доживео неуспех у нападу 6. X 1944., имао је намеру да поново крене у напад, и да избије на планински ланац источно и североисточно од Средора.

Врховни штаб мења план нишке операције

Бугарска владина делегација која је још 17. септембра преко штаба Двадесет друге дивизије тражила везу са Врховним штабом НОВ и ПОЈ, ради дозволе да бугарска армија учествује у борби против Немаца у Југославији, састала се 5. октобра у Крајови, у штабу 3. украјинског фронта, са маршалом Титом. Ту је, поред договора о заједничким дејствима јединица Црвене армије и НОВЈ за ослобођење Београда, маршал Тито, по овлашћешу Националног комитета народног ослобођеша Југославије, дозволио бугарским јединицама учешће у борбама против фашиета на територији Југославије. Поступак Врховног команданта НОВЈ маршала Тита био је прожет и жељом да се пружи подршка отечествено-фронтовској бугарској влади, а тиме и рехабилитује бугарски народ у очима народа Југославије, где је бугарока фашистичка војска починила злочине.[82] Тако је дошло и до измене плана

[82] Маршал Тито је био свестан историјске одговорности за давање ове сагласности, али је била присутна и његова бојазан да учешће бугарске војске у нишкој операцији може бити штетно, Баш ту, у јужној и источној Србији, бугарска војска је у оба светска рата починила злочине. О тим злочинима је доста писано. (М. Перовић „Устанак на југу Србије 1917", ВИЗ, 1955; С. Вукмановић: „Револуција која тече", Комунист, Београд, 1971, стр. 377/338). То потврђује и писмо ЦК БРПК, упућено Титу 2. новембра 1944. године, где, поред осталог стоји: „Наш народ се осећа кривим према југословенским народима, нарочито српском и македонском, што је дозволио да његови фашистички управљачи створе од Бугарске плацдарм немачких поробљивача, од бугарске војске Хитлерове жандарме на Балкану и да изврше низ насиља и издајстава над народима који се боре за своју слободу. Наш народ који је сам на својим леђима преживео све ужасе насиља и издајства, извршених од продани:. Хитлеру бугарских управљача против бораца за слободу, готов је да све од себе да да

нишке оиерације, по коме би 13. корпуоу НОВЈ, за ослобађање Ниша, оадејствовала 2. бугарска армија, са следећим распоредом јединица: 22. и 47. дивизија нападају са југа; придата 45. дивизија НОВЈ напада са севера; 46. дивизија НОВЈ затвара долину Ј. Мораве на положајима где се већ налазила, у рејогау Бујановца и Врања; 24. дивизија, као самостална, имала је да напада Ниш са запада, а 2. пролетерска да затвори комуникацију Сталаћ—Ниш, обезбеђујући главним снагама 13. корпуса НОВЈ непооредно дејство за град Ниш.

У штабу 13. корпуса НОВЈ 7. октобра, у Пироту, где је био присутан и представник штаба 3. украјинског фронта, разрађено је садејство јединица 13. корпуса, 2. бугарске армије и подршка 17. ваздухопловне армије ЦА, па је штаб 13. корпуса издао следеће задатке својим дивизијама: Двадесет друга (без 8. бригаде, а ојачана 26. српском Четрдесет шесте дивизије НОВЈ, Царибродском и Власотиначком бригадом) до 9. октобра групише ее на сектору Слатина, Градашница, Пискупово и поседа положаје за напад. Са ових положаја ће дивизија 9. октобра у 7 часова прећи у напад и до мрака овладати линијом: Г. Лакошница — Црковница — Збегови (к. 775), одакле би 10. октобра у 6 чаеова продужила напад и овладала линијом Чечина—Бербатово на Селичевици.

Зона дејства Двадесет друге дивизије је: десно — с. Јарсеново, Овчарево (к. 902), Крива бука (к. 1057) Терзина Горица (к. 1022), Прислап, Врела горина, Косин рид, Г. Барбеш, Виландрица, Тумба (к. 872), Барбатово (све искључно); лево — Ј. Морава. Десно од Двадесет друге дивизије нападала је 4. бугарска пешадијска дивизија, од које 22. дивизија очекује артиљеријоку подршку.

би се што боље и брже избрисао срам са оног што је тек прошло и да прокрчи пут за стално нераскидиво пријатељство, за братски савез међу свим јужнословенским народима. Ми вам дугујемо вечиту захвалност за подршку и братску помоћ којом су се наши први партизански одреди створили код вас" (подвукао аутор). Извор: ВИГ Ф.З за 1950. год. о доласку бугарске делегације код 22. дивизије. Извор: АВИИ, к. 1051. фасц. 5, док. бр. 2.

Четрдесет седма дивизија добила је задатак да спречи непријатељу извлачење из блокираног Лесковца; по ослобађању Лесковца, у њему оставља једну бригаду, а главнином онага се оријентише за дејства према Нишу. Штаб 47. дивизије ће од 8. бригаде 22. дивизије и две своје бригаде формирати ударну групу која ће западно од комуникације наступати у правцу Ниша и чистити терен на левој обали Ј. Мораве од непријатељских група, с тим да најкасније ноћу 10/11. октобра избије на линију Балиновац—Батушнице—Клисура. Заповест за напад на Ниш би дивизија добила наквадно.

Четрдесет шеста дивизија (без 26. бригаде) добила је задатак да поседашем положаја за одбрану затвара правце Бујановац — Брање и Грделица — Врање, а истовремено пружи помоћ 1. устаничкој бугарској дивизији у нападу на Бело Поље.

Док се доносила одлука и стварао план за ослобађање Ниша, из рејона Куманова продрле су 6. октобра немачке снаге у Бујавовац и овладале овом важном раскроницом, запретивши продором према Лесковцу и Нишу.[85] Штаб 46. дивизије обавестио је о томе штаб 13. корпуса, али је и, не сачекавши његову одлуку, повукао све бригаде (25. и 27. српску и 2. врањску) на десну обалу Ј. Мораве, од села Жбевца до Врањске Бање, оставивши у рејону Давидовца и западно од Врања с. Честелин по један батаљон 25. и 27. бригаде ради заштите народа од упада балиста. Од Давидовца до Владичиног Хана бригаде су морале да поруше све мостове. Првој и 2. сурдуличкој бригади наређено је да поруше комуникацију Владичин Хан — Момин Камен — Предејаве до Грделице и борбеним поретком спрече продор непријатељских снага из Лесковца ка Врању. 26. бригаду која је у том времену била придодата 22. дивизији штаб 46. дивизије одредио је у дивизијску резерву у рејону Предејана.

Ова одлука штаба 46. дивизије оцењена је слабом, јер је без борбе напустила комуникацију и тиме омо-

[8J] Архив ВИИ, НАВ-Н-Т 311; Ф-183/482, 619 и 631, Зборник том I, књ. 13, док. бр. 73 и 182.

гућила непријатељу да без отпора продре до Владичиног Хана. Тек тада штаб дивизије наређује бригадама да спрече непријатељу продор од Врања и Лесковца.[86]

Главни штаб НОВ и ПО Србије, добивши извештај штаба 13. корпуса и наређење Врховног штаба о новом плану нишке операције, издао је 2. пролетерској и 24. дивизији задатке[87] и то: 2. пролетерској да, затварајући комуникацију Сталаћ — Ниш, ликвидира сва упоришта на њој; 24. дивизија да -са линије Дољевац — Мрамор — Југбогдановац буде спремна за дејство према Нишу; 45. дивизија из 14. корпуса да се по овладавању Зајечаром, стави под команду 13. корпуса, те у садејству са Утврђеним рејоном Црвене армије дејствује према Нишу.[88]

Командант 2. бугарске армије је, у духу договора у Пироту, донео 7. октобра одлуку о употреби своје армије и замислио:[89] 9. дивизијом и 4. граничном бригадом преко Калне и Сврљига да обухвати немачке снаге са еевероистока и набаци их у рејон Ниша; 4. дивизијом да преко Равне Дубраве — Гаџин Хана — Кутине обухвати немачке енаге са југоистока; 6. дивизијом да фронтално потискује немачке снаге из рејона В. Паланке и набаци их у рејон Ниша „ради окружења и уништења".

Све ове дивизије имале су да пређу у напад 8. октобра у 7 часова, уз претходну арт. припрему од 30 минута и до 20 часова 10. октобра да избију на линију: с. Варош — с. Грбавче — Нишка Вања — Чечина. Даља дејства дивизија 2. бугарске армије, наглашава командант 2. армије, текла би по посебној заповести.

[86] Зборник, том I, књ. 13, док. бр. 73 и 182. При издавању ове заповести штаб 46. дивизије није још знао за нов план нишке операције, па је 26. бригади издао задатке по свом нахођењу.

[87] Зборник, том I, књ. 13, док. бр. 79 и 103 и 144.

[88] Зборник, том I, књ. 13, док. бр. 77 и „Београдска операција" стр. 179.

[89] Архив БИИ, НОБ ВИС Ф Б бр. 209 — 211 снимак 149—151 — заповест команданта 2. бугарске армије од 7. X 1944.

Дванаеста бутарска дивизија имала је у току 8. октобра да се иpегрупише, а 9. октобра да нападне Власотинце и избије на десну обалу Ј. Мораве. Одавде ће обезбедити увођеше 2. кошичке дивизије и тенковске бригаде за напад на Лесковац. После ослобађања Леоковца, дивизија би се прикупила у рејону Тогочевце — Кукуловце — Лесковац — Белановац, спремна да дејствује преко Лебана и Медвеђе ка Приштини. 2. коњичка дивизија би се после ослобађања Лесковца прикупила у рејону с. Буниша — с. Бели Поток с. — Слишане, — с. Зоњево, — с. Кованлук, спремна за дејства ка Врању ради офанзиве на Косово.

Тенковска бугарска бригада имала је да са линије Ј. Морава — Гложане — Ладовица подржи напад за ослобађање Лесковца који је тада већ био блокиран са запада снагама 47. дивизије. Очигледно је да тенковска бригада, као јака онага за развој успеха у дубину, није добила и адекватне задатке од команданта 2. бугарске армије. Из заповести се не види где, када, у ком правцу и с ким дејствује после ослобађања Лесковца.[90]

Командант 2. бугароке армије у одређивању границе дејства 4. и 12. дивизији, није потчињене обавестио о дејству 22. дивизије НОВЈ из рејона Власотинца преко Бабичке горе и Селичевице. Лева граница 4. дивизије била је: село Д. Присјан — с. Пискупово — е. Лакошница — Ј. Морава, а десна граница 12. дивизије: с. Д. Присјан — с. Пискупово — с. Подримце

[90] У књизи „Отечествената во&на на Блгарија 1944—45. г". том II, страна 56, за ово питање стоји да, када 12. дивизија крене у правцу Приштине, 2. коњичка и тенковска бригада дејствују према Врању. Међутим, у нишкој операцији, тенковска бригада је наступала према Нишу. Из замисли команданта 2. бугарске армије уочава се промена правца главног удара ове армије. Планом операције од 23. септембра 1944. главни удар се наноси правцем Мезграја—Равна Дубрава—Ниш; сада је то правац Власотинце—Лесковац, а може се очекивати да ће у другој етапи бити Врање—Бујановац—Гњилане. Пажња команданта 2. БА усмерена је на град Власотинце и Лесковац који је требало да ослободе бугарске јединице уз садејство 47. дивизије НОВЈ. Издатом заповешћу командант 2. бугарске армије од 7. октобра није се држао договора утврђеног у штабу 3. украјинског фронта.

(на левој обали Мораве). То значи да између 4. и 12. дивизије нема других јединица, сем од села Лакошнице и Подримце. А баш село Пискупово (лева обала Ј. Мораве) напада 22. дивизија и има главни задатак у нишкој операцији. Та необавештеност бугарских јединица створиће велике проблеме 22. дивизији НОВЈ у извршавању задатка. Бугарске старешине, профашистички расположене, користиће се овом околношћу да саботирају акцију и тиме ће посредно помоћи својим дојучерашњим савезницима Немцима.

Најинтересантније је то што командант 2. бугарске армије издаје у овојој заповести 13. корпусу НОВЈ наређење у вези с планом нишке операције иако зна да 2. бугарска армија само садејствује 13. корпусу, а поготову да јој корпус није потчињен.[91] Овакав поступак може се двоструко тумачити: покушај да се 13. корпус стави под команду 2. бугарске армије; друго, да се унесе забуна у ток операције и тиме поремети договорено садејство.

Прва устаничка (Софијска) дивизија (чији је један пук дејствовао од 29. септембра до 5. октобра у рејону Власотинца) имала је задатак да ликвидира блокирани немачки гарнизон у Белом Пољу код Сурдулице и да садејствује 46. дивизији НОВЈ у обезбеђивању нишке операције, појачавајући затварање комуникација долином Ј. Мораве од Бујановца и Врања према Лесковцу. У заповести команданта 2. бугарске армије није наређено Софијској дивизији да садејствује 46. дивизији НОВЈ нити је она поменута у тој заповести.[92]

[81] Архив ВИИ НОБ ВИС Ф Б бр. 203, снимак 153, и „Отечествената воина 1944—45" том П стр. 56.

[82] Архив ВИИ, НОБ ВИС Ф-Б 209-211 снимак 140—151. Софијској дивизији је наређено да „у рејону Сурдулице" пресече комуникацију долином Ј. Мораве (Сурдулица је удаљена од комуникације око 10 км), а комуникацију су пресекле јединице 22. дивизије још 7. септембра 1944. Баш када је 1. устаничка дивизија требало да дође у рејон Сурдулице (8. X), немачке снаге су продрле само до Врања. Долазак Софијске дивизије у долину Ј. Мораве био је солидно појачање снагама НОВЈ, с обзиром на то што је руководство дивизије било искрено спремно да се бори са јединицама НОВЈ и тиме докаже

Борбе Двадесет друге дивизије у рејону Власотинца за поседање полазних положаја

Напад свих јединица уческица у нишкој операцији требало је да почне 8. октобра 1944. у 7 часова, сем 12. пешадијеке и 2. кошичке бугарске дивизије са тенковском бригадом. Међутим, због магле у рејону Софије, авијација Црвене армије није могла да полети у одређено време и напад је почео тек у 7.30.[93] С обзиром на то што је штаб 13. корпуса НОВЈ примио задатак преко представника 3. украјинског фронта у току 7. октобра, он је могао да изда заповест јединицама тек око 22 часа тога дана, а штаб 22. дивизије је ту заповест могао примити у јутарњим часовима 8. октобра, и то у ситуацији када су јој јединице биле ангажоване борбама око Влаоотинца. Зато штаб те наше дивизије издаје своју заповест, у којој коригује раније сигнализирано време доласка јединица у рејон наступања ка полазном положају, али не у наређено време почетка напада, те формира борбени поредак дивизије у два ешелона: у првом — 10. и 12. српска бригада, у другом — 26. српска и 1. царибродска бригада.[94] 10. бригада, на левом крилу прикупила се у рејон села Д. Слатина — Доша Купиновица — Јашуња и наступа правцем Горња Лакошница — Ново Село — Топоница — Дукат; 12. бригада на десном крилу прикупља се у рејон Г. Купиновица — Јарсеново — Д. Ступница и напада правцем: Овчарево — Крива бука — Врла гарина — Горши Бабеш — Тумба — Бербатово.

Бригаде крећу у напад 10. октобра у 6 часова, дакле, дан касније него што је наређено корпусном заповешћу с тим што ће у току 10. октобра до 20 часо-

истинске жеље бугарског народа за стварањем братства међу народима Југославије и бугарског народа. Ова дивизија је то и на делу показала у периоду косовске операције. Тада је погинуо пуковник Васил Сотиров Демировски Жељо, командант 3. гардијског пука 1. устаничке дивизије (извор „Отечествената воина 1944—45", том II, стр. 179.

[93] „Отечествената воина 1944—45", Том II, стр. 72.

207 Зборник, том I, књ. 12, док. бр. 6 8 .

ва избити на линији Селичевица (к. 539—к. 576 и к. 601) — Тумба. Овако велика дубина задатка дата је због процене да на Бабичкој гори нема непријатеља, па ее ту неће ни губити време за продирање. За 10. српском кретала се 26. српска из 46. дивизије, а за 12. српском Царибродска бригада као дивизијска резерва, с тим што би са линије: Гаџин Хан— Барбеш — Дукат — Чечина прешле у наступање као први ешелон дивизије. По избијању на Селичевицу, 22. дивизија ће за директан напад на Ниш добити накнадно наређење.

Првој власотиначкој бригади је наређено да при нападу 12. бугареке дивизије на Влаеотинце садејствује, а по ослобађању Власотинца преузме град и успостави органи власти. Бригадама је још наређено да у току напада испред стрељачког строја постављају правоугаона платна одређене димензије и тиме сигнализирају авионима Црвене армије достигнуту линију.

Дивизијска болница налазила се у Крушевици, куда би бригаде у току 8. октобра упућивале рањенике,[95] а бригадама је прицизиран поступак по уласку у градове.

Распоред јединица Двадесет друге дивизије при издавању заповести био је: 26. српска на положајима Сејаница — Дадинце (јужно од Власотинца); 12. српска на положајима Лопушња — Брезовица — Рамни Дел; 1. власотиначка на положајима Црна бара — Црнатово — Крушевица; 10. орпска на положајима Пискупово — Липовица — Гуњетина — Брајковац — Црна Бара; Царибродока бригада у селу Борин До; штаб 22. дивизије са помоћним деловима у Крушеви-

[95] Дивизија је крајем августа 1944. добила лекара, чиме је и почело организовање санитетског обезбеђења јединица, али се тек у септембру формира дивизијска болница у Добром Пољу (Црна Трава). За време борби она се разместила у селима око Власотинца, Грделице, Пирота и Бабушнице. Пре напада на Ниш болница је била у Крушевици. Кадар који је опслуживао дивизијску болницу био је: управник др Александар Тодоровић у коме је референт дивизијског санитета др Борислав Кузмановић имао доброг сарадника. (Извор: Архив ВИИ, к. 1052, фасц. 2, док. бр. 12, Историјат санитетских јединица 22. дивизије и дивизијске болнице).

ци. Бригаде су (12. и 26), после предаје положаја 2. батаљону 7. бугарског пука, морале да изврше покрет преко реке Власине — Крушевице — Црнатова — Гуњетине и дођу у рејон Д. Слатине — Орашца — Липовице (26 бригада) и Пискупова — Ступнице — Оштре чуке, (12 бригада) а Царибродска бригада да преко Крушевице — Црнатова — Брајковца дође у рејон Пискупово — Ступнице.

Да би се јасније сагледала дејства у рејону Власотинца, потребно је изнети и задатак 12. бугарске дивизије. На основу армијске заповести, командант ове дивизије, ојачане 2/7 пешадијског пука, издао је своју заповест за напад на Власотинце. Пред 12. дивизијом бранила се борбена група „Беи^бсћ" из 7. СС дивизије „Принц Еуген", а ту је био и главни удар 2. бугарске армије. Непријатељ је имао борбена осигурања на Беговом браништу и Белом Камену (северно -источно од Власотинца). Командант 12. бугарске дивизије поставља борбени поредак у линију и то: 31. пуком на фронту: Пискупово — Средор, са задатком да 9. октобра избије у рејон села Јалашница — Д. Слатина — Св. Спас; 46. пуком на фронту Средор — Црнатово, са задатком да 9. октобра избије на линију Свети Спас (к. 226) — Гробље — Стајковац; 32. пуком на фронту Црнатово — Брезовица, са задатком да директно напада град. Лево од 32. пука напада 2. батаљон 7. пука 4. дивизије, еа тежиштем на косу Главу (к. 477), обезбеђујући тиме леви бок 12. дивизије. По ослобађању Власотинца, овај батаљон би посео положаје у рејону села Козаре, затварајући правац Грделица—Власотинце.

Према наређењу 2. армије, 12. дивизија је имала да се у току 8. октобра, до 20 чаоова, прегрупише у рејону Букова глава — Митровица — Гуњетина — Велика Ломница — Шишава — Рамни Дел,[96] где су се, видели смо, налазиле бригаде 22. дивизије НОВЈ. Непријатељ је пратио ситуацију и оценио да сваког часа

[96] „Отечествената воина 1944—45", том II, стр. 81—85, и Архив ВИИ НОБ ВИС Ф Б 142-144, снимак 122-125. командант 12. пеш. дивизије био је пуковник Христо Новаков, а помоћник команданта мајор Ангел Цанев.

може бугарска армија да почне напад. Рејон Липовице и Оштре Чуке којим се затвара правац ка Лесковцу, био је непоседнут, па је пружао могућности бугарским јединицама да убаце јаке снаге и без борби брзо избију у рејон Лесковца. Тиме би угрозиле извлачење немачких снага из Власотинца, па и Лесковца. Зато командант 7. СС дивизије доноси одлуку да затвори тај правац и успостави везу са одбраном у Равној Дубрави. Зато тамо 8. октобра изјутра избија 3. батаљон 13. СС пука преко Д. Слатине, поседајући положај Рајино Поље — Раскршће — Китка — Пискупово и Липовица. Тада су се на положајима Китка — Раскршће налазиле две чете 3. батаљона 10. српске бригаде, док је на Пискупову био само један вод.

Према заповести команданта 12. бугарске дивизије, 31. пук је требало да избије делом онага у рејон Црквиште — Китка — Липовица и поседне линију Мрамор (к. 654) — Црквиште (триг. 583) — Пивец (к. 632) — Обршина чука.[97] Остале снаге 31. пука биле су у рејону Брајковац -— Вите крушке (трг. 912), а главнина 10. српске бригаде у рејону села Средор — Ломница — Црна Бара — Брајковац и још нису знале за нове задатке дејства према Нишу.

Избивши на Китку у Црквиште, непријатељ се око 9 часова 8. октобра сукобио са четама 3. батаљона 10. српске бригаде и 1. батаљоном 31. бугарског пука. Истурена борбена обезбеђења ових батаљона брзо су потиснута и њихове главнине су прихватиле борбу на Липовици и Пискупову. Надмоћнији непријатељ је ова два батаљона довео у тешку ситуацију, поготову одбацивањем вода са Пискупова и једне бугарске чете са падина Липовице. Тучене јаком артиљеријском и минобацачком ватром, а нарочито 1. батаљон 31. пука, јединице су потискиване. Трећи батаљон 10. бригаде

[97] Архив ВИИ, НОБ ВИС Ф Б 142—144, снимак 122—125 (Историјат 31. пеш. пука у коме се тврди да је борба била 8. октобра, а у књизи „Отечествената воина 1944—45", том II, стр. 81 тврди се да је борба била 9. октобра 1944). У оперативном дневнику 10. српске бригаде, такође стоји да је борба била 8. октобра (Архив ВИИ, к. 1054, фасц. 1, док. 2—20). Борба је била 8. октобра 1944.

се повукао ка Брајковцу и дошао у састав бригаде. Читав 31. пук је око 15 часова кренуо у борбу да поврати Липовицу, али у томе није успео.[98]

Немачка група „Беи^зсћ" садејствовала је у нападу 3. батаљону 13. СС пука, нападајући западно и источно од комуникације Средор — Гуњетина. Ово је умногоме допринело уснеху Немаца на Липовици у затварању бреше и успостављању везе са Равном Дубравом. Немци су тиме пореметили план прикупљања 22. дивизије НОВЈ за учешће у нишкој операцији, као и план прегрупиоања 31. и 46. пука 12. дивизије за 8. октобар. Тада је у пуној мери дошла до изражаја грешка што није искоришћен простор за убацивање јединица, што би без борбе довело 12. бугарску дивизију на Ј. М^ораву, а тиме угрозило сам Лесковац. Своју неактивност од 4. до 8. октобра, 12. бугарска дивизија је платила жртвама.[99]

После неуспелог противнапада, 31. пук се повукао на Вите крушке (триг. 912). Штаб Двадесет друге дивизије, обавештен о губитку положаја Липовица — Пискупово, наређује противнапад на Липовицу која је, иначе, пружала добре услове за полазни положај за напад.[100] Он је упутио 10. орпску бригаду у обухват Липовице са истока и то са два батаљона, а друга два да обезбеђују напад са правца Равне Дубраве; 12. бригади која се још налазила на левој ^обали Власине (Брезовица — Лопушња — Рамни Дел), наређено је да преко Црне Баре — Средора такође напада Липовицу, а када њиме овладају, да се бригаде до 6 часова 10. октобра прикупе ради наступања ка Нишу правцем одређеним раније за 10. бригаду. Прва власотиначка бригада имала је после ликвидације непријатеља на Ли-

[98] „Отечествената воина 1944—1945", том II, стр. 81 и 82 и Архив ВИИ НОБ ВИС Ф Б 142—144, снимак 122—125, Архив ВИИ, к. 1054, фасц. 1, док. бр. 2—20.

[99] У овој борби је 31. пеш. пук имао 18 погинулих, 4 нестала и 43 рањена. (Извор: Архив ВИИ НОБ ВИС Ф Б 142—144, снимак 122—125.

[100] Зборник, том I, књ. 13, док. бр. 69, (заповест штаба 22. дивизије).

повици да поседне рејон Корбалице Сивац (к. 632) и обезбеди прилаз 26. и 1. царибродској бригади које су биле на левој обали Власине, спремна да учествује у нападу према НЈппу.

До 7 часова 9. октобра, све бригаде су имале да буду у полазним рејонима за напад, али штаб 22. дивизије, при издавању овог наређења, није знао да је непријатељ посео и топографски јаку Оштру чуку (к. 786) којом се успешно затварају правци Власотинце — Равна Дубрава, Д. Присјан — Лесковац и гребен Поповог гувна који изводи на Бабичку гору. Оштру чуку су, иначе до 5. октобра, држале јединице 10. српске бригаде, која сада није могла да дође у рејон одређен за напад на Липовицу, него је морала да напада изгубљене положаје, али сада без садејства 31. бугарског пука који се сређивао на Витим крушкама после борбе претходног дана.[101]

У овом периоду, 4. бугарска пешадијска дивизија није ништа предузимала у погледу садејства иако је на то била обавезна. Одлуком 2. бугарске армије од 7. октобра, и она је кренула у напад 8. октобра у овом распореду:

8. пуком на десном, 7. пуком на центру, једним батаљоном 19. пука на левом крилу и 19. пуком без батаљона у другом ешелону, док је у нападу на фронту Штрбовац — село Кумарица наносила главни удар правцем Завидинци — Драјчина Бара — Равна Дубрава — с. Личје. После артиљеријске припреме и уз подршку авијације, 8. октобра у 8.30 часова кренула је у напад и до мрака овладала положајима борбеног обезбеђења непријатеља на Богатој глави. Када је 3. батаљон 19. пука 8. октобра око 15.30 часова избио на Попово гувно и тиме обухватио деони бок непријатељске одбране у рејону Равне Дубраве, утврдио је и ситуацију код 12. дивизије, али командант 4. дивизије није ништа предузео ради садејства. Напротив, 3. батаљону 19. пука је наређено да продужи наступање, остављa-

[101] Архив ВИИ, к. 1054, фасц. 1, док. бр. 2, (дневник 10. бригаде). Архив ВИИ, НАВ-Н-Т 314 Ф. 849/1069-97.

јући Оштру чуку непоееднуту.[102] Трећи батаљон 13. пука је, после овладавања ЈХиповицом, посео овај објекат, чиме се нашао на споју наступања 4. и 12. бугарске дивизије и имао могућности да утиче на дејство бугарских дивизија.[103]

Преноћивши на Орсаковој ливади, 3. батаљон 19. пука је преко к. 736 у току 9. октобра напао непријатељске артиљеријске положаје на Големој чуки (к. 681) и Враголији (к. 649), пресекао комуникацију која води из Равне Дубраве према Душнику и тиме створио услове за обухват непријатељске одбране. Видећи опасност која прети одбрани рејона Равне Дубраве, командант 7. СС дивизије упућује 9. октобра, из рејона Липовице 3. батаљон 13. СС пука да деблокира Равну Дубраву и појача одбрану. Колона овог немачког батаљона прошла је испред 31. бугарског пука који се налазио на положајима Вите крушке, али он није предузео напад иако је ту коло^ну тукла авијација Црвене армије. Командант 4. бугарске дивизије убацује 9. октобра у напад на правцу Богата глава још један батаљон 19. пука, али одбрана непријатеља, ни овде ни на читавом фронту испред дивизије ни овог дана није пробијена, те успех 3. батаљона 19. пука продором у позадину непријатеља није био искоришћен, а противнападом Немаца, у току 9. октобра, тај батаљон је окружен и тек је уз велике губитке успео да се пробије из окружења и врати се у рејон Д. Присјана.[104]

Истот дана је 12. ерпска бригада коју је требало да емени 2. батаљон 7. бугареког пука, остала на својим положајима везана нападом непријатеља. Када је 32. пук 12. бугарске дивизије преузео напад, непријатељ

[102] „Отечествената воина 1944—1945", страна 77—80; Архив ВИИ, НОБ ВИС Ф. Б. 2—10, снимак 114—122. (Историјат 19. бугарског пеш. пука).

[103] Архив ВИИ, НОВ-Н-Т 314 Р 849/936, 1096, 1028 и 1011-2, и „Отечествената воина 1944—45", страна 79.

[104] „Отечествената воина 1944—45", страна 79—80; Архив ВИИ НОБ ВИС Ф. Б. 2—10 снимак 144—122 (Историјат 19. бугарског пеш. пука) и Архив ВИИ, НАВ-Н-Т 314 Р. 849/994—97, 1022 и 1028 овог дана само 3/19, бугарског пеш. пука имао је велике губитке: 24 погинула и 200 несталих војника, заробљено 7 митраљеза и 1 минобацач).

је правцем Јастребац — Власотинце — Д. Лопушња — Брезовица кренуо у напад на 12. српску бригаду, што је ову омело да пређе реку Власину и напада Липовицу. У борбама које је водила 9. октобра, 12. бригада је имала осетне губитке.[105]

Деветог октобра у 7 часова, 12. бугарска дивизија је имала задатак да на правцу главног удара 2. армије пређе у напад на Власотинце, али је тек у 9 часова тога дана са 32. пуком ушла у Бољаре, где није ни било Немаца, па уз артиљеријоку подршку тек у 12.30 часова избила на Бегово браниште. По избијању 32. пука на Бегово браниште и Бели камен, непријатељ врши противнапад, пред којим ее овај пук повлачи у нереду. А 46. и 31. пук, иако су имали задатак да пређу у напад на Власотинце и избију на десну обалу Ј. Мораве, овог дана нису ни покушали да изврше постављени задатак.[106] нити је 2. батаљон 7. пука који је требало да дејствује јужно од Влаоотинца, посео 9. октобра полазне положаје за напад. Тако читава 12. бугарска дивизија (сем 32. пука) наређеног дана није кренула у напад на Влаоотинце.

Овакав развој борби код 4. и 12. дивизије, са којима је садејствовала 22. дивизија НОВЈ, показује одсуство нужног садејетва, а то је имало утицаја и на извршење борбеног задатка читавог 13. корпуса НОВЈ који 9. октобра извештава Главни штаб Србије о овој немилој ситуацији. Тражи ее од Главног штаба Србије да интервенише преко 3. украјинског фронта да нареди бугарским јединицама да извршавају овоје борбене за-

[105] Немамо прецизне податке о губицима 12. српске бригаде, па да би се схватила ова ситуација, наводимо сумарне губитке 22. дивизије НОВЈ у борбама око Власотинца од 4. до 10. октобра 1944. који износе 92 погинула и преко 150 рашених (извори: Операцијски дневници 22. дивизије, 8. и 10. бригаде, као и депеше 22. дивизије и 13. корпуса и списак погинулих из 22. дивизије. Архив ВИИ, к. 1052, фасц. 2, док. бр. 14, к. 1054, фасц. 1, док. бр. 4, к. 1053, фасц. 5, док. бр. 3, к. 1053, фасц. 5, док. бр. 1 и к. 1052, фасц. 4, док. бр. 2).

[106] „Отечествената војна 1944—45" страна 81—83 и Архив ВИИ НОБ ВИС Ф. Б. 300—302, снимак 41—43 (заповест штаба 12. бугарске пеш. дивизије од 8. октобра 1944. у 13 часова).

датке.[107] Истовремено је командант 13. корпуса НОВЈ интервенисао и код команданта 2. бугарске армије. Интервенција команданта 13. корпуса НОВЈ имала је ефекта, што се види из наређења команданта 2. бугарске армије 9. октобра тенковској бригади, да предузме напад на Власотинце и уз садејство 12. дивизије ослободи га. Организација овог напада види се из заповести команданта тенковске бригаде. Заповешћу је било предвиђено да моторизовани пук тенковске бригаде (ојачан 2. батаљоном 7. пука из 4. дивизије), 10. октобра у 9 часова почне напад на Влаоотинце правцем: Дадинце — Попов лут — Орашје, а тенковски пук до тог времена да стигне у рејон Свођа.[108]

У току ових припрема тенковске бригаде за напад на Власотинце, Двадесет друга дивизија НОВЈ је наишла на проблем око пребацивања својих јединица у рејоне за напад. Ту су и тешкоће са командантом 31. бугарског пука који је за пораз од 8. октобра окривљавао припаднике НОВЈ и сада није дозвољавао бригадама 22. дивизије покрет ка свом рејону дејства, претећи да ће их обасути ватром артиљерије и минобацача ако то покушају. Штаб Двадесет друге дивизије НОВЈ тражио је интервенцију штаба 13. корпуса јер се другачије није могао ослободити оваквог понашања команданта 31. пука,[109] закључујући да овај није ни био обавештен да ће кроз тај рејон да прође 22. дивизија на путу према Вабичкој гори. Морало је да се из-

[107] Депеша 13. корпуса: „22. дивизија се и данас налази западно од комуникације Власотинце—Равна Дубрава на положају Црнатово—Црна Бара—Вите крушке. Због тога што Бугари скоро не крећу напред, и наше морамо задржати. Поред тога, међу бугарским командантима има још приличан број у најмању руку саботера. Командант 31. пука који се налази на нашем крилу каже да чак ни наређење за напад није добио. Интервенисали смо и код њиховог штаба армије. Ако се мисли да се Бугари потерају у борбу, онда треба у њихове штабове да дође већи број совјетских или наших официра. Иначе, један немачки батаљон је у стању да њихову читаву дивизију задржава колико год хоће." (Архив ВИИ к. 184, рег. бр. 30—14/1).

[108] Архив ВИИ НОБ ВИС Ф. Б. бр. 186, 187, снимак 25—27) (заповест команданта тенковске бригаде од 9. X у 19,30 час.).

[109] Архив ВИИ, к. 1052, фасц. 5, док. 2, к. 1051 Ф-5, док. бр. 2 и к. 2015 Ф-3, док. бр. 9, (дневник начелника штаба 13. корпуса).

губи драгоцено време да се отклоне ови неспоразуми и да бригаде 22. дивизије крену ка месту прикупљања за напад, али је 10. бригада морала претходно да ликвидира непријатеља на Оштрој чуки (к. 786). Тај напад је извршен уз подршку 12. бригаде која је при проласку у Липовицу и Орашац придала своје минобацаче 10. бригади. Међутим, ова није могла да ликвидира непријатеља на Оштрој чуки и падом мрака 10. октобра је правцем Липовица — Орашац — Јарсеново заобишла ову и пошла у рејон за поседање полазних положаја. Непријатељ се оа Оштре чуке у току ноћи 10/11. октобра повукао у Равну Дубраву.[110] Тако је са закашњењем од 2 дана, Двадесет друга дивизија дошла у рејон прикупљаша за напад и 11. октобра изјутра била спремна за наступање ка Нишу.

Прва власотиначка бригада која је без садејства бугарских снага кренула у напад на Власотинце и потисла непријатељска обезбеђша из рејона Шишаве, Ломнице и Власотиначких винограда, обезбедила је тиме бокове 32. и 46. бугарском пуку за напад. Истовремено су 31. и 46. бугарски пук кренули 10. октобра у напад и, не наилазећи на отпор непријатеља, до 13 часова избили на деону обалу Ј. Мораве, али су ту стали иако није било непријатеља који се повлачио из Власотинца и Лесковца остављајући за собом пожаре и дим.[111] Око 15 часова 10. октобра, тенковска бригада је стигла у село Бољаре, где су се налазили делови 11. власотиначке бригаде у борбеном поретку за напад на Власотинце. Тенковски пук је наставио продирање праћен јединицама 1. власотиначке бригаде и до 16 часова избио на Бегово браниште. Дотле је и 32. бу-

[110] Ова доминирајућа тачка „Оштра чука" која се налазила на споју 4. и 12. пеш. дивизије играла је важну улогу у у обезбеђивању споја. Али команданти обеју дивизија (4. и 12) и ако су знали да је непријатељ на њој од 8. X нису ништа предузели да непријатеља ликвидирају и обезбеде бокове својим јединицама. Ово је непријатељ искористио и држањем коте, успева да затвори правце према Нишу. (Отечествената воина 1944—45" страна 80). Архив ВИИ, к. 1054, фасц. 1, док. бр. **2—20.**

[111] „Отечесвтената воигна" 1944—1945, том II, страна 83 и АВИИ НОБ ВИС, фасц. бр. 1 и 2, снимак 123—125.

гарски пук, после артиљеријске припреме, кренуо ка Власотинцу, али су га Немци на Беговом браништу и Белом камену дочекали, кратким артиљеријским препадом растројили и противнападом натерали поново у панично бекство.[112] Овај пук није имао снаге да понови иапад овога дана.

Немачке заштитнице су, избијањем тенковског пука и делова 1. власотиначке бригаде на Бегово браниште, напустиле положаје на источној ивици Власотинца, и без додира са противником се повукле ка Лесковцу. Тенковски нук и 1. власотиначка бригада ушли су у Власотинце само сат касније од избијања на Бегово браниште, а Власотинце је у 17 часова 10. октобра[113] ослобођено. Треба приметити да је 32. пук 12. бугарске дивизије тек оутрадан (11. октобра) прошао кроз Власотинце на путу за Лесковац. Тиме је 7. СС дивизија „Принц Еуген" изгубила један од кључних рејона у систему своје одбране.

И на правцу дејства 4. бугарске дивизије, Немци оу у току 10. октобра повукли 3/13. СС пука, а ноћу 10/11. и главнину и оставили само заштитне делове, али 4. дивизија није могла пробити ни њихову одбрану јер се крајем 11. октобра још налазила на својим полазним положајима, овладавши само неким објектима непријатеља.

Борбена дејства осталих бугарских јединица у нишкој операцији

Са једним часом закашњења кренула је у напад 9. бугарска дивизија која се постројила у два ешелона: 4. и 34. пук (са батаљоном тешких митраљеза) у првом, а 25. пук у другом ешелону. Дивизија је напа-

[112] „Отечествената воина" 1944—1945, том II, страна 83 и Архив ВИИ НАВ-Н-Т 314—849/968—9 и 923.

из Отечествената воина, страна 84—85, (командант тенковске бригаде био је генерал-мајор Стојан Трандафилов, а помоћник команданта Панчо Пејчев) Архив ВИИ, НОБ ВИС — снимак 25—27, док. бр. 186—187, (заповест команданта тенковске бригаде од 9. X у 19,30).

дала на фронт: Кална — Ништава, дејствујући на правцу Сврљиг — Малча (источно од Ниша). Од до 10. октобра, ова дивизија није уопела да пробије одбрану непријатеља, сем неких мањих уклињавања у систем одбране. Када је 45. дивизија НОВЈ са 23. спрском бригадом и Сврљишким одредом, уз помоћ Утврђеног рејона Црвене армије, заузела Књажевац 10. октобра, Немци су рано изјутра 11. октобра, напустили положаје на линији западно од Калне — Бабиног Кала, главнином се повукли ка Нишу и само заштитним деловима успоравали наступање 9. бугарске дивизије.[114]

Њен 34. пук је 11. актобра око 12 часова ушао у напуптгену Белу Паланку (из које се непријатељ у току ноћи 10/11. октобра повукао, оставивши заштитне делове на положајима у рејону Новог Села.

На правцу Бела Паланка — Ниш, где је нападала 6. бугарска дивизија, ситуација није била ништа боља од оне на осталим деловима фронта, где оу нападале бугарске дивизије. На овом правцу највише је борбености испољио Врачански ПО који је придат 6. бугарској дивизији као ојачаше, али ова дивизија није пробила одбрану непријатеља ни у току тродневних борби, па се он неометано повукао из Беле Паланке на линију Ново Село — Дубока Падина.[115]

[114] „Отечествената воина 1944—1945", том II, страна 72—74; Архив VII НОБ ВИС Ф.Б. бр. 10—15 снимак 30—35 (дивизијом су командовали генерал-мајор Михајло Захаријев и пом. команданта мајор Величко Георгијев); Архив ВИИ НАВ Н Т 314—849'843—7, 968—9, 746, (дневни извештај к-та 7. СС дивизије).

[115] Архив ВИИ НАВ-Н-Т 314, Ф. 849/923, 843—47; Војноисторијски гласник 1950. бр. 3, стр. 18. О борбама бугарских дивизија 2. бугарске армије за прва три дана дају оцену и историчари који су писали књигу „Отечествената воина 1944— — 1945", том II, стр. 86.

„У току прва два дана нишке операције, пробој одбране није извршен, и то зато што дивизије у много случајева нису примењивале обухвате, нису искоришћавале постигнуте успехе и нису ешелонирале снаго и средства према фронту напада... Штаб армије није непосредно руководио борбеним дејствима и није брзо и тачно реаговао на промену ситуације. 10. X правилно је било што је уведена у борбу тенковска бригада. Она је извршила пробој одбране у садејству са неким деловима 12. пеш. дивизије. Овај успех, уз брзо наступање 3.

Друга коњичка бугарска дивизија и 4. гранична бригада нису до тада учествовале у нишкој операцији.

Прва устаничка (Софијока) дивизија која је била још у формирању, стигла је 8. октобра са: 1. батаљоном 2. гардијског пука, затим хаубичким и артиљеријским дивизионом 75 мм и пионирском јуришном четом, противтенковском четом и коњичким ескадроном у рејон Сурдулице и одмах преузела део фронта око блокираних немачких јединица у Белом Пољу.[116] Поред 1/2. гардијског пука, на овом сектору су дејствовале још одраније 2. врањска и 2. сурдуличка НО бригада. Остали пукови Софијске дивизије стигли су касније у рејон Сурдулице; 1. гардијски пук који је био у рејону Власотинца, налазио се на маршу правцем Кална — Мирославци — Стрезимировац ка Сурдулици, враћајући се у састав своје дивизије.

У току 9. и 10. октобра дејствовала је 1. софијска дивизија; 2. врашока и 2. .сурдуличка бригада из 46. дивизије НОВ подржавала је совјетска авијација, нарочито у нападу на Бело Поље, а непријатељ није био избачен из утврђења.

Совјетска авијација успешно је дејствовала у рејонима Равне Дубраве, Беле Паланке и Калне и спречавала непријатељу маневар снагама по дубини и правцима.

У овом периоду, као и раније Двадесет друга дивизија је била оптерећена и задацима које су биле ду-

украјинског фронта, присилило је хитлеровске јединице да ноћу 10/11. октобра почну повлачење испред фронта 2. бугарске армије. Створени су услови за гоњење. Али штаб 2. армије и потчињени команданти и штабови нису одмах реаговали. Нису започели благовремено гоњење непријатеља."

Овој оцени треба додати да не само што нису извршили задатак, него нису искористили дејство 22. дивизије и подршку совјетске авијације. Фашистички елементи у бугарским јединицама су толико деструктивно деловали да оне нису биле способне и за мање борбене задатке. Поједини бугарски команданти су својим одлукама директно ишли на руку немачким јединицама. Тек код батаљона и чета се осећала извесна тежња за сарадњом са јединицама НОВЈ.

[116] „Отечествената во&на 1944—1945", том II, стр. страна 85—86, (дивизијом су командовали генерал-мајор Димитар Попов и пом. команданта пуковник Здравко Георгијев).

жне да извршавају бугарске јединице. Она је управо и обезбедила прегруписавање 12. бугарске дивизије, лишена садејства бугарских јединица, какав је случај нарочито био на Липовици, Оштрој чуки и Јастрепцу. Штаб Двадесет друге дивизије НСЗВЈ је смело реаговао у свим овим ситуацијама, иопољавајући иницијативу у правом моменту.

Дејства осталих дивизија НОВЈ од 8. до 10. октобра 1944.

После избијаша у Бујановац немачке снаге су предузеле наступање ка Врању које су браниле слабије снаге 46. дивизије НОВЈ. Непријатељу зато није било тешко да 8. октобра заузме Врање и запрети продором ка Владичином Хану и кроз Грделичку клисуру, али то није учинио. Самим тим је његов гарнизон у Белом Пољу остао и даље у блокади. У Врању се задржао три дана 8, 9. и 10. октобра, пгго је створила време 46. дивизији НОВЈ да 25. бригадом лредузме напад на Врање. Попгго први напад у току ноћи 9/10. октобра није успео, штаб дивизије је поновио напад, ангажујући и 27. српску бригаду, али Немци пошто оу схватили да ,,не могу продрети" ка Сурдулици ујутру 11. октобра напуштају Врање и враћају се у Бујановац где организују одбрану ради обезбеђивања комуникације Куманово — Бујановац — Гшилане — Приштина, којом ће се из Грчке извлачити група армија Е.[117]

Јединице 46. дивизије НОВЈ поново су поселе положаје на линији: Г. Вртогош — Краљева кућа — Ристовац и Честелин (западно од Враша) и тиме створиле солидне услове за обезбеђиваше дејстава јединица ка Нишу. У периоду напада на Враше, Софијска дивизија је придала 46. дивизији НОВЈ део своје артиљерије ради подршке, што је било од велике користи.[118]

[117] Зборник 1/13, док. бр. 60, 73 и том I, књ. 14, док. бр. 72; Архив ВИИ НАВ-Н-Т 311/83/668, 726 и 311—183/32—39/311——183/507—561 и 311—185/1072, 1071 и 314, 849/923.

[118] Зборник, том I, књ. 13, док. бр. 72.

I

Осма НОУ бригада 22. дивизије на маргиу према Нигиу

За то време је 47. дивизија НОВЈ, иако је имала задатак да 'само блокира непријатељске онаге у Лесковцу, 8. октобра предузела напад и овладала спољном одбраном града, потискујући непријатељске снаге ка центру. У току 9. и 10. октобра, ова дивизија је за себе везивала јаке снаге непријатеља и тиме спречила њихову употребу на другим одсецима. Али после губит-

ка Власотинца, Немци <су оценили да је одбрана Лесковца илузорна, а ноготову што нису имали довољно снага. Зато су се у току ноћи 10/11. октобра повукли из Лесковца ка Нишу, те је 47. дивизија НОВЈ, око подне 11. октобра, ушла у овај град.[119] Њена 28. бригада и придата јој 8. српска успешно су од 8. до 10. октобра дејствовале на комуникацији Лесковац — Печењевац присиливши Немце да се повлаче десном обалом Ј. Мораве неповољнијим правцем Разгојна — Смрдан — Тспоница — Клисура

По наређењу Главног штаба Србије, 24. дивизија је у току 10. октобра посела положаје: Дољевац — Мекиш — Балајнац — Александрово — Поток, спремна за напад на Ниш, а истовремено је затварала правац Ниш — Прокупље, опречавајући повлачење немачких онага из Ниша.[120] Четрдесет пета дивизија је са 23. бригадом, у садејству са Утврђеним рејоном Црвене армије и Сврљишким партизанским одредом, заузела 10. октобра Књажевац, чиме је пореметила борбени поредак 1. брдске дивизије у источној Србији, присиливши је да се онабдева авиотранспортима.[121]

Друга пролетерска дивизија, са две бригаде усмерене западно од комуникације Ниш — Сталаћ, дејотвовала је са одсека Сталаћ — Житковац. Пресекавши пругу на неколико места, ликвидирала је немачка упоришта у Љубешу, Трубареву и Ђунису, а предњим деловима избила до Церове. Тиме је спречила Немцима довлачење појачања у рејон Ниша, а истовремено и извлачење из Ниша.[122]

Крајем 10. октобра 1944. године, дивизије 13. корпуса НОВЈ створиле еу услове да приђу Нишу у садејству са самосталним дивизијама које су биле непо-

[119] Зборник, том I, књ. 14, док. бр. 200; Архив ВИИ, НАВ Н-Т 314, 849/923 и 1011—2.

[120] Зборник, том I, књ. 14, док. бр. 47, 103, 104.

[121] Архив ВИИ, НАВ-Н-Т 314 Ф. 849 1184—6, (извештај команданта 7. СС дивизије, Зборник, том 1, књ. 13, док. бр. 84.

[122] Зборник, том I, књ. 13, док. бр. 110, 111, 125, и Архив ВИИ НАВ-Н-Т 314, филм 849/84 3—7, (извештај 7. СС дивизије о пресецању пруге у рејону Ђуниса).

средно под командом ГШ Србије. Тежило се окружењу непријатеља у овом рејону, чија је важност, као најјачег железничког чвора на Балкану, за обе противничке стране била огромна.

Ослобађање Ниша и десетковање 7. СС дивизије „Принц Еуген"

У периоду борбе за Власотинце и Књажевац, командант 7. СС дивизије „Принц Еуген" увидео је да је главна одбрамбена линија Ниша пред пробојем, па је предложио команданту корпуса Милеру да повуче снаге на непооредну одбрану Ниша која се протезала линијом: Клисура (на Ј. Морави) — Јелашница — Сврљиг. С тим у вези повучени оу у Ниш 3. батаљон из рејона Равне Дубраве који је посео положаје Брзи Брод — Горша Врежина — Винак и 1. батаљон 13. пука са правца Кална — Сврљиг. Из Ниша је 1. батаљон (група „Веи^зсћ") је из рејона Власотинца у току 10. октобра повучен на линију Кочане — Клисура — Међурава, плашша Селичевица, а група „Го§11е" са положаја код Равне Дубраве повучена је прво код Душника, а 11/12. октобра ка Нишу, остављајући само заштитне делове. Из рејона Беле Паланке, Немци су се прво повукли ноћу 10/11. октобра на положаје Ново Село — Падине, 11/12. X 1944, у рејон Плоче, где остављ а заштитне делове. Немце нису у повлачењу ометале ни бугарске јединице, ни онаге Двадесет друге дивизије НОВЈ. Само је 47. дивизија успешно дејствовала по комуникацији Лесковац — Ниш и наносила непријатељу осетне губитке.[123]

Бугарска тенковска бригада која је 10. октобра избила на десну обалу Ј. Мораве, прешла је 11. октобра у 9 часова на њену леву обалу ради напада на Лесковац, а у ослобођени Лесковац је ушла у 12 часова, где се већ налазила 15. бригада 47. дивизије НОВЈ. До мрака 11. октобра, тенковска бригада прикупила се у ре-

[123] Архив ВИИ НАВ-Н-Т 314, Ф. 849/968—9; 741—2, 794—5, 746; 843—7 и 923.

јону Богојевац — Навалин, док је 12. бугарска дивизија прешла у рејон Леоковца тек касно по подне истог дана. Тада је пристизала и 2. коњичка дивизија која није искоришћена за гоњење неоријатеља, зашта је имала све услове. Њен командант је издао заповест тек ноћу 11. октобра, али ни то није помогло: 12. пешадијока и 2. 2. коњичка дивизија задржале оу се у рејону Лесковца, не настављајући према Нишу.[124]

Међутим, 47. дивизија је 29. и 8. српоком бригадом прешла у гоњење непријатеља према Нишу, при чему га је око Печењевца 29. бригада присилила да се повлачи десном обалом Ј. Мораве; 8. српска бригада је 11. октобра напала непријатеља у Пукавцу и 12. октобра изјутра присилила га на повлачење према Кочану, а 1. батаљон 8. српске бригаде је у току ноћи 11/12. октобра ослободио Дољевац и тиме пресекао одступницу Немцима из рејона Кочана. Уз подршку бугарске артиљерије и тенковске бригаде (која је делом стигла у рејон Кочана), 8. српска бригада је крајем 12. октобра протерала непријатеља према Нишу. Тог дана је 3. батаљон 8. бригаде прешао на десну обалу Ј. Мораве и ослободио Чечину, а 13. октобра је читава 8. бригада била на десној обали, на линији Чечина — Селичевица.[125]

Друга пролетерска дивизија је 12. октобра пресекла комуникацију Ниш — Ражањ — Сталаћ и успоставила везу са деловима 223. дивизије Црвене армије и 24. бригадом 45. дивизије НОВЈ. Тиме је непријатељу дефинитивно затворен правац извлачења из рејона Ниша.[126] Избијашем 24. српске бригаде и Вукашиновца и продором 23. српске бригаде и Утврђеног рејона Црвене армије преко Градине, Немцима у Нишу је одсечено извлачење на север и северозапад. Дивизије НОВЈ приближиле су се на десетак километара од Ниша.

[124] ,,Отечествената воина 1944—1945", том II, стр. 90—97 и 102, 103.

[125] Зборник, том I, књ. 14, док. бр. 22, (извод из Оперативног дневника 8. српске бригаде).

[126] Зборник, том I, књ. 13, док. бр. 127, 128, 129 и 144.

Двадесет друга дивизија НОВЈ, због изнетих тешкоћа с бугарским јединицама, нашла се, тек 11. октобра на полазним положајима за напад. Како пред собом нису имале непријатељских онага, бригаде 22. дивизије су могле брзо да избију на одређене положаје крајем 11. октобра. При томе је изостало садејство са 47. дивизијом па се дозволило непријатељу да се неометано повлачи деоном обалом Ј. Мораве. Бригаде 22. дивизије избијају у поподневним часовима 12. октобра без борбе на линију Д. Барбеш — Топоница, са штабом дивизије у Разгојни који је у овом врло важном периоду остао пасиван. Он није пратио непријатеља и рад свог левог суседа, већ је готово сву пажњу посветио равнању са 4. бугарском дивизијом. Штаб те наше дивизије није имао везе чак ни са својом бригадом која је 13. октобра водила борбе на Селичевици и ако је то изричито наредио 10. бригади у дневној заповести од 9. X. Када је 13. октобра у 18 часова издавао наређење за дејства према Нишу, штаб није познавао стање, па ни задаци нису одговарали конкретној оитуацији. Уместо енергичног наступања за непријатељем који се повлачио, штаб дивизије тражио је опрезност, активирање извиђачких делова, па је губио драгоцено време.[127]

За разлику од осталих јединица, 8. српска бригада је 13. октобра прешла на десну обалу Ј. Мораве и 1. батаљоном напала непријатеља на Хајдучком кладенцу, а 4. батаљоном на Црно језеро (к. 800) и пред читавим фронтом 22. дивизије протерала непријатеља према Нишу. Тога дана (13. октобра) 8. бригада је прешла на северне косе Селичевице и ушла у села Малошипгге, Претина, Влаее.[128]

Непријатељ није гоњен ни на правцу Равна Дубрава — Ниш, јер је 4. бугарока дивизија споро наступала, задржавана само од заштитница непријатеља. Избијањем 12. октобра у рејон Гацин Хан — Кутина — Копривица, 4. бугарска дивизија се ту заусга-

[127] Зборник, том I, књ. 13, док. бр. 156, (заповест штаба 22. дивизије).

[128] Зборник, том I, књ. 14, док. бр. 22, (извод из оперативног дневника 8. бригаде).

вила и за њу је ту завршена нишка операција. На правцу Бела Паланка — Ниш, 6. бугарока дивизија је 13. октобра избила на линију Нишка Бања — деона обала Кутинске реке, а 9. дивизија на линију Грамада — Малче.[129] Користећи се спорим наступањем бугарских јединица са истока и са јаким обезбеђењем на југу, командант 7. СС дивизије „Принц Еуген" доноси 12. октобра одлуку за пробијање на запад правцем Ниш — Мрамор — Прокупље — Коеово, а делом онага и правцем Ниш — Сталаћ, куда је раније упутио 1. батаљон 13. СС пука. Позадински делови ове дивизије и 809. „фелдкоманда" са 700 рањеника који оу упућени на север, наишли су на затворену комуникацију у рејону Алексинца и били принуђени да се врате у Ниш и оријентишу ка долини Топлице. Према јединицама противника са истока остављене су слабије заштитнице, а командант 7. СС дивизије премешта своје командно место из Нишке Бање код железничке станице Ниш.[130]

Водећи активну борбу заштитницама и приморавајући бугарске дивизије на дуге процесе организовања противнапада, Немци еу стварали утисак о многобројности својих снага. Бугари су полазили у противнапад тек пооле дуге артиљеријске припреме, а њихова пешадија је наступала опрезно, што је команданту 7. СС дивизије стварало потребно време за организовано извлачење јединица из Ниша. При томе су Немци редовно уносили такву забуну у бугарске јединице да су они масовном ватром артиљерије тукли по непоседнутим положајима.

Једанаеста и 13. бригада 24. дивизије спремно су дочекале непријатељски одред од 500 војника (борбену групу „Еб^Не") који је 12. октобра у 6 часова почео да се пробија на правцу Мрамор — Прокупље. Ту је 11. српска бригада на положајима Мрамора — Александровца — Крушче читав дан водила борбу и успела да

[129] Војноисторијски гласник бр. 3 за 1950. годину, страна 49. (Нишка операција).

[130] Зборник, том I, књ. 14, док. бр. 139, 140, 141 и 142, (извештај 11. бригаде за 12. X 1944) Архив ВИИ, НАВ-Н-Т 314, 849/821—2, 796, 786—87, 741—2.

задржи Немце, уз обостране велике губитке.[131] Борбе 11. бригаде ширише су се ка 3. батаљону 13. бригаде у рејону Балајнца. Непријатељске јединице које су, повлачећи се из Лесковца, стигле у Клисуру и Чаплинац, нредузеле су напад на 4. батаљон 13. српске бригаде у рејону села Орљана. Борба је трајала од 9 до 11 чаоова 12. октобра када је непријатељ овладао рејоном Орљане, али се одавде падом мрака повукао према Нишу. Тако је 24. дивизија НОБЈ 12. октобра успела да спречи пробој непријатеља ка Прокупљу, што је било од велике користи за даље борбе у рејону Ниш.

Да би осујетили намеру непријатеља, штаб 13. корпуса НОВЈ и Главни штаб Србије дају задатак 47. дивизији да са две бригаде поседне положаје на линији: Батуша вис (к. 321) — Мерошино брдо (к. 352 — Дебели брег — к. 338 — Југбогдановац, а 13. бригада 24. дивизије да пређе у рејон Вукаше (на источним падинама планине Јастрепца да би се спречило повлачење немачких снага тим правцем. Приликом поседаша положаја (12/13. октобра), бригаде 47. дивизије НОВЈ преузеле су положаје 13. бригаде, сем њеног 3. батаљона којег су у рејону Балајнац—Батуш, напали Немци у јутаршим часовима 13. октобра и везали за себе.[132]

Командант 7. СС дивизије оријентисао је 13. октобра све снаге из рејона Ниша на правац Мрамор—Мерошина—Прокупље и то: 2. батаљон 13. пука, групу „Гб§11е" пуковске јединице, аутомобилски батаљон и 3. дивизион 7. арт. пука,[133] те у преподневним часовима овладао Александровцем, Мерошином, где је успоставио КМ дивизије Балајнцем и Облачином. Али 47. дивизија је непријатељу отежавала овај пробој. Водила се борба за сваки брежуљак, тако да је 7. СС дивизија

[131] Зборник том I, књ. 14, док. бр. 139, 140, 141 и ВИИ (извештај 11, бригаде за 12. X 1944) и Архив ВИИ, НАВ-Н-Т-314, 849/661, 727—28, 798, 792—93 (Група за пробој састојала се од групе „Гб§ие", јединице, 37. ПА пук, 800 возила и јединице 809. „МсЈкотапсЈе" и око 700 ратника).

[132] Зборник, том I, књ. 14, док. бр. 47. (Операцијски дневник 13. бригаде).

[133] Архив ВИИ, НАВ-Н-Т-311-849/799, (дневни извештај команданта 7. СС дивизије).

морала да скупо плаћа сваки метар земљишта. Јединице 47. и 24. дивизије НОВЈ улагале еу крајње напоре па је командант 47. дивизије у с. Кочаву затражио од бугароке тенковске бригаде да подржи ова дејства како би се спречио продор непријатеља према Косову. Али тенковска бригада није тог дана пружила тражену помоћ. Тако су се ове две дивизије НОВЈ морале саме борити против многобројвијег и технички боље опремљеног непријатеља, и то чак и без подршке артиљерије, мада се и то, као и тенковока подршка, могло обезбедити. Непријатељ је очигледно тежио брзом избијању у рејон Прокупља, па је штаб 13. бригаде био присиљен да два батаљона који је требало да иду на нове положаје преко села Арбанасци — Балиновац — Дешиловац — Чубура, задржи код ових чим се ова бригада поставила на лево крило 47. дивизије.[134] Пред мрак се непријатељ нашао у полуокружењу јединица НОВЈ чији су положаји ишли од Батуш-виса, преко Мерошина брда, Дебелог брега, Југбогдановца, Арбанасаца, Чубуре, Бреснмце и Дудулајца. Командант 7. СС дивизије као да се није много бринуо због овакве ситуације, иако је знао да се у Кочану налази тенковска бригада 2. бугарске армије од које би требало да стрепи. Он је чак оставио позадиноке делове и рањенике у Нишу и шихово пребацивање у Прокупље одложио за 13. октобар, уместо да то чини ноћу 12/13. октобра.

У току 13. октобра, 8. српска бригада је водила тешке борбе са заштитним деловима немачких јединица на Селичевици, посебно у рејону Хајдучког кладенца (к. 800), где је нападао 1. батаљон, и Језера где је нападао 4. батаљон. Немци еу на Селичевици испољили велику упорност, свесни да би падом гребена Селичевице противнику били отворени сви правци ка Нишу, као и према Мрамору правцу повлачења немачке главшше. Око 16 чаоова 13. октобра, 8. ерпска бригада је потисла немачка обезбеђења са Селичевице и продрла: 1. батаљоном у село Власе, 3. и 4. батаљоном у Малочиште, а 2. батаљоном у Клисуру. Овим је омо-

[134] Зборник, том I, књ. 14, док. бр. 47, 181 и 191. Успеху у овим борбама највише су допринели штабови бригада и батаљона 24. и 47. дивизије.

гуђено читавој 22. дивизији НОВЈ брзо продирање у рејон града Ниша.

С обзиром на то што су 24. и 47. дивизија затвориле главни правац повлачења непријатеља и што је овладавањем Селичевице, 8. бригада обезбедила солидан ослонац за напад 22. дивизија НОВЈ, а затим 4, 6. и 9. бугарска дивизија је требало само да крену у напад на Ниш у коме се налазио само заштитни одред 7. СС дивизије. Оне то нису учиниле а штаб Двадесет друге дивизије ове до мрака 13. октобра није предузимао дејства јер је тек тада био обавештен, да је 8. бригада избила на северне косе Селичевице. Тек ноћу 14. октобра у 6 часова Двадесет друга дивизија је прешла у директан напад на Ниш, а бугарске дивизије то нису учиниле ни тада.

Десета српека бригада, пошто је 4. бугарска дивизија остајала у рејону Кутина — Гаџин Хан, морала је да се рокира десно и напада преко Бербатова — Вукманова — Габровца и циглане; 12. српска бригада нападала је преко Перутине — Влаее — Пасје пољане и Бубањ; 8. српска бригада је преко Малочишта, Чурина и Гарице нападала на централни део града Ниша. Иако заобилазним путем, 10. бригада је сломила отпор непријатеља и у 13 часова избила код војне болнице. Убрзо су у град ушле и остале бригаде Двадесет друге дивизије НОВЈ, а непријатељ је највећи отпор давао са Бубња и Горице, где је имао и ватрене положаје артиљерије.

До 16. часова 14. октобра, бригаде Двадесет друге дивизије су овладале Нишом, а 6. бугарска дивизија избила је у рејон Нишке Бање и Кугинске реке тек 14. октобра, пошто је претходно артиљеријском ватром тукла по положајима које је непријатељ држао претходног дана, а где сада није било никог. Тек код Брзог Брода, 6. бугарска дивизија наилази на слабије немачке делове и ту застаје, а затим наставља наступање тек пошто је Врачански партизанеки одред протерао слабог непријатеља и 6. дивизија је ушла у Ниш око 16 часова 14. октобра 1944.

Овакав начин дејства немачких заштитница пред бугарским јединицама стварао је драгоцено време гла-

внини, а 6. бугарска дивизија ушла је у Ниш пошто је он већ био ослобођен. Још спорија је била 9. бугарска дивизија која је 14. октобра тек стигла до Малча и није ни узела учешћа у непосредним борбама за Ниш. Двадесет трећа бригада 45. дивизије НОВЈ је преко Копајкошара и Матејевца, са утврђеним рејонима ЦА такође око 16 часова 14. октобра ушла у северни део Ниша, када је непријатељ у западном делу давао пооледњи оптор.[135]

Спорим дејствима бугароких дивизија, а и Двадесет друге дивизије НОВЈ, омогућено је главнини немачких снага да се извуче и тежиште отпора пренесе у рејон Прокупља. Ипак, највише је затајила бугарска тенковска бригада чија је покретљивост морала да дође до изражаја. Она није узела учешћа не само у борбама за непосредно оелобађање Ниша, већ ни при пробијању Немаца ка долини Топлице. Што је најтеже, командант те бригаде се оглушио о молбу штаба 47. дивизије НОВЈ да бригада учествује у нападу на рејон Мрамора 13. X где се развијала све жешћа борба. Уместо нужног садејства, командант тенковске бригаде је за учешће у борби тражио одобрење команданта 2. бугарске групе из Софије. Тек на добијену сагласност формирана је покретна група „Прокупље".

Док је трајала борба са слабијим заштитним деловима на прилазима Нишу, од раног јутра 14. октобра 1944. водила се жестока борба на Мерошинском пољу и прилазима Прокупљу. Јединица за пробој 7. СС дивизије „Принц Еуген", борбена група „Еб§Не", просто је кидисала на положаје 29. и 13. српске бригаде и уз онажну подршку артиљерије око 10 часова успела да пробије одбрану. Тиме је поцепан фронт 24. и 47. дивизије на два дела, створен застор кроз који су пролазили позадивски делови 7. СС дивизије и 809. „фелдкоманде". Покушаји 29. и 13. српске бригаде да поново затворе обруч остали су без успеха, па оу се позадински делови непријатеља са око 400 војника пробили ка

[133] „Отечествената воина 1944—1945", том II, страна 88—92, 97—102; Архив ВИИ, НОБ-ВИС Ф. Б. бр. 114г—122, Зборник, том I, књ. 14, док. бр. 47 и 181. Зборник, том I, књ. 14, док. бр. 22, 1/13, док. 182 Војноисторијски гласник бр. 3 за 1950, страна 50.

Прокупљу. Тиме је непријатељ створио услове за пробој осталих.[136] Око 12 часова 14. октобра, борбеној линији на Мерошинском брду подишао је батаљон из бугароке тенковске бригаде, али је тада већ био изгубљен ефекат.[137]

Без непосредне борбене везе, 24. и 47. дивизија су настављале борбу са онагама 7. СС дивизије која је овог дана убацила нове снаге за пробој у долину Топлице. Баш када је непријатељ тежио да што више снага привуче бреши код Југбогдановца и Злокућана, уследио је масовни напад оовјетске авијације по колони непријатеља на дужини од преко 15 километара. Први налет авиобомбама растројио је колону и њен је покрет заустављен. Митрањирањем по колони, јуришници су наносили губитке непријатељу и још више га растројавали. То су иокористиле јединице 24. и 47. дивизије да затворе брешу код Југбогдановца и да пређу У напад.

У оваквој ситуацији, после дејства авијације, батаљон бугарске тенковске бригаде прелази у напад према Мерошинском пољу, по коме је лежала напуштена техника немачких јединица. Затворен обруч око непријатељских снага и упорна борба јединица 24. и 47. дивизије омогућују совјетској авијацији нове ударе по згуснутој маси непријатеља који није ни могао да организује противтенковску одбрану, па је покретна група „Прокупље" успешно експлоатисала ефектно дејство авијације Црвене армије.

Пре покрета тенкова ка Мерошинском пољу услединла је солидна ватра артиљерије из рејона Слатина — Јазбина, као подршка јединицама 47. дивизије НОВЈ, мада је артиљерија на моменте дејствовала и по борбеном поретку онага које подржава.[138]

[136] Зборник, том I, књ. 13, док. бр. 182, Архив ВИИ, НАВ-Н--Т-314, 849/681.

[137] „Отечествената воина 1944—1945", том II, стр. 97—102, и Војноисторијски гласник бр. 3 за 1950. год., страна 23.

[138] Зборник, том I, књ. 14, док. бр. 37. Пол. ком. 15. бригаде Стојан Петковић интервенисао је код пуковника Дикова да артиљерија пренесе ватру по дубини јер туче борце његове бригаде. Уместо извињења, овај је потегао пиштољ на Петковића.

Бригаде 47. дивизије (15. и 29), као и 13. бригада 24. дивизије почеле су, уз подршку тенкова, силовит јуриш на растројене снаге 7. СС дивизије. Са свих страна проламало се ,,Ура-а-а-а-а". Тутњава тенкова од Дебелог брега према Мерошинском пољу и психички је растројавала непријатеља У таквој ситуацији, на место борбе, око 14 часова 14. октобра, стиже и командант 7. СС дивизије. Он констатује да еу његове јединице у Мерошинском пољу опкољене са свих страна, да немају одређене положаје и да је командовање поремећено од чете па до дивизије,[139] а да противник врши јак притисак нарочито са Мерошинског брда, Дебелог брега и к. 616. То је команданта 7. СС дивизије присилило да се преоријентише на повлачење преко Азбреснице и Дудалајца уз гребен Јастрепца. Ово му је 'омогућавао и положај 2. и 3. батаљона 13. СС пука који је обезбеђивао мостобран код Мрамора, на положајима Бели брег — Дашница — Маровка — Сечаница, где противник није вршио притисак. С обзиром на то што је овај правац повлачења ишао преко планине, командант 7. СС дивизије наређује да се сва техника и артиљерија оставе у Мерошинском пољу и понесе само пешадијско наоружање.[140]

Уз подршку бугарских тенкова и артиљерије, 47. дивизија је почела јуриш е југа, а 24. дивизија са северозапада. Непријатељ ее повлачио према Лепаји и Кованлуку, а у рејону Александровца организовао је одбрану да би створио време за прелазак заштитница са десне обале Мораве. Таква ситуација је налагала команданту бугарске тенковске бригаде да укључи у борбу још један тенковски батаљон и опречава масовно повлачење непријатеља ка планини. На жалост, тај тенковски батаљон је уведен у борбу тек пошто је не-

[138] Архив ВИИ, НАВ-Н-Т 314 Ф. 849/798, (последњи дневни извештај кд. 7. СС дивизије са командног места код Мерашине од 14. X у 14 часова).

[140] Архив ВИИ, НОВ-Н-Т-311/193/1135—1150. (Извештај команданта 7. СС дивизије).

пријатељ повукао своју главнину према Јастрепцу где се тенкови ниоу могли употребити.[141]

Око 17 часова престао је отпор Немаца, што је био знак да је велика борба завршена са огромним успехом јединица 24 и 47 дивизије. После тога настала је трка око заробљавања дезорганизованих Немаца, при чему су те две дивизије организовале групе за хватање по Малом Јастрепцу. Заробљено је, по свему судећи, 700, а убијено 400 немачких војника, а заплењено преко 1.000 разних возила, 17 тенкова, 7 моторизованих топова, 80 митраљеза, 700 пушака и разног другог материјала.[142]

Тако је завршена нишка операција, а с њом и ослобођена читава источна и већи део јужне Србије. Двадесет друга дивизија НОВЈ је у првим данима те операције, од 29. августа до 10. октобра, успешно из-

[141] Од читаве бригаде учествовала је једна трећина и артиљеријски пук. Када је непријатељ био већ ликвидиран, употребљен је само један тенковски батаљон (10 тенкова) који је непун час водио борбу код Мрамора. (Извори: Архив ВИИ НОБ--ВИС-ф. бр. 114—122, снимак 33—36 и Зборник 1/13, док. бр. 181 и 191 и 1/14 док. бр. 37 и 47); „Отечествената воина 1944——1945", г. II стр. 98—102).

У књизи „Интернационална мисија Совјетске армије у Бугарској 1944—47", Државни Војни издавачки завод Софија 1971. године, стоји да су 24. и 47. дивизија НОВЈ, уз подршку совјетске авијације и бугарске тенковске бригаде уништиле главне снаге 7. СС дивизије „Принц Еуген" (страна 468 ове књиге). Сам командант тенковске бригаде признаје да његови потчињени нису хтели да се боре изговарајући се да немају гориво. Он је био присиљен да каже: „Вашу крв пролијте ако треба". (Извор ВИС, бр. 3 за 1969 г.).

[142] Према првим подацима, стоји да је заробљено 700 и убијено 400. Сам командант 7. СС дивизије тврди да има погинулих 25 официра, 1984 војника, а рањених 1238. Бројка аутомобила поклапа се готово у свим извештајима. По каснијим подацима тврди се да је убијено 1.000, а заробљено 3.000. Према подацима из бугарских извора, у нишкој операцији је убијено: 5.200 војника и старешина, а заробљено 3.850). Зборник, том I, књ. 13, док. бр. 181 и 182; ВИГ (Војно историјски гласник) бр. 3, стр. 30 за 1950. годину; „Отечествената војна 1944—1945", том II, страна 107—111 и Зборник, том I, књ. 14, док. бр. 191. Губици Немаца су, сматрам, већи од 1.000, али нису онакви колике их приказују подаци из бугарских извора. Погинулих има до 2.500 и заробљених до 3.000.

вршавала задатке, а спречивши непријатељу да поновно овлада масизом Крушевице, обезбедила реализовање плана нишке операције. Међутим, када је требало да енергично дејствује према Нишу и обезбеди брзо овлађивање градом, кретала се сувише опрезно и губила силину почетног удара. Штаб дивизије није имао довољан увид у ситуацију пред фронтом и на боковима, садејства са оуседима најчешће није било, а дејства су била неорганизована. У напад на сам Ниш није уведена читава дивизија у борбу; готово половина јединица (26. српска и 1. царибродска није ни увођена у борбу, иако је то било нужно, поготову када је изостало дејство 4. бугарске дивизије чија се зона напада морала преузети. Да је дејство 22. дивизије на Селичевцу почело 12. октобра, што је било реално, њен допринос у ослобађању града Ниша био би ефектнији.

Изостало је дејство јединица 2. бугарске армије у нишкој операцији, што се из досадашњег приказа довољно јасно види. Тај моменат тражи посебну анализу. Важно је истаћи да су у завршном делу операције за ослобађање Ниша учествовали само једна бугарска пешадијска дивизија и маши део тенковске бригаде. Бугари су систематски избегавали напад на градове. Једини град у који оу бугарске јединице ушле еаме, и то када се непријатељ повукао из шега, био је Сврљиг.[143] Сви дотадаши односи јединица бугарске армије према јединицама НОВЈ показују да је оцена штаба 13. корпуса НОВЈ од 19. септембра 1944. била правилна. Бугарске старешине нису поштовале ни најелементарније норме понашања када су се налазиле на савезничкој територији, већ су својим поступцима испољавале схватања која су равна схватањима окупаторске војске. После разбијања 7. СС дивизије ,,Принц

[143] У књизи „Отечествената воина 1944—1945", том II, на страни 107 се тврди да је 2. бугарска армија ослободила 7 градова и 540 села. Непријатељ је у одбрани Ниша држао само градове Ниш, Лесковац, Власотинце, Белу Паланку и Сврљиг и нека села дуж комуникације Лесковац—Ниш (Печешевац—• Пуковац, Дољевац, Равну Дубраву итд. Сва села око ових градова била су ослобођена и у њима је била народна власт).

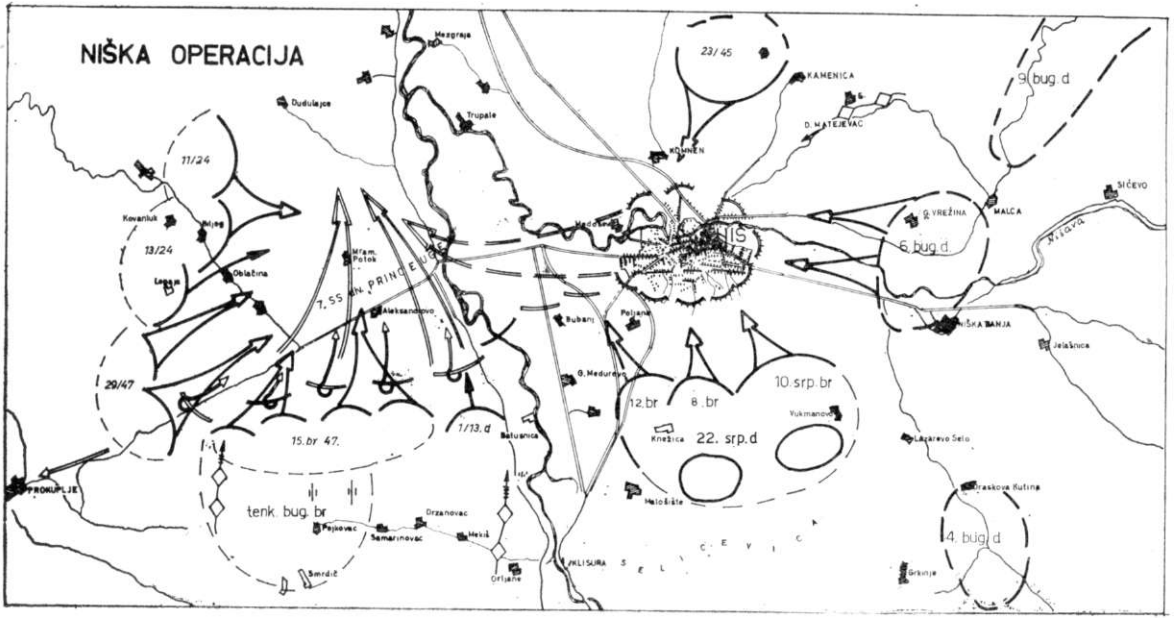
NIŠKA OPERACIJA
Mezgraja
Dudulajce
Trupale
23/45
KAMENICA
D. MATEJEVAC
KOMNEN
9. bug. d
11/24
Kovanluk
Mjeg
13/24
Oblačina
Mram. Potok
7. SS KN. PRINCE EUGEN
Aleksandrovo
Bubanj
Poljana
G. Medurovo
NIŠ
G. VREŽINA
MALCA
SIČEVO
6. bug. d.
NIŠKA BANJA
Jelašnica
29/47
15. br. 47.
1/13. d
Batusnica
12. br
8. br
10. srp. br
Vukmanovo
Knežica
22. srp. d
Lazarevo Selo
Draskova Kutina
PROKUPLJE
tenk. bug. br
Pajkovac
Samarinovac
Orzanovac
Mekiš
Smrdič
Orljane
VKLISURA
Maloštate
SELICEVICA
4. bug. d
Grkinje

Еуген", бугарске јединице једноставно су отимале ратни плен са Мерошинског гроља. Док су 15. октобра 47. и 24. дивизија гониле и заробљавале непријатеља по Јастрепцу, тенковска бригада и 12. бугарска дивизија (која није ни учествовала у борби код Мерошине) одвлачиле су немачку технику. При томе су Бугари убили стражаре 47. дивизије који су остављени на обезбеђивању моторних возила, топова, тенкова и другог материјала. На интервенцију команданта 47. дивизије, у штабу 12. бугарске дивизије и тенковске бригаде, да престане пљачка плена, већ да се прикупи и касније комисијски дели, командант 12. дивизије је тај предлог прихватио тек пошто су крупна техничка средства раздељена бугарским пуковима и батаљонима. Свестан политичког значаја бар оријентације бугарске војске против Немаца, командант 47. дивизије НОВЈ је на овакав поступак бугарских штабова једноставно повукао своја обезбеђења која су чувала технику.[144] А што је најтеже, бугарски штабови су толерисали и такве деструктивне елементе у својој средини који су уништавали заплењена возила и топове, па их онда намењивали за јединице НОВЈ. О томе је обавештен и Врховни командант НОВЈ. То је потврдило његову оцену да ће учешће бугарских јединица на територији Југославије бити „од веће штете него користи.'-'[145]

Двадесет друга дивизија као гарнизона јединица у Нишу

Упознат са планом дејства Црвене армије, у који су укључене и бугарске јединице на територији Србије, штаб 13. корпуса НОВЈ је схватио сложеност проблема око преузимања градова. Зато 26. септембра поставља Двадесет другој дивизији као приоритетни

[144] Зборник, том I, књ. 14. док. бр. 4, 37 и 127 и том I, књ. 15, док. бр. 30, као и ВИГ бр. 3, стр. 30 за 1950. годину; Ваенно исторически зборник 1969, бр. 3. страна 49, Софија.

[145] Архив ВИИ, к. 184, фасц. 1, док. бр. 9—12 „Преглед НОБ у Македонији", стр. 139.

задатак да у Нишу обезбеди ред.[145a] На основу тога, штаб те дивизије наређује 3. октобра бригадама, поред ооталог, и ово:

„ ... Приликом уласка у градове, одмах постављати наше страже код свих надлештава, магацина, свих врста јавних зграда итд.

Одмах успоставити команду места, управо наше власти, и са јединицама преузети одржавање реда у градовима. Не сме се дозволити да се *Бугари ни у ком облику мешају у наше унутрашње ствари* (подвукао Ж. Н.), тј. у постављању власти и одржавању реда по градовима. У погледу непријатељских магацина и возила поступати на исти начин, тј. свуда постављати наше стражаре *и не дозволити да Бугари одвезу било које моторно возило* (подвукао Ж. Н.), У погледу ратног материјала, заплењеног на бојишту, то ћемо у заједници са штабом њихове армије решавати, док у погледу магацина свих врста у градовима, поново напомињемо да наши треба да први стигну до њих и поставе стражу.[14]"

Тако је 22. дивизија одмах по ослобађању Ниша предузела обезбеђлвање свих јавних зграда и магацина на територији Ниша, те према тој процени и разместила своје јединице: 8. српска у јужном делу Ниша, са штабом бритде у тзв. згради армије; 10. српска у источном делу града, са штабом у згради Мушке гимназије, а крајем октобра се цела бригада сместила у коњичке касарне; 12. српска у југозападном делу града, у тзв. „Инжињеријским касарнама", а 25. српска прво у Коњичким касарнама, а затим у Нишкој Бањи.

Бригаде су у рејонима размештаја одмах поставиле стражу код објеката који су процењени да их треба обезбедити, а борци јединица НОВЈ испољили су задивљујућу самоиницијативу у регулисању реда и безбедности.

Бугарска 6. дивизија и делови Црвене армије разместили су се на правцима из којих су ушли у Ниш: 6. бугарска дивизија код војне болнице, мостовских радионица и других околних зграда, а јединице Утврђеног рејона око Нишке тврђаве.

[145a] Зборник, том I, књ. док. бр. 146. (Упутство о раду јединица у ослобођеним градовима).

[146] Зборник, том I, књ. док. бр. 27. (наређење штаба 22. дивизије).

Међутим, јединице Двадесет друге дивизије НОВЈ, већ се 15. октобра сукобљавају са бугарским јединицама које су пљачкале магацине и све оно што су сматрале да могу отети. То је поразно деловало на тек ослобођени народ од окупације. Требало је много тактичности да се људи увере да Бугари вшпе нису окупатори већ савезници у борби против фашизма, а они су својим поступцима доказивали супротно. Одушевљење код народа и јединица НОВЈ које се манифестовало на сваком кораку, бледело је због трагичних догађаја које су изазвали припадници 6. бугарске дивизије, угрожавајући чак и животе појединаца.[147] Јединицама Двадесет друге дивизије најтеже је било да обезбеде магацине у које су просто навалили бугарски официри. Из Тврђаве, где су били главни магацини, Бугари су однели муницију и другу војну опрему, затим брашно, конзерве, шећер и друго. Исто се десило и са санитетским складиштем Црвени крст. Најзад су и из канцеларија и других установа односили сав материјал, а из приватних станова су покупили струјомере, радио-апарате и сл. Из мостовске радионице су однели моторе за трансмисију, што значи да су чинили исто што и окупатори.[148]

Поред набројаних случајева који 2. бугарску армију приказују равном окупаторској војсци, говори и пример 4. граничне бригаде која је била предвиђена да учествује у нишкој операцији. Она није учествовала у борбама, али се по ослобађању Ниша разместила у Кнез-Селу, одакле је 16/17. охтобра упућена у Бугарску, јер њена употреба у даљим дејствима није предвиђена. При повратку је из санаторијума Кнез-Села, разбивши гвоздена врата матацина, однела сав материјал, поскидала сву инсталацију у згради, па чак и брава са врата. Тако је ова санитетска установа где је Главни штаб Србије предвидео да смесги тешке рањенике, просто била онеспособљена. Интервенција

[147] Поручник Стојанов из 6. пешадијске дивизије пуцао је по граду из пушке, а поред њег; и многи други бугарски војници и официри. 16. октобра су од такве пуцњаве рањена 4 борца НОВЈ у Нишу (Зборник, том I, књ. 14, док. бр. 37).

[148] Зборник, том I, књ. 14, док. бр. 37.

штаба 13. корпуса НОВЈ код штаба 2. бугарске армије, да се 4. гранична бригада заустави код Пирота (била је на маршу) и од ње одузму покрадене ствари и инеталације из санаторијума,[149] није уродила плодом. Такво понашање јединица 2. бугарске армије присилило је Главни штаб Србије да о овом варваризму обавести Врховни штаб НОВЈ, а истовремено нареди штабу 13. корпуса да бугарске јединице у року од 24 часа удаљи из Ниша.

А колико је тај вандализам бугарских јединица у Нишу био озбиљна ствар, сведочи и депеша Врховног команданта НОВ и ПОЈ, где каже: „Бугарске трупе имају одмах напустити Ниш. Сви војни трофеји и магацини морају остати на нашем расположењу. Саопштите то бугарском команданту као моју заповест" . . . За овом следи и друга депеша друга Тита која довољно јасно одражава ситуацију: „Покрет бугарских трупа био је предвиђен са мном у споразуму. У вези са вашим депешама у којима говорите о отимању и пљачки трофеја, које су запленили наше јединице и *нелојалном држању Бугара* (подвукао Ж. Н.), затражио сам од совјетске команде да бугарске трупе оместа обуставе покрет према Косову и испразне територију Србије. О тој одлуци саогаптићу совјетској влади. Ако би се Бугари томе одупрли, оматраћемо то непријатељским актом".[150]

Наређење Врховног команданта НОВЈ и ПОЈ пренето је штабу 6. бугарске дивизије која се тада налазила у Нишу, а истосремено и команданту 2. бугарске армије,[151] што је донекле смирило ситуацију и омогућило јединицама 22. дивизије НОВЈ да заведу ред у читавом траду, одакле су се и 23. орпска бригада и јединице Црвене армије повукле на север.

На основу захтева Врховног штаба НОВЈ, у Нишку Бању стигао је начелник штаба 3. украјинског фронта

[149] Зборник, том I, књ. 14, док. бр. 37, (извештај 13. корпуса).

[150] Архив ВИИ, к. 234, фасц. 5, док. бр. 3, (књига депеша ГШС депеше бр. 15).

[151] Архив ВИИ, к. 234, фасц. 5, док. бр. 3.

генерал-пуковник Бирјузов, где је са командантом Главног штаба Србије генерал-лајтнантом Кочом Поповићем, а у присуству штаба 13. корпуса НОВЈ и штаба 2. бугарске армије, требало решити опор због некоректног поступка бугарских јединица у Нишу. Уместо извињења за нељудске поступке својих потчињених, бугарске старешине су почеле да правдају те поступке као „елеменат за подизање морала армије".[152] Зар се пљачком магацина и других средстава на савезничкој територији подиже морал војсци!

О резултату овог договора у Нишкој Бањи сведочи депеша Главног штаба Србије где, поред осталог, стоји: „Покушали смо да средимо односе са Бугарима. Иде врло тешко, јер ни њихови руководиоци неће да разумеју. Њихова теза: прво, борили смо се, плен је наш; друто, потребно је да плен буде наш ради подизања морала војске.. ."[153] Зато Главни штаб Србије захтева да се бугарске јединице повуку из Србије и не учествују у борбама на Косову и Ибру, сем њихове артиљерије и тенкова који су потребни ради подршке јединицама Р10ВЈ.

Као што се види, врло тешко је било ускладити односе са бугарском армијом чији су руководиоци имали чудна схватања о својим правима и обавезама у односу према НОВЈ и народу Србије. Превише брзо су заборавили разлоге због којих су молили да њихова армија учествује у борбама против фашистичке Немачке на територији Југославије. Додуше, ЦК Бугарске радничке партије, у свом писму од 3. новембра 1944. године упућеном ЦК КПЈ (Титу), захваљује на указаној помоћи, показујући жељу да се извини за недела бугарских војника[154].

[152] ВИГ бр. 3, страна 33, за 1950. год. и „Сурови Год", стр. 473.

[153] Архив ВИИ, к. 234, фасц. 5, док. бр. 3, (књига депеша, 279 деп. бр. 72 и 73).

[154] ВИГ, бр. 3 за 1950, (нишка операција).

Попуна Двадесет друге дивизије у Нишу по НОВОЈ формацији

Од формирања до августа 1944, Двадесет друга дивизија НОВЈ се попуњавала новим борцима, углавном добровољцима. Од августа је почела и мобилизација нових бораца на територији Пчиње и Врања. Затим је уследила мобилизација на територији Црне Траве и Лужнице, септембра 1944. Прецизно одређене формације за дивизију није било, па су Главни штаб Србије и штаб 13. корпуса НОВЈ одређивали јачину бригаде према наређењу Врховног штаба. Тако су крајем септембра бројале око 1.000, а почетком октобра и до 1.500 бораца.[155] Дивизија је била стално у борбама, па се попуна вршила без предаха у главном на положајима. Доласком у Ниш, дивизија је имала времена за организационо сређивање по формацији коју је прописао Врховни штаб НОВЈ.[156] Од елемената имала је: три бригаде (8, 10. и 12. српску) пратећи батаљон, чету за везу, извиђачку чету, потофицирски курс и интендантуру која је подељена на два одсека: одсек исхране, одеће и обуће, и одсек за наоружање, затим референта за везу, санитет и ветеринарску службу. Дивизијска болница је имала хируршку екипу, епидемиолога, апотекара, а у Нишу је било могуће формирати и зубно одељење.

Штаб Двадесет друге дивизије, по новој формацији, сачињавали су командант потпуковник Ратко Софијанић; пол. комесар потпуковник Живко Живковић, заменик команданта мајор Милан Атлагић, начелник штаба Валентин Хорватић, обавештајни официр Јован Павловић, интендант Славко С. Милијевић; шеф наоружања Вогдан Марковић; референт везе Радомир Поповић, начелник санитета др Боривоје Кузмановић, заменик начелника санитета др Тамара Ачанска и ветеринар дивизије.

[155] Архив ВИИ, к. 1051, фасц. 5, док. бр. 2, к. 1051—1—1, док. бр. 10 и к. 181, Ф. 2, док. бр. 5!>.

[156] Зборник, том I, књ. 14, док. бр. 103, Архив ВИИ, к. 1052, фасц. 3, док. бр. 6/1 и к. 182, Ф. 2 док. бр. 5.

Штаб 1. батерије: командир Агојан — Гриша Агаповић (црвеноармејац) и пол. комесар Јован Милановић.

Чета за везу: командир Атанас Манулов, политичии комесар Славча Петровић.[157]

Штаб допунског батаљона (4. пиротске бригаде): командант, политички комесар Славчо Петровић, заменик политичког комесара. Батаљон је бројао 1.000 бораца ненаоружаних.

Бригаде су у свом саставу имале: 4 батаљона; извиђачки вод, вод за везу, пратећу чету, транспортни и санитетски вод.

а) Осма српска НО бригада која је бројала 2.400 бораца, имала је следећи саетав:

— Штаб бригаде: командант мајор Никола Звицер; политички комесар Саша Јаворина; начелник штаба Тодор Котев; заменик команданта поручник Исидор Козодеровић; заменик политичког комесара Миле Бан-ић; омладински руководилац Јован Милошевић; интендант Арса Томић и санитетски референт др Драгомир Панајотовић.

— 1. батаљон: командант Петар Дента; политички комесар Андра Атанасијевић; заменик команданта Живко Младеновић; помоћник политичког комесара Градимир Николић.[158]

— 2. батаљон: командант Јордан Петковић; политички комесар Драгољуб Станковић; заменик команданта Божа Качавенда и помоћник политичког комесара Раде Минић.

— 3. батаљон: командант потпоручник Милан Чопић; политички комесар Стеван Келечевић; заменик команданта Мирко Фиданов и помоћник политичког комесара Петар Прокић.

[137] Пратећа чета 22. дивизије формирана је почетком септембра у Добром Пољу. Њен први командир био је Бранко Ковачевић, а пол. комесар Јован Милановић (Зборник, том I, књ. 9, док. бр. 96).

[158] Архив ВИИ, к. 1051, фасц. 3, док. бр. 5 и 6 (наредба штаба XIII корпуса и штаба 22. дивизије од октобра 1944. године).

— 4 батаљон: командант Јова Симоновић; политички комесар Миле Станковић; заменик команданта старији водник Душан Родић, помоћник политичког комесара Ђорђе Галић и ађутант штаба батаљона Петар Давитков.

б) Десета српска бригада, која је бројала 2.400 бораца, имала је еледећи оастав:

— Штаб бригаде: командант мајор Бранко Вуковић; политички комесар Илија Драговић; начелник штаба Митко А. Пејчев, заменик команданта Ћира Ристић Реља; помоћник политичког комесара Милорад Стошић Шука; омладински руководилац Љиљана Дуроун, обавештајни официр Лазар Лазовић; интендант Влајко Јовић и референт санитета др Мома Стојановић.

— 1. батаљон: командант Мирко М. Јокић; политички комесар Милан Рунић; заменик команданта Стратија Аризоновић и помоћник политичког комесара Лука Радановић.

— 2. батаљон: командант заставник Никола Баста; политички комесар Митар Кошпић; заменик команданта Јосиф Здравковић и помоћник политичког комесара Драгомир Јовановић.

— 3. батаљон: командант поручник Божа Гошовић; политички комесар Иван Пулшанић; заменик команданта Божа Вуловић и помоћник политичког комесара Драгоје Мацура.

— 4. батаљон: командант потпоручник Миливоје Тица; политички комесар Милан Јовановић; заменик команданта Драгутин Ђорђевић и помоћник политичког комесара Чедомир Ристић (дотадашњи командант 1. батаљона 10. бригаде).

в) Дванаеста српска бригада која је бројала 2.400 бораца, имала је следећи састав:

— Штаб бригаде: командант Драгољуб Петковић Столе, политички комесар нема, заменик команданта Миле Бајић, помоћник политичког комесара Драгомир Анђелковић Гоша, начелник штаба Ђура Врцељ, обавештајни официр Новица Цртановић, санитетски референт др Александар Панајотовић.

— 1. батаљон: командант Петар Станковић (кога је заменио Дане Свилар); политички комесар Симон Симоновић; заменик команданта Живко Виданов и помоћник политичког комесара Бора Илић.

— 2. батаљон: командант Дане Свилар; политички комесар Стојан Цојић, заменик команданта Ђура Стричевић потпоручник (који је јануара 1945. заменио Свилара, а на њешво место дошао Стево Вукановић), помоћник политичког комесара Душан Ђушић.

— 3. батаљон: командант Петроније Величковић; политички комесар Драгомир Ђорђевић; заменик команданта Никола Томић и помоћник политичког комесара Милан Новаковић.

— 4. батаљон: командант Божидар Димић Жика; политички комесар Драгутин Петровић уједно вршио дужност политичког комесара бригаде; заменик команданта старији водник Бранко Рајчевић и помоћник политичког комесара Бора Анђелиновић.

Овом реорганизацијом Двадесет друге дивизије расформиране су бригаде и укључене: I. царибродска у 8. српску; 3. пиротска у 10. српску *и* I. власотиначка у 12. српску. Поред ових, расформиране су 5. пиротска и Бабичка бригада, а њихово људство такође распоређено у ове бригаде Двадесет друге дивизије, док је 4. пиротска преименована у допунеки батаљон Двадесет друге дивизије.[159]

После ове реорганизације и попуне, Двадесет друга дивизија је бројала 10.099 бораца (на лицу 9.755, 18. новембра), 437 коња, 14 двоосовних и једна једноосовна кола и један камион.[160] Наоружање дивизије било је релативно добро и крајем новембра 1944. од Главног штаба Србије је требовано само око 1.000 пушака, али и 300 пушкомитраљеза и 16 митраљеза, у чему је очи-

[159] Зборник, том I, књ. 14, док. бр. 103, к. 1052, фасц. 2, док. бр. 1—4, 5/3, 6—1/3 и к. 1051, фасц. 3, док. бр. 31/6.

[160] Зборник, том I, књ. 15, док. бр. 27 (Преглед бројног стања), Архив ВИИ, к. 1051, фасц. 5, док. бр. 4.

Тада је 22. дивизија имала око 380 пушкомитраљеза, што је било мало у односу на бројно стање, а то је слабило ватрену моћ бригада.

гледио оскудевала, као што је оскудевала у артиљерији и минобацачима.

Снабдевање дивизија транспортним средствима био је проблем (већином су имале волујску запрегу и само један камион). Тај ее проблем није могао ублажити иако је ко-д Прокупља заробљено око 800 возила, па је нарочито дошао до изражаја на Косову, а још више у Санџаку.

Од личне опреме, борци су најслабије стајали са обућом. Још у Нишу, у октобру, било је много потпуно босих, а током зиме 1944. године бивало их је све више. То је чинило велике тешкоће командовашу. Тако је трајало све до марта 1945. када је проблем ублажен.

Управник дивизијоке болнице био је др Бошко Тодоровић, шеф хируршке екипе интерниста др Петар Симоновић, епидемиолог др Миодраг Јоцић, апотекари тг Арсеније Косовац и тг Милан Матић и шеф зубне станице ЈБуба Ристић дентиста.[161]

Бригаде Двадесет друге дивизије су новом формацијом бројале 2.400 бораца, а њихови батаљони преко 500, чете преко 150 и водови око 50. Терет борбе носиле су команде чете и водова, чији се кадар није битно мењао од почетка иако је дивизија довела нове кадрове из других јединица. Попуна нижег кадра вршена је из бораца са територије одакле је дивизија попуњена, те је у командама чета и водова било преко 80°/о оних који су били из првих дана формирања дивизије. Интересантно је запазити из првобитних извештаје да је тај кадар оквалификован неспособним и несигурним за командовање,[162] а сада је руководио

[161] Подаци о реорганизацији коришћени су и из докумената Архива ВИИ, к. 1078, фасц. 8, док. бр. 1 и 2; к. 1052, фасц. 2, док. бр. 10, 11 и 12; к. 1052, фасц. 4, док. бр. 1—4, к. 1052, фасц. 4, ск. 1, 2/2234, фасц. 1, док. бр. 2/4; к. 1052, фасц. 1, док. бр. 9, к. 181, фасц. 5, док. 4 — Зборник том 1, књ. 9, док. бр. 168, Историјати: интендантуре, санитета, везе и инжињерије.

[162] Архив Института радничког покрета Београд, фонд ЦК КПЈ бр. 231 и 379 (у даљем Архив Института радничког покрета Београда, фонд ЦК КПЈ).

јединицама неколико пута већим од ранијих, што је најбољи доказ колико је било богато њихово раније борбено искуство. Чете, батаљони и бригаде попуњени су људством мобилиоаним после опште мобилизације, па је и борбени квалитет јединица био слабији него раније када су долазили добровољци и то углавном симпатизери НОП. Међу мобилисанима било је доста и оних који су раније били у непријатељским редовима, пре свега код четника ДМ, па је то налагало сложеније руковођење јединицама, пре свега превaспитавање људи за класну борбу којом руководи КПЈ, истовремено са борбом против окупатора. Мало је чланова КПЈ овом мобилизацијом дошло у јединице Двадесет друге дивизије, а из ње је од ранијег састава доста повучено у органе власти на ослобођеном делу Србије. Дезертерства није било, што говори и извештај штаба дивизије у косовској операцији, која је вођена у најтежим условима.[162a] Борбе су биле свакодневне, људи су ее кроз борбе калили, постајали достојни носиоци идеја КПЈ и у јуришима оправдавали њено поверење. О томе најбоље сведочи чињеница да је 22. дивизија на крају косовске операције проглашена „ударном".

Двадесет друга дивизија смењује Двадесет четврту дивизију у косовској операцији

Разбијањем 7. СС дивизије „Принц Еуген" отворен је пут ка Кооову, како преко Прокупља долином Топлице тако и преко Лебана долином Јабланице. Главни удар 2. бугарске армије усмерен је правцем Прокупље—Подујево—Приштина, а према плану 3. украјинског фронта и Врховног штаба НОВ Југославије. Била је то друга етапа дејства 2. бугарске армије, по којој је првобитно њен главни удар предвиђен правцем Врање—Приштина—Пећ и да „заједно са југословенским трупама пресече комуникацију непријатеља долином Ибра".[163] На оонову тога је 15. октобра усле-

[162a] Зборник 1/15, док. бр. 79 и А. Срб. ПКС, бр. 734.
[163] „Београдска операција", страна 105.

дило и наређење Главне команде бугареке армије, према коме је 2. бугарска армија 16. октобра 1944. у 7 ч. имала да пређе у гоњење непријатеља према Косову.[161] Штаб 2. бугароке армије издао је своју заповест (16. октобра у 6 часова), у којој је прецизирао задатке тенковској бригади (са 4 коњичким пуком 2. коњичке ди-Еизије), 4. пешадијској и 12. пешадијској дивизији које су имале до мрака 18. октобра 1944. да овладају Приштином.[165]

Међутим, изостала су дејства тенковске бригаде и 12. пешадијске дивизије у чије се гоњење одреде много полагало, па су биле узалудне и интервенције штаба 2. армије.[166]

У то време на фронту К. Митровица — Преполац — Мердаре — Браина — Ајкобила није било немачких јединица, сем слабих албанских енага тзв. „Омладинског комитета за одбрану Косова" под командом Бахри Ђанија и мајора Азиза Шеширваре.[167] Затим, 14. октобра у К. Митровицу авионом стиже командант групе

[164] Архив ВИИ, НОБ-ВИС, Ф. 2, снимак 75 (Наредба Бугарске Главне команде).

[165] Архив ВИИ, НОБ-ВИС, Ф. 2, снимак 76 (Заповест команданта 2. бугарске армије).

[166] Архив ВИИ, НОБ-ВИС, Ф. 2, снимак 78 и „Отечествената война 1944—1945", стр. 106 (12. буг. див. добила је наређење да крене у гоњење још 14. X што није извршила све до краја 16. X 1944).

[167] „НОБ у Ибарском басену", страна 237; зборник, том I, књ. 19, док. бр. 191, Проглас ПК Приштина.

Почетком маја 1944. формиран је „Централни омладински комитет за одбрану Косова". Задатак ове војне формације био је да брани границе „велике Албаније". Чланови ове организације су била сва мушка лица албанске народности од 18 до 50 година.

У Косовској Митровици је 10. маја одржан састанак ове организације са Џафером Девом, министром унутрашњих послова квислиншке владе из Тиране, и „крајскомандом". На овом састанку је одлучено да се тражи од Хитлера да се косовскомитровачки округ припоји великој Албанији ради мобилизације 15.000 Албанаца.

После овог договора Џафер Дева је био код Хитлера. Да је Хитлер то дозволио показује мобилизација која је по овом терену вршена у октобру 1944. Извори: „Народноослободилачка борба у Ибарском басену", Приштина 1968. Др Бранко Бошковић аутор, страна 237—241 и Зборник, том 1, књ. 19, док. бр. 191.

„Е" из Грчке генерал-пуковник Лер, а већ 15. октобра у Приштину избија и први ешелон његовог штаба са јединицама које еу се повлачиле на север. Авиоизвиђањем Немци су открили покрете тенковске бугарске бригаде из рејона Прокупља, па су на брзину затворили правац код Куршумлије. За извршење овог задатка, генерал Лер је одредио пуковника Лангера, стављајући му под команду своју заштитну чету (110 војника и 7 оклопних кола), неке артиљеријске батерије и инжињеријске чете, са средствима за запречавање и пт-одбрану. Пуковник Лангер је са овако екромним снагама стигао у Куршумлију 16. октобра, посео положаје. Ову јединицу напада прегходница бугарске тенковске бригаде код Куршумлије и нанео јој губитке од преко 40 погинулих (међу којима и два официра) и уништио неколико оклопних кола.[168] Иако је гонећи одред тенковске бригаде пред мрак 16. октобра разбио ове немачке снаге, он није наетавио гоњење него се ту зауставио. То еу Немци искористили да 17. октобра у овај рејон пребаце 3. батаљон 16. гренадирског пука 22. немачке дивизије и поседну положаје код Куршумлијске Бање. Гонећи одред тенковске бугарске бригаде (коњички пук и моторизовани батаљон), са јединицама НОВЈ команде места Куршумлија, кре-НУ° ,1е У напад и уништио 2. чету 3/16. гренадирског пука, што је пуковника Лангера принудило да 3. батаљон повуче на Преполац где је организовао јачу одбрану.[169]

Командант тенковске бугарске бригаде није продужио напад 17. октобра, него је прешао у одбрану ради организовања новог напада на Преполац, а то је Немцима дато време и омогућило да на Преполац и према Мердару привуку нове енаге.

У Куршумлију је 18. октобра стигла 4. бугарска дивизија, а тада је 12. бугарска дивизија избила у ре-

[168] Архив ВИИ, к. 70, рег. бр. 6/3 (изјава пук. Лангера), Архив ВИИ, НАВ-Н-Т-311, Ф. 183/652—3, 580 и 1080.

[169] „Отечествената воина 1944—1945", том II, стр. 105 и 106; Архив ВИИ НАВ-Н-Т-311-183/638, 640 и 572 и Архив ВИИ, к. 70. рег. бр. 6/3.

јон Тулара, где ју је слаба одбрана албанских јединица „Омладинског комитета" задржала. Ова соорост продирања бугарских јединица била је у супротности са планом 3. украјинског фронта, те је 18. октобра уследила интервенција генерал-пуковника Бирјузова који је захтевао да бугарске снаге енергичније нападају.[170]

Сходно договору Главеог штаба Србије и штаба 2. бугарске армије за дејства ка Косовској Митровици, одређена је 24. дивизија НОВЈ и сачињен детаљан план њеног садејства са бугарским јединицама, усмереним ка Косову.[171] Почетак оппггег напада прецизиран је за 23. октобар у зору.[172]

На основу овог договора и плана, 24. дивизија НОВЈ стигла је у рејон Куршумлија 22. октобра,[173] када је 4. бугарска дивизија, не успевши да овлада положајима непријатеља на Преполцу, прешла у одбрану.[174] Ова спорост бугарских јединица 2. армије побуђује Главну команду бугарске армије из Софије да 21. октобра интервенише наређењем 2. бугарској армији да енергично и одлучно дејетвује.[175] Овакав захтев подстакнут је и ослобађањем Београда, чиме је немачким снагама пресечена одступница из Грчке и треба их довести у ситуацију за уништење још у јужном делу Балканског полуострва. Међутим, командант 2.

[170] Архив ВИИ, НОБ-ВИС, Ф. 2, снимак 88.

[171] Архив ВИИ, НОБ-ВИС, Ф. 2, снимак 88.

[172] Зборник, том I, књ. 15, док. бр. 180 (извештај Главног штаба Србије) 1/15, док. бр. 165.

[173] Зборник, том I, књ. 14, док. бр. 199 (Операцијски дневник Главног штаба Србије).

[174] Овим је генерал-пуковник Лер пребродио прву кризу у косовској операцији: успео је да добије време за убацивање нових снага и тиме спречи брз продор бугарских и југословенских јединица на Косово. На страни 258 „Отечествената воина 1944—1945", том II, стоји: „Уочи 22. X непријатељ савлађује кризу која се осећала после 15. X, када су према Косову пољу оријентисане значајне снаге бугарских јединица са тенковима, према којима он није имао ни војске ни организовану одбрану, од 17. X непријатељ, у великој брзини привлачио је снаге и организовао одбрану, 22. X имао је већ неопходне снаге за спречавање наступања 2. Бугарској армији".

[175] „Отечествената воина 1944—1945", том II стр. 259.

бугарске армије, с обзиром на то што су му јединице биле развучене (6. и 9. дивизија чак у рејону Ниша), није био сигуран да ће моћи да крене у напад 24. октобра у 8 часова, како је наредила Главна команда из Софије.[176]

На заједничком састанку (22. октобра у Куршумлији) штабова 4. бугарске дивизије и 24. дивизије НОВЈ, а у присуству саветника Црвене армије пуковника Татаровског код 4. бугарске дивизије, усаглашено је садејство, рачунајући са почетком напада 24. дивизије 23., а не 24. октобра.[177] И 24. дивизија НОВЈ је почела напад 23. октобра у 5 часова, без икаквог садејства бугарских јединица које еу тада тек заузимале распоред према новом наређешу команданта 2. бугарске армије.[178] На жалост, бугарске дивизије ни по том наређешу нису поступале, већ су напад почеле тек 25. октобра у 8 часова.[179] То је непријатељ максимално искористио за довођење нових јединица и ојачање пт-одбране, па је на ове положаје убацио: два батаљона 133. лука 41. дивизије; један батаљон 724. пука 104. ловачке дивизије, затим, 448. пешадијоки батаљон, 322. „ландесшицен" батаљон, 1009. тврђавски батаљон и један батаљон „Аларм-пука" из Атине. Од артиљеријских јединица убацио је код Мердара 3. дивизион 654. арт. пука.[180] Тиме је напад 2. бугарске армије 25. октобра у 8 часова почео у тежим условима него претходног дана. Непријатељ не само што је појачао одбрану новим јединицама, него је и јаче утврдио нарочито положаје

[176] Архив ВИИ, НОБ-ВИС Ф-2, снимак 82, 83, 84 и 85 и ,,Отечествената воина 1944—1945", стр. 260.

[177] Зборник том I, ка. 15, док. бр. 165 (Извештај штаба 24. дивизије).

[178] „Отечествената воина 1944—1945", том II, стр. 262.

[179] „Отечествената воина 1944—1945", том II, стр. 270.

[180] Архив ВИИ, НАВ-Н-Т 311—186/903—943; 948—961. (Према бугарским подацима у овом периоду испред 2. бугарске армије било је 20 батаљона Немаца, што није тачно. Нису потпуно успели да затворе правце код Преполца, Мердара и Грљана, а остале међупросторе браниле су албанске снаге „Омладинског комитета".

на Преполцу и Мердару. Поред тога, Немцима је пала у руке бугарска армијска заповест за напад, из које су видели и распоред снага бушрских јединица и могли благовремено да интервенишу.[181]

Напад Бугара, је вођен без успеха све до 28. октобра, када је само 6. дивизија избила у долину Лаба, овладавши селима Добротин, Д. Репа, Пашкатица, Крпимељ, као и к. 622. Највише успеха је имао одред „Гаврил Генев" који је прешао Лаб и овладао к. 913, створивши услове целој 6. дивизији да овлада путем Г. Пакаштица — Подујево у долини Лаба.[182]

Двадесет четврта дивизија НОВЈ почела је 23. октобра нападе на свом правцу. где су се упорно бранили албански фашисти.[183] 27. октобра избила је на линију села Ржана — Сиљевици — Житињи. Преко официра за везу штаба 24. дивизије НОВЈ тражено је договорено садејетво са 6. бугарском дивизијом, пре свега подршка артиљеријом која је била неопходна за савлађивање овог жилавог отпора непријатеља, али се штаб 6. бугарске дивизије оглушио о овај захтев. И без обећаног садејства, 24. дивизија НОВЈ је са две бригаде успела 28. октобра да избије у рејон Баре и Бајгоре, одакле је директно Немцима угрозила комуникацију Косовска Митровица — Приштина. Немци су на правцу Баре и Бајгора интервенисали јаким снагама, тежећи да одбаце 24. дивизију НОВЈ ка Куршумлији. Развиле су се жестоке борбе у зонама напада 13. српске и 11. орпске бригаде које су морале прећи у одбрану пред многобројнијим непријатељем и после два дана борби одбачене су на леву обалу Лаба, на положаје Д. Репа — Тачевац — Кртењак — Угљарски крш. У овим борбама је 24. дивизија имала, судећи по ње-

[181] Према изјави пуковника Лангера, Немци су 25. X преко заробљених официра из једног тенка дошли до заповести 2. бугарске армије за напад. (Извор Архив ВИИ, к. 70, рег. бр. 6/3).

[182] „Отечествената воина 1944—1945", том II, стр. 273 и 274.

[183] Само из села Баре и Бајгоре 25. X мобилисано је 2.000 л.уди за јединице „Комитета за одбрану Косова". Ове јединице су Адем Воца и Мула Јусуф заклињали на Корану. (Извор: ..НОБ у Ибарском басену", стр. 273.

ном извештају, 116 попинулих, 93 нестала и 180 рањених.[184]

Узрока одбацивања 24. дивизије НОВЈ на леву обалу Лаба има више, али је основни споро наступање 2. бугарске армије на приштинском правцу и необезбеђено садејство нити артиљеријска подршка, нашта је била обавезна 6. бугарска диииизија.[185] Важно је истаћи да је штаб 4. бугарске дивизије самовољно упутио 17. ерпску бригаду ка Мердару, чиме је штаб 24. дивизије НОВЈ био лишен своје резерве и није могао да потхрани напад и одбрану коју је морала да води. Ова дивизија је у непрекидним борбама од 12. до 28. октобра била преморена, а при реализовању нове фврмације није добила никакву попуну, па је у кооовску операцију ушла са 3.054 борца.[18"]

Због великих губитака, замрености и недостатка муниције, штаб 24. дивизије у извештају од 2. новембра тражи да дивизија буде смењена и повучена на попуну и одмор, што је Главни штаб Орбије уважио и наредио штабу 13. корпуса да се 24. замени 22. дивизијом НОВЈ. До доласка 22. дивизије на Лаб, 24. дивизија би се само равнала са 2. бугароком армијом без истрчавања напред.[187]

По доласку 22. дивизије НОВЈ у рејон Куршумлије, затим до Подујева непријатељ је уепео још да потисне 24. дивизију НОВЈ. Затим је 30. октобра напао и 6. бугарску дивизију и то баш када је ова припремала упад у Подујевско поље и опкољавање непријатељских снага на Преполцу. Одбацивањем 6. бугарске дивизије и придатог јој моторизованог пука тенковске бригаде, непријатељ је пореметио читав план штаба 2. бугарске армије. Наређење 4. дивизији (оја-

[194] Зборник, том I, кн>. 15, док. бр. 165 (Извештај 24. дивизије о борбама).

[185] „Отечествената воина 1944—1945", том II, стр. 275.

[136] Зборник, том I, књ. 15, док. бр. 165 (Тада не само што је 24. дивизија НОВЈ била бројно слаба и физички исцрпена, него је остала и без муниције. Од 1.527 пушака, 504 су биле енглеске, а од 148 пушкомитраљеза, 119 енглеског порекла и за њих уопште није било муниције).

[187] Зборник, том I, књ. 15, док. бр. 199.

чаној самоходном артиљеријом) да 30. октобра продужи напад, није ни извршено, па је самим тим непријатељ са Преполца вршио снажан притисак на 6. дивизију.[188] Тако су и након 6 дана борби, бугарске дивизије остале на полазним положајима. Зато по наређешу 3. украјинског фронта, долази до прегруписавања јединица 2. бугарске армије, чији се главни удар оријентише правцем Мердаре—Подујево. Исто тако је и 6. пешадијска дивизија прегруписала снаге после ојачања моторизованим пуком тенковске бригаде.

По новом плану за дејства ка Косову, напад је почео 1. новембра, али је тек сутрадан створена бреша за убацивање тенковске бригаде у пробој. Њој командант 2. бугарске армије наређује 3. октобра у 7 часова да пређе у напад ради опкољавања непријатеља у рејону Подујева.[189]

Тенковска бригада је 3. октобра у 16.30 часова продрла у Подујево, а 6. дивизија избила на линију: к. 677 — к. 889 — Орлингге — к. 947 — с. Кримеј. Продором у Подујевеко поље Бугари су Немце довели на Преполцу и положај окружења. Али уместо да наставе напад и приступе уништењу непријатељских снага у рејону Преполца, бугарске јединице прелазе у одбрану иако испред њих непријатеља није било нити је имао организовану одбрану. Тенковску бригаду (која је требало да продире ка Малом Косову и Приштини) командант 2. армије враћа на Преполац, а касније и у Куршумлију као њетов други ешелон.[180]

[188] „Отечествената воина 1944—1945", том II, страна 276 (Интересантна је оцена у овој књизи о разлозима ових неуспеха 2. бугарске армије: „Проп ло је 6 дана од почетка напада, али за то време нити је непријатељ опкољен на Преполцу нити је извршен пробој одбране... Главно командовање је свакодневним наређењима тражило напредовање, а командант и штаб 2. армије преносили та наређења дивизијама очекујући да оне пробију одбрану да би увели тенковску бригаду ради развоја успеха. Јасно је било да дивизије само са својим снагама и средствима не могу да пробију одбрану нити да га опколе. Нужно је било да армија испољи стваралаштво у командовању..."

[189] „Отечествената воина 1944—1945", том II, страна 281.

[190] „Отечествената воина 1944—1945", том II, страна 283/284.

Опкољени Немци на Преполцу еу се извукли и посели линију: Кодрлија — к. 647 — Главник — Думош — Шајковачка чука, чиме са створили нову одбрану за обезбеђење комуникације кроз Ибарску долину, нужно потребну колони која је зачељем тек прешла грчко-југословенску границу.[191] Поступак тенковске бригаде је неразумљив, али је још неразумљивији поступак команданта 32. пука који, уместо да продире ка Приштини чији је рејон 12. бугарска дивизија тада надвисила и упадне у град, почиње повлачење које је било тако интензивно да је личило на панично бекство.[192] За 32. пуком повукао се и 2. батаљон 46. пука (12. бугарске дивизије), што је непријатељ искористио да поново поседне изгубљене положаје и успостави нарушену одбрану.[193] Све се то дешавало истог дана кад је пробијена немачка одбрана код Подујева.

Привлачењем 734. ловачког пука и 3, 6. и 7. батаљона борбене групе „999", Немци су посели линију: Главник — к. 999 734. пуком из 104. ловачком дивизијом и 3. и 6. батаљоном групе „999". А енаге које су се извукле из окружења (2. батаљоном 724 из 104. ловачком дивизијом, 2. батаљона 133. пука „ландесшицен" батаљон, 7. батаљон групе „999" и 2. батаљон 16. гренадирског пука под командом потпуковника Исела) посели еу линију: Безинпраг (триг. 581) — Думош — Шајковачка чука (к. 833) — Дражина чука (1018). Борбена група „Исток" (састава: 3. батаљон 133. пука 41. тврђавске дивизије, батаљон 1009. и 4. 999 батаљон)

[101] Тада су били опкољени: 2. батаљон 724. пука; 2. батаљон 133. пука; један „ландесшицен" батаљон; једна чета 274. дивизије, један арт. дивизион са пав-јединицама (Извор: Архив ВИИ НАВ-Н-Т 311—184/682—690).

[192] „Отечествената воина 1944—1945", том II, страна 288 (У овој књизи о том догађају пише: ... „Користећи замореност војника и велики притисак непријатеља, извесни прикривени фашисти и реакционарни остаци успели су да поколебају морал војника 32. пеш. пука КОЈИ одступа повлачећи са собом и 2. батаљон 46. пеш. пука и на тај начин је открио десни бок дивизије који се већ био наднео над Приштином".

[193] Архив ВИИ НАВ-Н-Т 311—184/666 и 311—185/1298, као и Архив ВИИ, к. 70, рег. бр. 7/3 (Панику су у 32. пук унели и други пут бугарски фашистички елементи из самог пука).

посела је линију: к. 940 (Чука Блиноја) — Балабан — к. 960 (Столови). Са 734. пуком, између Качандолске реке и Лаба биле су и јединице албанских националиста, сви под командом потпуковника Векера. У рејону Кисела Бања — Шуковац Немци су образовали резерву ове одбрамбене зоне, састава: два пешадијска батал>она, један батаљон „Родос" и један „ландесшицен" батаљон са тенковском четом, а нове положаје посели су у току 4. и 5. новембра.[194]

У таквој ситуацији стиже захтев штаба 24. дивизије за сменом и упућивањем 22. дивизије НОВЈ чији је штаб 5. новембра издао заповест за марш и прецизирао задатке јединицама.[195]

— 10. српска бригада да 6. новембра у 7.30 часова крене правцем: Ниш — Прокупље — Куршумлија и до 9. новембра стигне у рејон Сиљевица — Пардус — Чанога, где ће преузети положаје од 17. српске бригаде;

— 8. српска да из рејона Ниша крене 7. новембра у 7 часова и у Куршумлији буде 10. новембра, где ће сачекати даља наређеша за дејства;

— 12. српска сачекаће у Нишу једну од бригада 24. дивизије НОВЈ која ће преузети обезбеђивање објеката, а затим би 12. бригада кренула из Ниша 11. и у рејону Куршумлије била 13. новембра;

— Штаб дивизије и приштапски делови кренули су из Ниша 8. и у Куршумлији били 11. новембра, с тим што је допунски батаљон дивизије размештен у рејону Прокупља.

Према овоме, Двадееет друга дивизија НОВЈ могла је да дејствује по деловиа, а да комкплетна буде

[194] Архив ВИИ, НАВ-Н-Т 34, 184/666—69, 672, 682—690, 652——58 184/632—36, 185/1298, 186/206—214, 184/593—98, 580—81, 185/1305, к. 70, рег. бр. 6/3 (изјава Лангера); к. 73-А рег. бр. 30/1а и 70, рег. бр. 1/1 (изјава Лера).

[193] Зборник, том I, књ. 15, док. бр. 180 и Архив ВИИ, к. 1052, фасц. 2, док. бр. 2—4 (4. пиротска бригада се некад у документима зове Допунски батаљон а некад 5. српска бригада; по новој формацији то је допунски батаљон 22. дивизије).

ангажована у косовској операцији после 14. новембра[196] Бригаде су улагале максималне напоре да изврше постављене задатке, па је 10. бригада већ 9. октобра била у рејну смене и распоредила своје батаљоне: 1. батаљон село Летанце (северно од Подујева); 2. батаљон село Д. Пакаштица на десној обали Лаба; 3. батаљон село Метохија и 4. батаљон село Крпимеј. Међутим, 9. новембра само је 2. батаљон преузео и положаје на линији: Сиљевица — Пардус — Чанога и тиме обезбедио десни бок 6. бугарској дивизији. Ипак, 10. новембра сви су батаљони 10. бригаде посели положаје, са 1. батаљоном у другој линији бригаднот одбрамбеног одсека, а интендантура и противтенковска чета разместиле су се у рејону села Смаиловићи.

Осма и 12. орпска бригада поступиле су тачно по наређењу, а штаб дивизије, чим је стигао у рејон Куршумлије, 10. новембра, стутгио је у везу са штабом 6. бугарске дивизије ради садејства,[197] поготову што је 6. дивизија већ водила борбе. Наиме, командант 2. бугарске армије је 6. новембра, баш када је Двадесет друга дивизија НОВЈ почела марш из Ниша ка Косову, издао заповест за напад на непријатељску одбрану на приштинском правцу. Напад је почео 8. новембра у 9 часова, уз претходну артиљеријску припрему од пола часа.[198] Са пешадијским дивизијама у првом и тенковском бригадом у другом ешелону, овај напад није уродио плодом. Иако је ојачана 10. српском бригадом, ова бугарска дивизија је нападала на правцу Бајгора—Митровица, али се тај напад претворио у артиљеријске двобоје. Самим тим је и 10. српска бригада до 13. новембра била пасивна.[199] Чак ни 4. бугарски

[186] Зборник, том I, књ. 15, док. бр. 10 и Архив VII, к. 1051, фасц. 1, док. бр. 2—20/0 и „Отечественато воина 1944—1945", I и II, стр. 297.

[197] Зборник, том I, књ. 15, док. бр. 10 и „Отечествената воина 1944—1945", том II, стр. 291.

[198] „Отечествената воина 1944—1945", том II, страна 290—295.

[199] Архив VII к. 1054, фасц. 1, док. бр. 2—20.

кошички пук којим је 6. дивизија ојачана ради маневра на крајњем дееном крилу 2. бугарске армије и који је 10. новембра стигао у с. Добри До, није долазио до изражаја.[200]

Двадесет друга дивизија НОВЈ у завршним борбама косовске операције

Док је Двадесет друга дивизија НОВЈ преузимала положаје Двадесет четврте дивизије и укључивала се у косовску операцију, за снаге код Бујановца и Скопља ситуација је бивала све повољнија; Четрдесет шеста дивизија НОВЈ и 2. кошичка бугарска дивизија ослободиле су Бујановац и надирале Кончуљском клисуром према Гњилану, где су избиле 15. новембра,[201] а ослобођењем Скопља, 13. новембра, немачке заштитнице су преко Урошевца пристизале у Приштину.[202] На фронту код Краљева, немачке снаге су се стално појачавале и давале енергичан отпор дивизијама НОВЈ и Црвене армије, обезбеђујући главнини ове велике колоне продирање кроз Овчарско-кабларску клисуру ка Ужицу. Из Старог Трга (Косовска Митровица), штаб генерала Лера се 12. новембра повукао у Сарајево, а команду на приштинском фронту преузео је штаб 91. армијског корпуса. У Приштину је 14. новембра челом колоне етигла 22. гренадирска немачка дивизија која је у овом рејону преузела улогу заштитнице Групи армија „Е" и обезбеђивала повлачење немачких снага преко Косова.

На фронту пред 12. бугарском дивизијом биле су немачке јединице под командом Амелсвелда и то: један батаљон 41. тврђавске дивизије, 16. гренадирски пук 22. немачке дивизије (на положају Орљане—Батлава), затим пуковска група „Исел" (на положају Шајковац — к. 833 — к. 611 — Главник) и пуковска

[200] Овај пук је остао пасиван од 17. октобра, а сада, новембра, уводи се у борбу на правцу где је био неопходан 24. дивизији када је 28. октобра пробила одбрану непријатеља.

[201] Зборник, том I, књ. 15, док. бр. 30.

[202] Архив VII, НАВ-Н-Т 311—184/280—293.

група „Векер" (на положају Главник —к. 867 — к. 999 — к. 1121 — к. 1247 — Курилово). Према Коеовској Митровици, у рејону Црни врх (триг. 1364) — Бајгора — Баре — к. 1583 — к. 1559 (Кодра Наљт) — к. 1577 (Устарике) — к. 1789 и к. 1624 (Оштро Копље) — Борчане — Сочаница, од 13. новембра била је 938. тврђавска бригада чију је одбрану 20. новембра појачала и 966. тврђавака бригада.[203]

На правцу Подујево — Лужане — Приштина, Немци еу појачали пт-одбрану, а у рејону Приштина — Вучитрн са два пука 22. гренадирске дивизије (47. и 65. пуком) обезбеђивали прихват снага које су се повлачиле са положаја на приштинском фронту. Гребен Копаоника (к. 1067 — к. 999 и Курилово — Славковци — Вучитрн) који је бранила пуковска група „Векер", Немци су морали да одрже до 19. новембра, а правац Оштро Копље — Баре — Бајгора — Митровица, који је бранила 938. тврђавска бригада до 21. новембра, тј. до извлачења свих снага из Приштине и Вучитрна за Кос. Митровицу.[204]

У оваквој ситуацији је Двадесет друга дивизија НОВЈ кренула у напад са две бригаде. У вези с наређењем Главног штаба Србије и 13. корпуса НОВЈ, и договором са штабом 2. бугарске армије, штаб дивизије је издао заповест[205], по којој 10. бригада напада на правцу Житиња — Ржана, да би по овладавању Оштрим копљем и Ржаном наставила напад преко Сиљевице и Забрђа ка Коооовској Митровици. У току борби 10. бригада имала је лево да одржава везу са јединицама 6. бугарске дивизије, а десно са Ибарским партизанским одредом са којим није имала борбени додир. Очигледно је да штаб Двадесет друге дивизије НОВЈ није знао да ће на дееном крилу 10. бригаде, на правцу Ржана — Оштро копље, дејствовати 4. ко-

[203] Архив ВИИ, НАВ-Н-Т 311—184/418—420; 403, 408—416, 392, 401, 370—377, 348—351; Архив ВИИ, к. 2, фасц. 12; к. 13, фасц. 9а, док. бр. 3 и к. 70, фасц. 3, док. бр. 6; к. 13.

[204] Зборник, том I, кн>. 15, док. бр. Ша, Архив ВИИ, к. 1054, фасц. 1, док. бр. 2—20, НАВ-Н-Т 311—184/280—283, 302—305, 324—325.

[205] Зборник, том I, књ. 15, док. бр. 15 и 16.

њички пук 2. бугарске армије, па га у својој заповести и не помиње.

Осма српска бригада добила је задатак да из рејона Куршумлије крене преко Мале Коoанице и Мердара и дође на одсек 4. бугарске дивизије, са којом ће утврдити садејство за продирање ка Вучитрну. Штаб Двадесет друге дивизије НОВЈ наредио је 8. српској бригади да са два батаљона прати тенковску бригаду у продирању ка Приштини, али у целини узето, бригади није прецизиран ни одсек ни време напада, јер се није знао фронт напада 4. бугарске дивизије са којом је она морала да усагласи дејства. Зато 8. српска бригада, одлазећи преко Мердара, читав један дан лута тражећи 4. бугареку дивизију и тек 16. новембра етиже у рејон Брадеше — Перане — Летанце, и то пошто је у току марша 15. новембра стигло ново наређење штаба Двадесет друге дивизије НОВЈ којим је тек тада изнет план напада бугарских дивизија,[200] с тим што је и сада време напада бригаде изостављено и дато на вољу команданту 4. бугарске дивизије да он одреди, у чијој зони напада и 8. српска бригада. Командант 4. бугарске дивизије одлучио је да свој део фоонта преда 8. српској бригади и то баш гребеном Копаоника (к. 1067, к. 999 — к. 1110 и 1021) који је био тежиште одбране. Тако је 8. српска бригада нападала између 19. пука 4. бугарске и 35. пука 6. бугарске дивизије.

Дванаеста српска бригада, као други ешелон дивизије, имала је прво да се пребаци у рејон Куршумлије, а каоније да се премести у рејон Подујева. Хируршка екипа, размештена у селу Крпимеј, имала је да евакуише рањенике у дивизијску болницу у Куршумлији.

Друга бугарска армија је 15. новембра примила захтев штаба 3. украјинског фронта да 16. новембра у 6 часова пређе у напад и 18. новембра овлада Приштином, Вучитрном и Косовском Митровицом. Командант 2. бугарске армије својом заповешћу меша ово наређење утолико што напад не одређује за 6, већ за

[206] Зборник, том I, књ. 15. док. бр. 16.

9 часова, уз претходну артиљеријску припрему од 30 минута.[207] Читава 2. бугарска армија била је распоређена у једном ешелону, јер је и тенковска бригада убачена у напад комуникацијом Подујево — Лужани

— Приштина. Прецизиране су и зоне напада бугарских дивизија. Из њихових заповести закључујемо да 8. српска бригада напада десно од 19. пеш. пука, на одсеку од к. 1125 до к. 999 (Чука).[208] Према борбеном поретку бугарских дивизија са којима су садејствовале

[207] Штаб 22. дивизије НОВЈ знао је за првобитно време напада, а не за ово које је командант 2. буг. армије продужио за пуна 3 часа.

[208] „Отечествената воина, 1944—1945", г. II, стр. 296—299 и Зборник 1/15, док. бр. 33.

бригаде Двадесет друте дивизије НОВЈ, произилази да су оне практично биле у борбеном распореду 6. и 4. бугарске дивизије, а самим тим и у шиховој субординацији, и то само да би се што брже продирало ка К. Митровици, Приштини и Вучитрну. Бугари су тиме тежили политичком моменту — да потчине Двадесет другу дивизију, умањујући тако ефекат у борби који би свакако био већи да је читава Двадесет друга дивизија НОВЈ дејствовала у јединственој зони напада.

Десета српска бригада која је добила фронт напада Оштро копље — Кодра Наљт, нападала је у два ешелона и то: 2. и 3. батаљон у првом, а 4. и 1. батаљон у другом ешелону, уз обећану арт. подршку. При томе је 2. батаљон нападао правцем село Сиљевица — к. 1222 — к. 1554 Оштро копље, а иза њега је наступао 4. батаљон; 3. батаљон је нападао правцем Чанога — к. 1553 — Кодра Наљт (к. 1577 и 1559), а иза њега је наступао 1. батаљон.[209] Фронт напада 10. српске бригаде био је изузетно важан у систему одбране непријатеља, јер је директно изводио ка Кос. Митровици. Тешкоће овог терена повећане су и вејавицом, па су борци остајали и без оно мало обуће. Већина је практично била боса, али је и поред тога борбеност била на ЕИОИНИ. Батаљони су у одређено време кренули у напад. Други је водио тешку борбу за к. 1554 којом је овладао пред мрак 16. новембра и одмах продужио напад према Оштром копљу (к. 1789) и к. 1704, али је ту заустављен. На Оштро копље требало је да дејствује и 4. кошички пук из рејона Ржане, али је тога дана само упутио извиђачке делове без икаквог другог ангажовања у нападу. Због оваквог понашања 4. коњ. пука изостала је и планирана минобацачка подршка 2. батаљона, па пошто су борци били исцрпени на великој хладноћи, приковани ватром непријатеља за снегом покривено тле, чете 2. батаљона су повучене у село Сиљевицу а на положајима еу остављена само борбена обезбеђеша која су чешће смењивана.

[209] Архив ВИИ, к. 1052, фасц. 1-1, док. бр. 2—20 (Операцијски дневник 10. бригаде).

Трећи батаљон 10. ерпеке бригаде нападао је Кодра Нањт и 16. новембра овладао шоме, те тиме уепоетавио тактичко садејство са 1. пуком 6. бугарске дивизије на Пичељу, ради притиска на к. 1577 и к. 1583. Овладавањем Кодра Нањтом, 3. батаљон је створио услове за продирање ка рејону Баре — Бајгора.

Први дан борбе показао је велику неопходност за садејством наших и бугарских јединица као и јачу подршку артиљерије и минобацача, што ће се у борбама следећих дана и испољити. Напад је настављен 17. новембра, када је 4. батаљон заменио 2. у нападу на Оштро копље (к. 1780). Овом нападу је требало да садејствује 4. коњички бугарски пук, али се он овог дана још налазио у рејону Ржањ — к. 1624, па ни 4. батаљон није успео да овлада Оштрим копљем.

Трећи батаљон 10. бригаде је 17. новембра овладао к. 1577, што је поправило услове за дејства ка Барама и Бајгори, али због премрености и велике хладноће, и 3. батаљон је морао бити смењен оа положаја, а на место њега у борбу је уведен 1. батаљон. Поред задатка да одржи освојене положаје, он је имао да у току ноћи 17. новембра освоји к. 1704, али га је заменик команданта 1. батаљона Стратија Аризановић (без одобрења и обавештавања штаба 10. бригаде) повукао и са к. 1577 и са Кодра Нањта. То је омогућило непријатељу да без борбе поврати к. 1577 и на шој се још боље учврсти. Ово је следећих дана проузроковало тешке борбе у којима су дате драгоцене жртве.[210]

Док је 3. батаљон водио борбу за к. 1577, 1. армијски бугарски пук је нападао к. 1583 и успео да је заузме, али је противнападом Немаца одбачен са ње, да би је противнападом повратио и задржао до доласка 15. бугарског пука који је стигао као појачање.

Осма орпска бригада која је добила задатак да дејствује заједно са 4. бугарском дивизијом на правцу Вучитрна, стигла је на линију Вела Река — Брадеш — Перане — Обранжа (код Подујева) тек 17. новембра

[210] Зборник, том 1/15, док. бр. 79 и А. Срб. ПКС, бр. 734 (У извештајима штаба 22. дивизије и 10. бригаде осуђује се овај поступак Аризановића. Штаб дивизије га је због овога сменио са дужности и повео истрагу против њега.

и на фронту Хуна — Кумбалова (к. 1123) — Кодра Голма (к. 1067) — Чука (к. 999), била на десном крилу 4. бугарске дивизије, а баш ту је било тежиште одбране непријатеља на вучитрнаком правцу. Овај добро утврђени одсек непријатељ ће упорно бранити све до краја 19. новембра. На овом делу фронта, у току 16. и 17. новембра, нападао је и 19. пук 4. бугарске дивизије. Он није успео да заузме ни једну кључну тачку у одбрани непријатеља.[211]

Са штабом 19. бугарског пука организовано је у току 17. новембра садејство и заједнички напад прецизиран за 18. новембар у 7 часова. Борбени поредак 8. српске бригаде био је у два ешелона: 1. и 3. батаљон у првом, а 2. батаљон у другом ешелону, док је 4. упућен према Приштини ради продора у град, заједно са бугарским јединицама које нападају на том правцу.

Први батаљон 8. српске бригаде нападао је на линији триг. 1125 (Хуна Кумбалова) — Корда Глама (к. 1067), а 3. батаљон на линији: к. 791 — Градина (к. 833).[212]

У 7. часова 18. новембра напад је почео. Тада је 1. батаљон упутио своје главне снаге (две чете) правцем Поток — к. 1125, а једну чету ка к. 1067 која је за непријатеља на овом одсеку била изузетно важна. Напад 1. батаљона је успео. Чете су подишле к. 1067 и Потоку, али су ту заустављене, трпећи губитке од артиљеријске ватре. Чете 3. батаљона успеле су да овладају к. 791 са које су наставиле дејства ка Поповом Селу, а делом снага садејствовале 19. бугарском пуку У нападу на к. 833 (Градина). Међутим, напад 19. пука био је безуспешан, па су Немци са к. 833, 999 и 1067, уз солидну ватрену подршку, извршили противнапад на 3. батаљон 8. орпске бригаде, продрли изнад Поповог Села између Чуке — Потока и повратили к. 791. Истог дана (18. новембра) у 15.30 часова, 3. батаљон 8. српске бригаде извршио је нов напад и

[211] „Отечествената воина 1944—1945", т. II, стр. 298—299.

[212] Зборник 1/15, док. бр. 79, 111 и 123 (Опер. дневник 13. корпуса, извештај штаба 22. дивизије и Операцијски дневник 8. српске бригаде).

повратио к. 791, избивши па северозападне падине Градине, што је допринело да 1. батаљон одржи рејон Потока и к. 1067.[213]

У току ноћи 18/19. новембра, због великог броја рањених и хладноће, 1. и 3. батаљон су повучени са положаја, а на њихово место дошао је 2. батаљон који је сам извршавао задатак. Ова мера била је резултат одлуке штаба Двадесет друге дивизије НОВЈ да 8. српска бригада упути у Приштину два батаљона који ће заједно са бугарским јединицама ући у град.[214]

Ноћу 18. новембра непријатељ је напуетио линију одбране пред 4. бугарском дивизијом и 8. српском бригадом на гребену Копаоника (к. 1121, к. 1067 — Поток — к. 999 — к. 830) и посео линију к. 1191 — 1153 — 1100 — 1012 — 881, а у току 18/19. новембра повукао се из Приштине у коју су 19. новембра ушле 25. српска бригада 46. дивизије и један кошички пук 2. бугарске коњичке дивизије, затим јединице 12. бугарске дивизије и 4. косовска бригада НОВЈ. Немци су се из Приштине повукли на линију Бариљево — Граце — — Д. Становци — Прилужје — Бивољан, обезбеђујући извлачење својих снага из рејона Подујева и Качандолске реке. Пред 2. батаљоном 8. српске бригаде непријатељ се повукао на десну обалу Качандолске реке, па је 2. батаљон лако овладао 19. XI линијом к. 1067 — Поток (к. 1125) — к. 999 (чука), а 19. пук 4. бугарске дивизије линијом к. 833 — к. 867 — к. 761.

Непријатељске заштитнице су ноћу 19/20. новембра повукле и са десне обале, а једна чета из 8. српске бригаде већ је у току те ноћи избила на линију к. 1291 — к. 1153 — к. 1100. Пут ка Вучитрну био је отворен и 2. батаљон 8. српске бригаде, са јединицама 4. бугарске дивизије, 20. новембра у 13 часова улази у

[213] У овим борбама из оба батаљона 8. српске бригаде погинула су 3, рањен 71 борац, од којих тешко 16. (Зборник 1/15, док. бр. 79). А према списку погинулих 8 бригада је у два дана борби имала 20 погинулих.

[214] Штаб 22. дивизије превише је пажње поклањао уласку наших јединица у градове из политичких разлога. (Зборник, том 1/15, док. бр. 15, 16, 79).

овај град.[215] Штаб 8. срлсже бригаде упутио је ка Вучитрну и 3. батаљон из другог ешелона који тамо стиже 23. новембра. Али не знајући да је Приштина ослобођена штаб 8. бригаде тамо 20. новембра упућује и свој 1. батаљон.

Пред 10. српском бригадом и 6. бугарском дивизијом Немци се нису повлачили неш су пружали јак отпор са 966. тврђавском бригадом која је бранила положаје Оштрог копља, Бара и Бајгоре. Положаји на правцу Кос. Митровице играли су важну улогу у одбрани непријатеља, јер би се шиховим пробојем довели у тежак положај заштитни делови у рејону Приштине и Вучитрна. Зато је та одбрана била активна — комбинована је упорност оа противнападима, и имала задатак да те положаје одржи све до 21. XI 1944.

Први батаљон 10. ерпске бригаде морао је 18. новембра поново да овлада Кодра Наљтом, а 4. батаљон и 4. кошички бугарски пук Оштрим копљем. Атмосферски услови били су неповољни, па су и напори 1. батаљона при заузимању Кодра Наљта (к. 1559) превазилазили могућности бораца, те је изостало овлађивање к. 1577, као и рејоном Оштрог копља. Хладноћа на планинским висовима Кодра Наљта и Оштрог копља била је тако велика да су од ше 3 борца умрла, а 19 премрзло. Штабови батаљона су морали из борбеног строја да издвоје босе борце и оставе по склоништима, мада им је то тешко падало, па су говорили: „Када могу наши другови можемо и ми".[216]

[215] О дејствима 8. српске бригаде на приштинском правцу коришћени су извори: Зборник, том 1/15, док. бр. 15, 16, 53, 62, 79, 111 и 123, 1/19, док. бр. 204. „Отечествената воина 1944—1945", т. II, стр. 298—306.

Према непријатељској документацији, Приштину су Немци напустили 18. XI, а Вучитрн 20. XI. Према документима 8. српске бригаде стоји да је она ушла у Вучитрн 20. XI у 13 часова, а према бугарској, 21. XI. Најтачније је да је Вучитрн непријатељ напустио 20. XI пре подне. Архив ВИИ, НАВ-Н-Т 311—184/305—5 и 324—325, Зборник 1/15, док. бр. 111 и „Отечествената воина 1944—1945", том. II, стр. 298—300.

[216] Зборник, том 1/15, док. бр. 33, 79 и Архив ВИИ, к. 1054, фасц. 1, док. бр. 2—20. 18. XI 1944., 10. српска бригада је имала 10 погинулих бораца и 24 рањена само из 1. батаљона, поред смрзлих и промрзлих из 1. и 4. батаљона.

Први армијеки бугарски гтук који је 17. новембра овладао к. 1583, сутрадан је био изложен интензивним противнападима Немаца, али је подржан од 15. бугарског пука (који је стигао у рејон к. 1583), одбио све немачке противнападе. Крајем 18. новембра 1. армијски пук су на положају смениле јединице 15. бугарског пука. Но, овај дан је карактеристичан по солидној подршци артиљерије како пред фронтом 10. орпске бригаде, тако и пред бугарским јединицама 6. дивизије, а још више по солидно организованом садејству у оквиру борбеног поретка.

Овладавањем Кодра Нањтом и борбама око к. 1577 и 1583, 10. српска бригада и 15. бугарски пук били су у ситуацији да по овладавању Оштрим копљем продиру према Барама и Бајгори. Зато штаб 10. српске бригаде уводи 18. новембра на правцу Кодра Нањта, поред 1. и 3. батаљон који ће, у садејству са 2. батаљоном 15. бугарског пука, проширити успех према Барама и Црном врху, с тим што је 1. батаљон имао задатак и да садејствује 4. батаљону у блокади Оштрог копља. У периоду ових борби 19. новембра, штаб 10. српске бригаде извештава штаб Двадесет друге дивизије НОВЈ о успешном продирању, али је тај оптимизам био преурањен. Непријатељ је успео да се одржи на котама 1572 и 1789, па чак и да одбаци 15. бугарски пук са к. 1583.[217]

Линија положаја Оштро копље (к. 1789) — к. 1577 и к. 1583 била је кључна за одбрану рејона Косовске Митровице, па еу штабови 10. српске бригаде и 6. бугарске дивизије наредили понављање напада на ове тачке и зато еу прегруписали јединице. Тада је 1. батаљон 10. српске бригаде добио задатак да са 4. коњичким пуком напада Оштро копље (к. 1789), а 2. и 3. батаљон — к. 1577. Овај напад је извршен тек 21. новембра, када је 10. српска бригада успела да овлада

[217] Зборник, том 1/15, док. бр. 33 и 79 и Архив ВИИ, к. 1054, фасц. 1, док. бр. 2—20 „Отечествената воина 1944—1945", т. II, стр. 298—299 (У Бугарској документацији се наводи да је Оштро копље заузео 4. коњички пук, али се то вероватно односи на к. 1624, а не на к. 1789. Такође, према бугарској документацији, стоји да је к. 1583 била у рукама 15 бугарског пука).

котама 1577 и 1704, 15. бугарски пук котама 1583 и 1462, а 4. бугарски коњички пук, са делом 10. српске бригаде, Оштрим копљем (к. 1789). Са ових положаја 10. српска је прешла у гошење непријатеља ка Кос. Митровици. Тога дана, 21. новембра, 6. бугарска дивизија добила је наређење штаба 2. бугарске армије да обустави дејства на правцу Кос. Митровице и са линије Баре — Бајгора — Ковачица — еело Весковце да се врати у рејон Подујева. Враћен је 4. коњички пук, те ни он није учествовао у борбама за К. Митровицу.

Десета српска бригада, остављена сама на правцу К. Митровице, гони непријатеља; он се крајем 21. новембра заустављa на Црном врху (к. 1364), али се у јутарњим часовима 22. новембра и одавде повлачи ка Трепчи. Тамо избија 10. српска бригада око 15 часова и већ у 17.30 часова успева да ослободи Трепчу.[218] Истог дана јединице 10. српске бригаде настављају напад на Кос. Митровицу, али их претиче бугарска тенковска бригада и око 19 часова улази у Митровицу из које су се Немци већ били повукли. Сутрадан, 23. новембра, 10. српска бригада, са бугарским јединицама, ослободила је и Звечан, чиме је завршена косовска операција.

У рејону Трепче 10. српска бришда је запленила велике количине ратног материјала, поред осталог и 8 топова, али важнији од тога је успех бригаде у спречавању непријатеља да поруши постројења у руднику. Томе су, поред свега, допринели радници и рудари. Немци су на правцу напада 10. српске бригаде имали око 60 мртвих и знатно већи број рањених, а међу погинулима био је и потпуковник Штадлер са још неколико официра.[219] Ти губици непријатеља најбоље и сведоче о жестини завршних борби у Косовској операцији, у којој је Двадесет друга дивизија НОВЈ имала преко 63 погинулих и преко 30 рањених, од тога

[218] Зборник, том 1/15, док. бр. 79 и Архив ВИИ, к. 1054, фасц. 1, док. бр. 2—20 и „Отечествената воина 1944—1945", том. II стр. 299.

[219] Зборник, том 1/15, док. бр. 33 и 79 и Архив ВИИ, НАВ--Н-Т 311—184/280—283; Архив ВИИ, к. 72-А-2/3.

40 тепгко.--[0] Изванредиа борбеност, угторност и дисциплинованост бораца Двадесет друге дивизије НОВЈ у Косовској операцији награђене су проглашењем њихове дивизије за УДАРНУ.[221] Уследили су предлози за одликовања бораца и руководилаца, при чему се пошло од чињенице да дивизија у овим изузетно напорним борбама није имала ниједног дезертера, иако оу *се* борили боси и са елабом одећом по највећој хладноћи. Колико су припадници Двадесет друге дивизије НОВЈ били поносни на њено звање *ударна,* потврдиће на Дрини и у Срему.

,,Наше јединице се одлично држе у борби — стоји у извепггају 22. дивизије од 19. новембра — нарочито 10. бригада која под врло тешким атмосферским приликама држи положаје на преко 1500 м надморске висине. Бораца има много босих, те отуда долази да нам се борци смрзну на положајима. Дешавало се и таквих случајева да су издвајани из јединица они који су боси но они неће да остану, већ кажу: *„Кад иду наши другови, хоћемо и ми.* (подвукао Ж. Н.) Дезертерства уопште није било и поред тога што су наше јединице младе. Морал је код бораца на врло великом ступшу.[222] Утолико пре изненађује мали број похваљених појединаца. Судећи по раеположивим документима, тежило се похвали јединица, а међу таквима се налазе: 3. батаљон 10. бригаде, на челу са командантом поручником Божом Гошевићем, затим командант 2. батаљона 10. бри-

[220] Архив ВИИ, к. 1054, фасц. 1, док. бр. 2—20; Зборник 1/15, док. бр. 33, 79, 111 и 123. Погинули су унети према списку.

[221] Одлуку ГШ Србије о проглашењу 22. дивизије за ударну донео је командант 13. корпуса пуковник Љуба Вучковић приликом доласка у штаб 22. дивизије у Кос. Митровици, 26. новембра 1944. Документ о томе не посгоји, али извори из „Библиографије 1941—1945. издања у народнооелободилачком рату" (стр. 530, 753, 776 и 2889) то потврђују, а тога се сећа тадашњи заменик команданта 22. дивизије НОВЈ Милан Атлагић (сада генерал-мајор у пензији), који је вршио и дужност команданта.

[222] Зборник 1/15, док. бр. (извештај штаба 22. дивизије од 19. XI).

гаде Никола Баста, вд. команданта 4. батаљона 10. бригаде Чедомир Ристић, заменик пол. комесара батаљона 10. бригаде. Похваљени су још: Михајло Милић командир 1. чете 2. батаљона; и пол. ком. 10. бригаде Мића Зец.[223]

Штаб 8. српске бригаде изненађује својим оценама борачког састава, тврдећи да је „способан и спреман да изврши борбени задатак", а командни кадар да се „није онашао" у борби, па ни једног руководиоца из бригаде није предложио за похвалу и награду.[224]

Косовска операција била је прекретница у раду партијских руководилаца бригада 22. дивизије НОВЈ у погледу учлањавања људи у КПЈ, у чему се дотле секташило. Као да се тек сада увиђа колики је за људе подстицај у борби носити зваше члана КПЈ. На то нас упозорава и извештај политичког комесара 10. српске бригаде.[225]

Подељеност 22. дивизије НВОЈ у косовској операцији много је умашила њене резултате. Тежњу да у сваки град уђе по нека њена јединица диктирали су, углавном, политички ефекти а запостављен је борбени ефекат који би се постигао да је дивизија нападала као целина. И ако је била подељена, њен успех је очит. Друга армија је епорим и млаким дејствима, уз то саботерским радом фашистичких елемената, лишила себе успеха који се очекивао, јер је бројала 50.000 људи, а имала је неколико хиљада моторних возила и преко етотину топова. Колико је неуспешна косовока операција за 2. бугарску армију, види се и из податка да је заплењено само 12 топова, 3 тегљача, 21 камион, 27 специјалних аутомобила, 33 мотоцикла, 57 путничких аутомобила и 23.455 мина и друге муниције.[226] (а само

[223] Зборник, 1/15, док. бр. 79 (На жалост, не располажемо списковима свих похваљених).

[224] Зборник 1/15, док. бр. 111 (извод из Операцијског дневника 8. бригаде).

[225] А. Срб. ПКС, бр. 734.

[228] „Отечествената воина 1944—1945", т. II страна 310.

10. српска бригада је запленила 8 топова.) Губици 2. бугарске армије били су 946 погинулих, 554 нестала и 3.406 рањених. А губици 24. дивизије НОВЈ 140 погинулих, 93 нестала и преко 250 рањених, а губици 22. дивизије НОВЈ од 63 погинула, 16 промрзлих и преко 115 рањених, види се колико су велике жртве дате а задатак није извршен — пресецаше правца повлачења немачној групи армија Е.[227]

О резултатима борбених дејстава 2. бугарске армије у косовској операцији, бугарски историчари дају две потпуно супротне оцене. Прва оцена дата је у књизи „Кратка историјата на Отечествената Воина" Државно Военно Издателъство — Софија 1958. година. На страни 196. стоји: „Резултати дејстава 2. бугарске армије у првом периоду отаџбинског рата били би већи, да се у њен штаб нису угнездили замаскирани фашизирани официри са командантом армије генералом К. Станчевим на челу који је касније био осуђен због противнародне непријатељске делатности. Они су смишљено успоравали дејства армије, нису благовремено организовали гоњење непријатеља и кочили су борбени елан јединица.[228] Друга, пак, оцена изгледа овако: „2. армија је достигла одређени јој оперативни објекат — Косово Поље, али није могла раније да изврши постављени јој оперативни задатак — пресецање комуникације за повлачење главних снага армијске групе „Е". Разлози за то били су упорна одбрана хитлероваца која је успоравала наступање, *јако испресецано планинско земљиште, рђаво време* (подвукао Ж. Н.), а исто тако и грешке одговорних команданата, учињене за време припреме и извођења операције.[229]

[227] „Отечествената воина", страна 310; Зборник, том 1/15, док. бр. 33, 79, 111. и 123; Зборник, том 1/14, док. бр. 165 и Архив ВИИ, к. 1054, фасц. 1, док. бр. 2—20. За погинуле из 22. дивизије из приложеног списка.

[228] Друга бугарска армија у првом периоду отаџбинског рата водила је борбе у нишкој и косовској операцији, те се ова оцена односи на обе операције.

[229] „Отечествената воина 1944—1945", страна 311.

Двадесет др-уга ударна дивизија НОВЈ у борбама за Нови Пазар

По ослобађању Кос. Митровице, Вучитрна и Трепче, јединице 22. ударне дивизије су се разместиле ради предаха и то: 8. српска бригада у ширем рејону Вучитрна, 12. српска у Кос. Митровици и 10. бригада у Трепчи, спремне за даља дејства. Главни штаб Србије је захтевао од 13. корпуса НОВЈ да 22. дивизија, заједно са дивизијама 2. бугарске армије, дејствује према Новом Пазару.[230] Међутим, и на самом Косову требало је оставити јединице за борбу против албанских националиста који су озбиљно угрожавали нормализовање живота у ослобођеним градовима и селима.[231] Ипак, приоритет су имале борбе за уништење Немаца. Зато Главни штаб Србије и наређује 22. дивизији да наступа за немачким јединицама ка Новом Пазару и то на два правца: Кое. Митровица—Нови Пазар преко Рашке и Кос. Митровица—Нови Пазар преко планине Рогозне.

На основу овог наређења, штаб 22. дивизије НОВЈ издао је 26. новембра заповест, по којој 8. српека бригада креће комуникацијом Кос. Митровица—Рашка—Нови Пазар, а 12. српска правцем Кос. Митровица—Рогозна—Нови Пазар.[232]

У периоду критичне ситуације на приштинском правцу, када је десни бок немачке групе армије „Е" у одступашу био потпуно откривен и угрожен са правца Преполац—Подујево—Приштина, генерал Лер одређује два пута за повлачеша са Косова: Кос. Митровица—Рашка—Нови Пазар—Пријепоље—Вишеград и Кос. Митровица—Рогозна—Нови Пазар. За оопособљавање пута преко Рогозне ангажовани су заробљени Италијани. Овај пут је назван „жути пут". А да би се убрзао покрет, генерал Лер је наредио да се јединице растерете свега оног што би отежавало покрет.[233]

[230] Зборник, том 1/15, док. бр. 170.

[231] Зборник, том 1/19, док. бр. 211, 212 и 213.

[232] Зборник, том 1/15, док. бр. 78.

[233] Архив ВИИ, к. 70, док. бр. 1/1 (изјава генерала Лера).

Санџак (Сјеница, Пријепоље, Прибој, Пљевље) је у то време био слободна територија НОВЈ, па су Немци тежили првенствено освајању градова и раскрсница. Зато је формирана специјална група на челу главнине под командом генерала Шојерлена састава: један полицијски пук, један батаљон недићеваца и батаљон четника. Група „Шојерлен" формирана је 20. октобра у Новом Пазару и овладала: Сјеницом 25. октобра, Пријепољем 29. октобра, Прибојем 9. новембра и Вардиштем 20. новембра. Ту се спојила са сличном групом која је продирала преко Ужица. Тиме је обезбедила повлачење 91. армијског корпуса.[234] Са Косова се, дакле, преко Новог Пазара повлачио 91. армијски корпус, а као заштитнице су му биле 963. гврђавска бригада (као група „Клоц") и 966. тврђавска бригада (као група „Ангермилер") које су за собом рушиле објекте на прузи и путу и успоравале наступање јединица 22. ударне дивизије НОВЈ и 9. бугарске дивизије.[235]

Ибарски партизански одред (који је у периоду косовске операције успешно дејствовао на гребену Копаоника) добио је од Главног штаба Србије задатак да спречи непријатељску заштитницу да поруши миниране објекте.[236] Ибарски одред је само делимично успео да изврши овај задатак. Ипак, продором у Рашку (26. новембра) тај одред је спречио непријатељу да поруши мостове на Ибру и минира и спали магацине у самом граду[237], што је шегов велики допринос обезбеђењу саобраћаја и обнови привреде у овом крају.

Још 22. новембра, док су вођене борбе за рејон Кос. Митровица, јединице 2. бугарске армије су се припремале за повратак у Бугарску,[238] са чиме се сложио и

[234] „Завршне операције", стр. 206—207 и Архив VII НАВ-Н--Т, 314—193/879 и Архив VII, к. 70, док. бр. 1/1.

[235] Архив VII НАВ-Н-Т 314—193/884 и Зборник 1/15, док. бр. 59 и 170.

[236] Зборник, том 1/15, док. бр. 44 и 59 као и 1/19, док. бр. 203.

[237] Зборник, том 1/15, док. бр. 170 (Операцијски дневник Гл. штаба Србије).

[238] „Отечествената воина", Т. II, страна 30—30).

командант 3. украјинског фронта у свом писму од 27. новембра. Остала је само 9. бугарска дивизија за наступање преко Рашке и Новог Пазара и то у два правца: 4. пук правцем Кос. Митровица—Рашка—Нови Пазар, а 34. пук правцем Кос. Митровица—Рогозна—Нови Пазар; овај пук је иначе споро наступао, није успоставио контакт са непријатељем, 34. пеш. пук је — 26. новембра тек на планини Чаплинац (триг. 1319) наишао на немачку заштитницу и ту био заустављен.[239]

И поред инсистирања Главног пггаба Србије да 22. ударна дивизија одмах наступа, она је од 13. корпуса НОВЈ тек 25. новембра добила наређење за дејства, па је 8. српска бригада добила наређење да крене на извршење задатка тек 27. новембра из рејона Вучитрна. Све до 29. новембра она је била без контакта са непријатељем. Тако је 8. бригада стигла у Рашку када је овај град већ био ослобођен. И 12. српска бригада је кренула у наступање тек 28. новембра правцем Кос. Митровица—Рогозна—Нови Пазар, при чему је морала да се креће опрезно због четника који су се налазили на планини Рогозни. При томе је 12. бригади наређено да заробљене четнике не прима у своје редове, већ да их упућује у штаб дивизије. Уколико би пред 12. бригадом биле бугарске снаге, „кретати се иза њих", — стајало је у наређењу, што показује да није било договора између штабова 22. ударне дивизије НОВЈ и 9. бугарске дивизије.[240]

У то време је борбени додир са Немцима који су се повлачиле из Рашке према Новом Пазару имао Ибарски партизански одред. Он ее са два батаљона у рејону села Милатковића и Пиларета сукобио са заштитним деловима 41. немачке дивизије и са њима водио борбе 27. и 28. новембра. Командант Ибарског одреда Миладин Радуловић Крцун инсистирао је на артиљеријској подршци и тек на трећи захтев добио од команданта 9. бугарске дивизије једну артиљеријску батерију, што је

[239] „Отечествената воина", страна 306—308.

[240] Зборник, том 1/15, док. бр. 78 (заповест штаба 22. дивизије).

одреду омогућило да одбаци Немце.[241] Тада је у рејон Пиларета и Постења стигла и 8. српска бригада која је појачала напад Ибарског одреда. На леђима непријатељских заштитница, 29. новембра у 22 часа, 2 батаљон 8. бригаде и Ибарски партизански одред ослобађају Нови Пазар.[242] 4

Дванаеста српска бригада је, са 34. бугарским пуком, ликвидирајући непријатељске заштитнице на Рогозни, тек у преподневним часовима 30. новембра ушла у ослобођени Нови Пазар.

Осма српска бригада је својим 2. батаљоном 30. новембра водила борбу са немачким заштитним деловима на линији: Велико брдо—к. 788—с. Побрђе—Варово—Шанац на путу за Сјеницу који су обезбеђивали извлачење главнине 41. дивизије са плагоше Рогозне.[243] У борбама око Новог Пазара, 8. српска бригада је убила 7 Немаца и 5 четника, а заробила 14; њени губици били су 2 погинула и 10 рањених и контузованих.

У ослобођени Нови Пазар ушли су 30. новембра 4. и 34. пук 9. бугарске дивизије, али су се одавде бугарске јединице вратиле у састав своје армије.[244]

Наступање Двадесет друге дивизије НОВЈ и 9. бугарске дивизије ка Санџаку није дало жељене резултате, а 4. бугарски пук чак није ни успоставио борбени контакт са непријатељем до Новог Пазара.

[241] Зборник, том 1/15, док. бр. 91.

[242] Зборник, том 115, док. бр. 78, 123, 124 и 170.

[243] Зборник, том 1/15, док. бр. 111, 134 и Архив VII, к. 1052, фасц. 2, док. бр. 2—40 (Операцијски дневник 22. дивизије).

[244] „Отечествената воина", т. II, страна 307. И у овом граду, без обзира на то што су предузимане мере бугарске јединице су се нелојално понашале према народу и народној власти. У књизи „Санџак у НОБ", 1944. Београд, Нолит, стр. 538, поред осталог стоји: „Бугарски војници су у Новом Пазару и околини извршили многе пљачке и разна насиља, они су из ћилимаре однели 50 недовршених ћилима и све мустре које су тамо биле, из електричне централе су однешени каишеви, из биоскопа апаратура. По кућама су тражили злато и накит, дизали девојачку опрему, радио-апарате, струјомере, лустере, посуђе и друге ствари од вредности. Само у Новом Пазару опљачкано је 468 кућа, од којих 420 муслиманских и око 40 трговачких радњи".

Борбе Двадесет друге ударне дивизије око Сјенице

Док је 2. батаљон 8. српеке бригаде 1. децембра водио борбу са заштитницама 133. пука 41. немачке дивизије, 10. српска бригада је чистила терен у око села Лакве, Митровице и Ливца од четника 2. косовског корпуса. При томе је заробљено 11 четника, 7 Италијана и 5 белогардејаца, али не и штаб овог корпуса који се ту налазио.[245] Штаб 22. дивизије НОВЈ у Косовској Митровици, сазнавши да 9. бугарска дивизија обуставља даља дејства од Новог Пазара, захтевао је од штаба 13. корпуса нове задатке[240]. На то је добио одговор да дивизија остаје у садашим рејонима и да јој је задатак да чисти терен од четника и албанских балиста.[247] Очигледно је да ни штаб 13. корпуеа није имао преглед ситуације код Сјенице, а Главни штаб Србије је, дајући Четрдесет пету дивизију у јужну групу дивизија планирао да Двадесет друга дивизија дође на шено место у западну Србију, тамо чисти терен од четника и обезбеђује прелазе јединицама НОВЈ преко Дрине.[24,4] Међутим, Врховни штаб НОВЈ је рачунао да Двадесет другу дивизију употреби у долини Лима, с обзиром на то што је придолазак немачке групе армија „Е" и успостављање немачког мостобрана у рејону Брчког и Бијељине угрожавало ситуацију на сремском фронту. То је и диктирало пребацивање јужне групе дивизија НОВЈ у источну Босну,[249] чиме би се угрожавало и повлачење 21. брдског немачког корпуса из Црне Горе у Босну. Врховни штаб је још у октобру наредио 2. корпусу да поруши објекте на путу Подгорица—Колашин—Бијело Поље—Пријепоље—Прибој[1]—Вишеград и тиме спречи или отежа извлачења Немаца из Црне Горе које је почело 22. новембра 1944.

[245] Зборник, 1/15, ск. бр. 126.

[24в] Архив VII, к. 1051, фасц. 5, док. бр. 2, књига депеша 22. дивизије.

[247] Архив VII, к. 1051, фасц. 5, док. бр. 2, к. 1052, фасц. 4, док. бр. 2/6.

[248] Зборник, 1/14, док. бр. 138.

[249] „Завршне операције", стр. 206—208.

Када је немачки 91 армијски корпус 28. новембра упутио долином Лима у сусрет 21. корпусу своју 22. гренадирску дивизију, ситуација је постала још сложенија за фронт у Срему, па је Врховни штаб НОВЈ 3. децембра наредио 2. корпусу и Тридесет седмој дивизији НОВЈ да појачају дејства, а Двадесет другој дивизији да из рејона Новог Пазара дејствује према Сјеници. На Косову је тада била и 5. албанска НО дивизија која се такође може употребити у борбама на Лиму, с тим што би предлог о њеној употреби дао штаб Тридесет седме дивизије НОВЈ која је била у Санџаку.[250]

Трећа и Тридесет седма дивизија 2. корпуса НОВЈ водиле су тешке борбе у долини Мораче и Таре, са немачким колонама 21. брдског и 91. армијског корпуса које су ишле једна другој у сусрет. Дивизије 2. корпуса НОВЈ успевале су само да им успоравају покрет, али не и да то спрече.[251] У тој ситуацији, Двадесет друга дивизија НОВЈ је остала пасивна, без непосредне везе и са Главним штабом Србије и са Тридесет седмом дивизијом НОВЈ. Одлуком Врховног штаба расформирани су 3. децембра 13. и 14. корпус с тим што је 13. корпус престао да постоји 8. децембра, а 14. корпус је дејствовао у саставу Јужне групе дивизија, док је Двадесет друга дивизија била под непосредном командом Главног штаба Србије.

Дејства Двадесет друге дивизије НОВЈ према Сјеници требало је да почну 3. децембра, али Главни штаб Србије није добио такво наређење, о чему сведочи његов извештај упућен Врховном штабу од 5. децембра.[252] С друге стране, на Косову су се у то време активирале снаге фашистичке реакције, нападајући органе народне власти и јединице при командама места. Због тога, а не-

[250] „Завршне операције", стр. 227—228, Зборник 111/8, док. бр. 304, Архив ВИИ, к. 1253, фасц. 10, док. бр. 8 (књ. депеша 37. дивизије).

[251] Завршне операције, стр. 2360250 и „Ратни пут треће дивизије", ВИС, Београд 1970. год., стр. 384—404. — Радована Вукановића.

[252] Зборник, том 1/15, док, бр. 138.

мајући довољно снага на Косову за обрачун са реакцијом, Оперативни штаб за Косово је затражио од Главног штаба Србије да Двадесет другу дивизију врати на Косово.[233] Главни штаб Србије одобрио је употребу Двадесет друге дивизије на Косову, али је ставио до знаша да је то привремено.[254] С тим у вези је и наређеше штаба Двадесет друге дивизије од 6. децембра да 8. и 10. српска бритда дејствују у рејону Кос. Митровице, а 12. српска бригада да остане у рејону Новог Пазара.

За то време је Тридесет седма дивизија НОВ водила тешке борбе у долини Лима и на комуникацији Сјеница—Пријепоље и са нестрпљењем очекивала долазак 22. дивизије НОВЈ. Али када је 8. децембра успоставила везу са штабом Двадесет друге дивизије, тек тада је установљено да овај нема наређење за дејства према Сјеници.[255]

И тако, после 8 дана неактивности, Двадесет друга дивизија НОВЈ 8. децембра коначно добија наређење да дејствује на правцу Сјенице, где су њене бригаде истог дана извршиле покрет и то:[256] 8. бригада из Рашке; 10. бригада из Косовеке Митровице (са једним батаљоном у Звечану) и 12. бригада из Новог Пазара. Штаб дивизије, са приштапским јединицама, био је тада у Косовској Митровици. Покрет бригада је текао по плану: 8. бригада је 11. децембра била у селу Расно и у току 12. децембра иоставила обезбеђења на правац: Раждагиња—Коритник; 12. бригада је кренула 10. децембра и дошла у рејон села Дуга Пољана, где се већ налазио 3. санџачки партизански одред; 10. бригада је

[253] Зборник, том 1/15, док. бр. 129 (Једна од неколико наоружаних група албанских фашиста напала је Урошевац и 2. косовску бригаду 2. децембра, а остале су нападале јединице 46. дивизије НОВЈ и македонске партизанске јединице на Карадагу).

[254] Архив ВИИ, к. 184 фасц. 1, док. бр. 32; к. 1051, фасц. 4, док. бр. 2; к. 1053, фасц. 1, док. бр. 22 и 23 и к. 1052, фасц. 4, док. бр. 2/6.

[255] Архив ВИИ, к. 1253, фасц. 10, док. бр. 8 (Књига депеша 37. дивизије).

[258] Зборник, том 1/15, док. бр. 155.

из Косовоке Митровице, преко Рашке, са три батаљона стигла 10. децембра у Нови Пазар, а један батаљон оставила као гарнизонску јединицу у Рашки; штаб 22. дивизије, чета за везу, дивизијско превијалиште, инжишеријски батаљон и дивизијска артиљерија су до 11. децембра стигли у Нови Пазар,[257] па је тот дана читава дивизија била у борбеном поретку за извршеше постављеног задатка.

Штаб Тридесет седме дивизије НОВЈ (са 4. и 5. бригадом у свакодневним борбама на комуникацији Сјеница—Пријепоље, а са 6. бригадом на комуникацији Пријепоље—Пљевља и Пријепоље—Бијело Поље), на основу овлашћења Врховног штаба, свакодневно је пожуривао долазак Двадесет друге дивизије,[258] па је сада њеним доласком у рејˆон Сјенице скинута велика брига, јер се овде налазио читав 133. пук 41. немачке дивизије. Он је због пасивности Двадесет друге дивизије НОВЈ био готово незапослен као заштитница оната 91. армијског корпуса. Међутим, чим се Двадесет друга дивизија НОВЈ нашла на полазним положајима за напад, 133. немачки пук је, 12. децембра, напустио Сјеницу, а сутрадан прошао кроз борбени поредак 966. тврђавске немачке бригаде групе „Аргермилер" (на бабињачким положајима). Сада је ова група као заштитница дочекала напад Двадесет друге и Тридесет еедме дивизије НОВЈ, спречавајући им продор у долину Ј1има.[259]

Обавештајни подаци бригада, нарочито 8. српске, о снагама непријатеља у Сјеници и поседнутим положајима били су прилично тачни, па је на основу њих штаб Двадесет друге дивизије НОВЈ и донео одлуку

[257] Зборник, том 1/15, док. бр. 160, 205 (извод из Операцијског дневника 22. дивизије, Архив ВИИ, к. 1051, фасц. 1, док. бр. 2020; к. 1053, фасц. 5, док. бр. 3 и к. 1054, фасц. 4, док. бр. 1 (оперативни дн°вници 8, 10. и 12. бригаде).

[258] Архив ВИИ, к. 1253, фасц. 10, док. бр. 8 (Књига депеша 37. дивизије, депеше за 8, 9, 10. и 11. XII 1944).

[259] Архив ВИИ, к. 24, фасц. 1, док. бр. 47—48 и НАВ-Н-Т 311—184/1079 и 1102—3 и Архив ВИИ, к. 1252, фасц. 4, док. бр. 4 *и* к. 152, фасц. 2, док. бр. 2/7.

за напад на Сјеницу и то са 8. и 12. бригадом у првом, а 10. бригадом у другом ешелону (размештена у рејон Дуге Пољане). У току 13. децембра бригаде су кренуле у напад и то: 8. бригада (са три батаљона) преко Дубнице, Радишића брда (к. 1244) и Брезе (к. 1062); 12. са два батаљона преко Ћупаље и Д. Вапе на Чедово, а са друга два батаљона преко Драгојловића и Девиног брда. Бригаде су у току 13. децембра избиле на линију Чедово-Девино брдо—Бреза—Дубница—Радишића брдо (к. 1244), са које су кренуле у напад на Сјеницу, одакле се непријатељ већ био повукао. Очигледна је опрезност Двадесет друге дивизије НОВЈ, па је то и омогућило несметано повлачење Немаца. До тота сигурно не би дошло да су маши делови, пре општег, кренули у демонстративни напад на Сјеницу.[260] Утолико је тхравилнија оријентација штаба дивизије да један батаљон 8. бригаде оријентише према Караули, са задатком да у току 13. децембра пресече комуникацију Сјеница—Пријепоље. Али тада је штабу 8. бригаде препуштено да одлучи хоће ли јаче снаге упутити према Караули, мада је она за непријатеља у рејону Сјенице била од огромног значаја. Штаб Двадесет друге дивизије НОВЈ организовао је садејство јединица са Тридесет седмом дивизијом за дејства у току 13. децембра, пре свега ради избијања на комуникацију. Међутим, батаљон 8. бригаде који је упућен ка Караули, споро је наступао и у току ноћи 12/13. децембра стигао само до села Д. Гоње и к. 1210 (Машовићи).[261]

У вези са тим садејством, штаб Тридесет седме дивизије НОВЈ је наредио 5 (санџачкој) бригади да у току ноћи 13. децембра изврши напад на линију: Доње Горачиће—Златарско брдо-—Халиновиће која је била северно од Карауле. Међутим, тај напад је био без успеха, јер је одбрана непријатеља била утврђена бункерима и рововима пуног профила. То је делимично и био

[260] Зборник, том 1/15, док. бр. 164; Архив ВИИ, к. 1052, фасц. 5, док. бр. 2—7; к. 1053, фасц. 5, док. бр. 3—20 (Оперативни дневници 22. дивизије, 8. и 12. српске бригаде).

[361] Зборник, том 1/15, док. бр. 164 и 205 и Архив ВИИ, к. 1053, фасц. 5, док. бр. 3, (Оперативни дневник 8. бригаде).

узрок неуспелом нападу 1. батаљона 8. српске бригаде на Караулу.[262]

После ослобођења Сјенице, штаб Двадесет друге дивизије НОВЈ, иако је имао одређен задатак пре тога, не гони непријатеља ка Пријепољу већ тражи од Главног штаба Србије нове задатаке.[263] За новог команданта дивизије долази потпуковник Перо Попивода који, имајући основни циљ пресецаше комуникације код Караула, за тај задатак не групише снаге, па су и дејства Двадесет друге дивизије НОВЈ углавном текла стихијно. Тако је 8. бригада, дејствујући на комуникацији Сјеница—Пријепоље, 14. децембра овладала линијом: Угар (триг. 1134)—Змињак—Доње поље—Веље брдо и окренула фронт на север према Великој Пандурици (триг. 1269)—Бабињачи—кршу Градец—Лисичаку—Увцу, где се утврдила 966. немачка тврђавска бригада. Дотле 1. батаљон 8. бригаде не само што није успео да избије на Караулу, већ ни у Доротице (на падинама Јадовника). Развучена 8. орпска бригада (1. и 2. батаљон од Јадовника — до Угара, 3. и 4. батаљон у Сјеници и Кијевцу) није била еособна за нападе, па чак ни за одбрану на достигнутој линији.

Дванаеста српска бригада која је 13. децембра успела да овлада косом Чедово и Мариним брдом, добила је задатак да 14. децембра, 3. и 4. батаљоном, обилазним путем преко Крстаца и Равне Орнице, овлада Караулом и пресече комуникацију Сјеница—Пријепоље, 1. батаљоном да овлада рејоном Доње Лопиже, а 2. батаљоном да овлада Мариним брдом и Лаништем и одатле да нападне положаје Маљевине — Увац.

Сви батаљони 12. бригаде били су 14. децембра на одређеним положајима, сем 3. батаљона, који је непријатељ задржао код Мишевића и присилио да на тим положајима води борбу и 15. децембра. Иако је била развучена на широком фронту, 12. бригада је успешно дејствовала: 4. батаљон је из рејона Шиповика (к. 1282) нападао Софриште (к. 1277) и Пицељ (к. 1324), а 3. ба-

[262] Зборник, том 1/15, док. бр. 176.

[263] Архив ВИИ, к. 1052, фасц. 2, док. бр. 2—10 и Зборник, том 1/15, док. бр. 155 (заповест штаба дивизије од 8. XII 1944).

таљон Мишевиће, Златарево брдо и Рупањ. У ноћном јуришу, код 4. батаљона ее борба водила за сваки ров непријатеља, а по подне 15. децембра, Немци су са к. 1277 и 1324 одбачени ка Дошем Горачићу. Тај успех 4. батаљона омогућио је и 3. батаљону да крајем 15. децембра овлада Рупајем, чиме су створени услови за продор у Доње и Горње Горачиће и Караулу (где је дејствовао и 1. батаљон 8. српске бригаде, овладавши источним падинама Јадовника и Доротица). Истовремено су 2. и 1. батаљон 12. српске бригаде прешли у напад на одређеним правцима, при чему је 2. батаљон овладао Увцем (к. 1231) и Маљевинама и подишао кршу Градец, одакле је непријатељ давао жесток отпор. Али 1. батаљон није успео да потионе непријатеља еа положаја к. 1089 — Доње Лопиже. Користећи се артиљеријом и минобацачима са Бабињаче, Немци су зауставили даље нападе 12. бригаде.[264]

Командант немачког 91. армијског корпуса ценио је напад Двадесет друге дивизије НОВЈ врло опасним за 966. тврђавску бригаду (групу „Ангемилер"), па је у рејон Бабињаче упутио и групу „Клоц" (963. тврђавску бригаду) која је, ојачана тенковима, 16. децембра стигла у рејон Карауле,[265] а одавде предузела противнападе како према 8. тако и према 12. српској бригади. Циљ овог противнапада Немаца био је да поврате изгубљене позиције у рејону Рупај, Доњи Горачићи и Караула, а одбацивши 8. српску бригаду, проширили би своју одбрамбену зону.

Противнапад Немаца био је уомерен ка 3. и 4. батаљону 12. српоке бригаде који су држали Рупај, Прцељ и Оофриштс. Напад је почео у подне 16. децембра, али иако је подржан артиљеријом и минобацачима, није имао успеха. Борба је трајала читав дан. Тек када је погинуо командир 1. чете 4. батаљона Братислав Сто-

[264] Архив ВИИ, к. 1052, фасц. 2, док. бр. 2—10; к. 1053, фасц. 5, док. бр. 3; к. 1054, фасц. 5, док. бр. 3 (оперативни извештаји 22. див. 8. и 12. бригаде); к. 1051, фасц. 2, док. бр. 16 и Зборник, том 1/15 док. бр. 205.

[265] Архив ВИИ, НАВ-Н-Т 311—184/1130, 311, 184/1077—78 и „Завршне операције", стр. 207.

јановић, са још 10 бораца, и рањено преко 40, батаљон се псвукао на линију Мишевићи—Кикуше (к. 1163) — Шиповик (к. 1282),[266] а затим је то исто учинио и 3. батаљон.

Одбацивши 3. и 4. батаљон 12. бригаде и повративши врло важне положаје за одбрану комуникације, Немци су појачавали напад на 1. батаљон 8. бригаде у рејону Доротице (Јадовник), као и на линији Велики

Заробљепи Немци у Сјеници од бораца II батаљона 8. српске бригаде 1944. год.

Витовик (к. 1391) — Горњи Горачићи—Голо брдо (к. 1323)—Машовићи (к. 1210—Лазића крш (к. 1398). Штаб 8. српске бригаде парирао је нападу непријатеља (који је почео у 13 часова 16. децембра) ангажовашем две чете 2. батаљсна из рејона села Шушари. Оне су успеле

[266] У борбама око Бабиначе, 22. дивизија је имала око 40 погинулих, од тога само из 12. бригаде 32.

да одбаце непријатеља према Уње, Мишевићима и Бабињачи, повративши Лазића крш и село Борић.

Штаб 8. бригаде је 16. децембра покренуо свој 3. батаљон из рејона Сјенице и села Кијевца, али због удаљености, батаљон је могао да стигне овог дана само до рејона Грабовице, (к. 1204) одакле није успоставио контакт са непријатељем.[267]

Непријатељ је у поподневним часовима 16. децембра почео противнапад и на 1. и 2. батаљон 12. бригаде на Увцу и Миљевине, па је у току ноћи успео да одбаци 2. батаљон на Марино брдо.[268] Тако је у току 16. децембра повратио изгубљене положаје и стабилизовао раније порушену одбрану. На руку му је ишла, додуше, и закаснела одлука штаба 8. српеке бригаде за напад на линију с. Шушаре—Д. Гоња—Јадовник—Караула. Али батаљони 8. српске бригаде нису одустали од наређенот напада, па је 1. батаљон са Доротице (Јадовника) и Б. Битовика Јуришао на Караулу. Њоме је у току 17. децембра и овладао уз подршку 3. батаљона који је јуришао еа линије Горње Гоње—Голо брдо; 2. батаљон 8. бригаде је истог дана нападао Уње и Доње Гоње и одбацио непријатеља на бабиначке положаје, одакле се 963. тврђавска бригада (група „Клоц") повукла према Пријепољу. Међутим, снаге 966. тврђавске бригаде (група „Ангемилер") кренуле су у противнапад на 1. батаљон 8. орпске бригаде и поново заузеле Караулу, а тиме ослободиле комуникацију нужно потребну за своје повлачење.

Овим борбама је 22. дивизија НОВЈ завршила своја дејства за бабиначке положаје. Из наређења и борбених дејстава може се закључити да је штаб дивизије препустио иницијативу штабовима бригада које су полазиле у нападе без довољног садејства. Најбоље се у таквој еитуацији сналазио штаб 12. српске бригаде, пре свега при заузимашу Карауле. Батаљони те бригаде

[267] Архив ВИИ, к. 1052, фасц. 2, док. бр. 2—10 и к. 1053, фасц. 5, док. бр. 3, (Операт. дневник 22. дивизије и 8. бригаде) и Зборник 1/15, док. бр. 205 и к. 1054, фасц. 4, док. бр. 1 (Операцијски дневник 12. бригаде).

[268] Зборник. том 1/15, док. бр. 205.

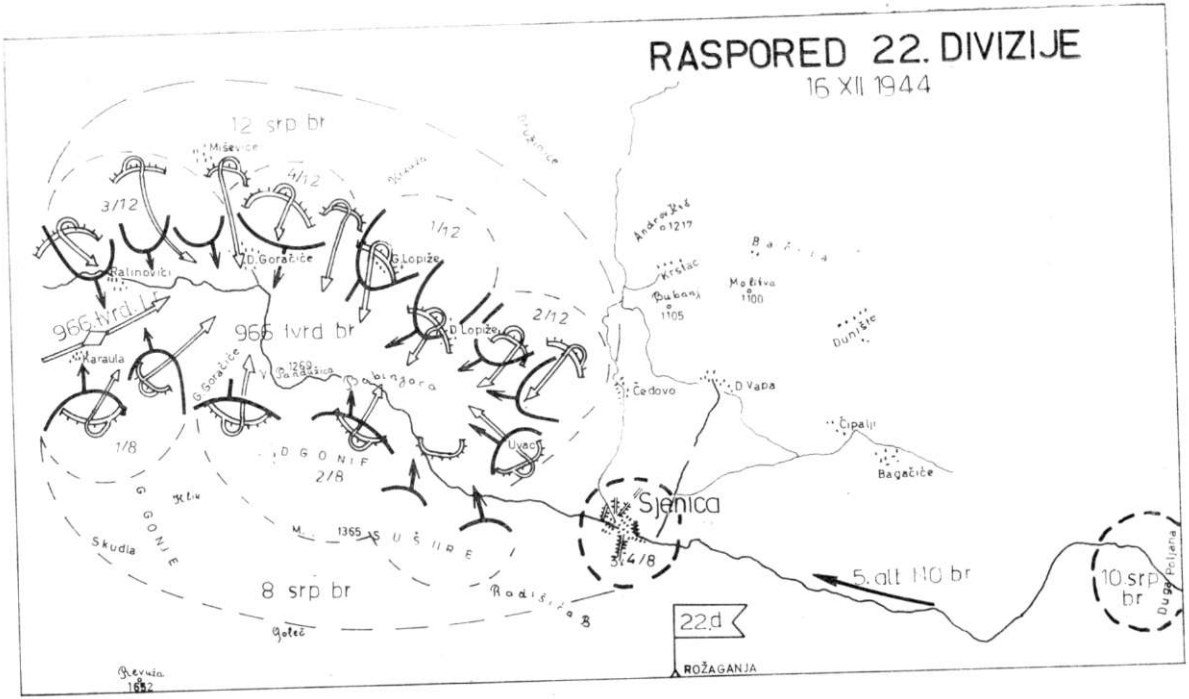
RASPORED 22. DIVIZIJE
16 XII 1944
12 srp br
Miševice
4/12
3/12
1/12
D. Goračiće
G. Lopiže
Ralinovići
966 tvrd. br
966 tvrd br
D. Lopiže
2/12
Karaula
G. Goračiće
1269
Babinjora
1/8
D G O N I E
2/8
Uvac
Androvšić
1217
Krstac
Bubanj
1105
Molitva
1100
Dunište
Čedovo
D. Vapa
Čipalji
Bagačiće
Sjenica
3/4/8
G. GONJE
Skudla
1365
S U Š U R E
8 srp br
Radišića B
Goleč
5. alt 110 br
10 srp br
Duga Poljana
22.d
ROŽAGANJA
Revuža
1652

су били толико упорни у борби да је захваљујући томе и постигнут успех.[269] Штаб 8. српске бригаде, и поред испољене иницијативе, превидео је могућност да концентрацијом батаљона овлада рејонима Јадовник—Караула, чиме би се, у садејству са 12. српском бригадом и јединицама Тридесет седме дивизије НОВЈ, спречило Немцима довођење снага из Пријепоља, а још више — непријатељ би био лишен могућности даљег држања бабиначких положаја а тиме *и* обезбеђења снага у долини Лима.

Штаб Двадесет друге дивизије НОВЈ је пропустио да груписањем свих снага, већ у првим нападима постигне одлучујући успех. То довољно сведочи чињеница што је 10. српска бригада читаво време борби била незапослена код Дуге Пољане, па чак ни сви батаљони 8. и 12. бригаде нису подједнако ангажовани. То је реметило и план дејства Тридесет седме дивизије НОВЈ која је од првог дана повлачења Немаца била носилац борби на овом сектору.

О *борбама на Лиму*

У Санџаку се штаб Двадесет друге дивизије НОВЈ суочио са проблемсм исхране. Поред онога због обуће и одеће, такав проблем је постојао и у косовској операцији. Територија Санџака је пасивни крај, а уз то, у току НОР, непријатељ је попалио велики број села која сада нису могла бити база за снабдевање, поготову многсбројне Двадесет друге дивизије НОВЈ која је бројала 10.000 бораца и 400 коња. Зато је 13. децембра упућен захтев Главном штабу Србије да се обезбеди храна. Расформирање штаба 13. корпуса НОВЈ чија је интендантура дотле дотурала храну дивизији, негативно се одразило на исхрану, а Главни штаб Србије

[21,9] У овим борбама 12. бригаде убијено је 15, рањено 25 и заробљено 50 Немаца, а поред осталог, заплењена су 2 минобацача 81 тт. Највише се истакао командант 3. батаљона Петроније Величковић и командант 4. батаљона Божидар Димић, који су знаначки пружали помоћ својим командама чета.

није уопео да преузме сву бригу на себе око снабдевања Двадесет друге дивизије,[270] већ је оријентисао да се сама снабдева са Косова.[271] Овде је, додуше, било довољно хране, али позадинска војна власт и народноослободилачки одбори нису били организовано способни да је дотурају јединицама на фронту, поготову Двадесет другој дивизији чак у Санџак. Транспортне снаге дивизије биле су само један камион од 3 тоне и неколико двоосовних кола која нису могла дотурити средства ни за једнодневну исхрану дивизије. Та ситуација је присилила штаб Двадесет друге дивизије НОВЈ да 16. и 17. децембра поново затражи помоћ Главног штаба Србије у погледу обезбеђивања исхране, а сада и због доласка 5. албанске НО дивизије у рејон Сјенице која није имала никаквих резерви хране.[272] Уместо одговора на захтеве Двадесет друге дивизије око обезбеђивања исхране, одеће и обуће, Главни штаб Србије наредио је да се она што пре пребаци у долину Лима где Трећа и Тридесет седма дивизија НОВЈ воде огорчене борбе у тежњи да спрече спајање немачких колона. Наређење је примљено 17. децембра,[273] па је Двадесет друга дивизија НОВЈ предала своје положаје код Сјенице 5. албанској НО дивизији.[274]

Штаб Двадесет друге дивизије је наредио да се 8. српска бригада, по смењивању са положаја, прикупи у рејон Милановића, Крајиновића, Вишњева и Трешњевица, али су Милановићи били попаљени и тамо

[270] Архив ВИИ, к. 1051, фасц. 2, док. бр. 1.

[271] Архив ВИИ, к. 1052, фасц. 4, док. бр. 4.

[272] Архив ВИИ, к. 1052, фасц. 4, док. бр. 4. У овим депсшама 22. дивизије предлаже се да се у рејон Сјенице бацају из савезничких авиона одећа, обућа и храна, што би било најцелисходније решење овог проблема

[273] Архив ВИИ, к. 1052, фасц. 4, док. бр. 1 и Зборник 1/15, док бр. 188.

[274] Зборник, том 1/15, док. бр. 188 и 205/5 Албанска дивизија формирана је у рејону Косовске Митровице од 3. и 5. албанске бригаде које су по договору Врховног штаба ИОВЈ и Главног штаба НОВ Албаније дошле на Косово ради заједничког дејства. Оне су учествовале у ослобађању Ђаковице, Пећи и других места на Косову, садејствујући косовским бригадама НОВЈ.

је бригада упутила слабије снаге. Десета српска бригада (са артиљеријском батеријом из рејона Дуге Пољане) имала је да дође у рејон Бољара, Угло, Шиповице, Стубла, Костеница и Савина Поља, а 12. бригада у рејон Сјенице, одакле је прешла у рејон Гошево, Гргаје и Цврско, као дивизијска резерва.[275]

Због хитности поседања положаја на Лиму батал»они су кретали на марш онако како је који био спреман: 1. батаљон 8. бригаде, прикупљен у с. Требињу, кренуо је 19. децембра и истог дана био у селу Гргаје; 3. батаљон је 19. децембра кренуо правцем Сјенице—

На осматрачници (22. XII 1944. год.)

Требиње—Вишњево—Трешњевица—Заумско и одмах по пристизању 20. децембра истурио обезбеђење на линију: к. 1298—к. 1226—к. 1158—к. 1109—к. 912—к. 1118; 2. и 4. батаљон су се прикупили у селу Требињу, одакле је 4. батаљон извршио марш 22. децембра да би 23. децембра преузео одређене положаје на Лиму, док је 2. батаљон остао у Требињу све до 24. децембра.

[275] Зборник, том 1/15, док. бр. 191 и 205.

Десета српска бригада такође је извршила покрет 19. децембра и то: 1. батаљон из Раждагиње за село Угло, 2. батаљон из села Штавље у село Долићи, 3. батаљон из Дуге Пољане до села Расно и 4. батаљоном из села Врсеница ка селу Угло. Затим 20. децембра 1. батаљон десете бригаде из Угла прелази у Ивање, 4. батаљон стиже у Угло, 3. батаљон маршује од Расно за Угло, да би 21. децембра: 1. батаљон из Ивања посео положаје изнад села Дубово, 2. батаљон остао у Долићима, а 3. батаљон у Углу, док је 4. батаљон извршио марш из Угла за Костеницу а одмах је и он дошао на положаје Соколовац (к. 947 и к. 791) спреман за напад према Оброву и Градини.[276]

Док је јединице Двадесет друге дивизије смењивала 5. албанска НО дивизија, у рејону Карауле и Бабиње дошло је до спајања немачких колона 21. брдског и 91. армијског корпуса (18. децембра у рејону Мојковца ;и Сјерогошћа). С обзиром на то што није спречено спајање непријатељских колона, Врховни штаб НОВЈ је наредио 2. корпусу да не води фронталне борбе, него да ударима на бокове и нападима на заштитне делове наноси Немцима губитке и успорава повлачење.[277] На оонову овог наређења, 2. корпус НОВЈ је прегруписао своју 3 дивизију. И Главни штаб Србије сугерише исту тактику Двадесет другој дивизији НОВЈ за дејства у долини Лима, али приликом смене у рејону Карауле и Бабиње, немачка 966. бригада (група „Ангермилер") је у току 18. и 19. децембра напустила положаје и повукла се према Пријепољу,[278] те је и 5. албанска НО дивизија кренула ка Лиму и заузела положаје код Сапанице, десно од Двадесет друге дивизије.

По два батаљона 8. и 10. српске бригаде, стигавши у одређене рејоне, крећу 22. децембра у напад на 65. пук 22. немачке гренадирске дивизије.[278а] У том на-

[278] Архив ВИИ, к. 1052, фасц. 2, док. бр. 2—10 (Операцијски дневник 22. дивизије).

[277] „Завршне операције", стр. 245 „Ратни пут 3. дивизије", страна 389.

[278] „Завршне операције", стр. 206.

[278»] „Завршне операције", стр. 248.

паду, 2. батаљон 8. српске бригаде протерује непријатељска обезбеђења и избија на положаје код села Тутића и Врбнице, а 1. батаљон код села Градине и Крајтине (изнад ушћа Бистрице у Лим). Ово релативно лако одбацивање непријатељских делова на комуникацију Бијело Поље—Пријепоље створило је повољне услове читавој дивизији за дејство на немачке колоне у долини Лима. И 1. и 4. батаљон 10. српске бригаде (после смењивања 3. батаљона 7. црногорске бригаде у рејону села Дубова и Затона) крећу 22. децембра у напад, али наилазе на јачи отпор Немаца, подржаваних ватром артиљерије 22. гренадирске дивизије. Не успевши да протера непријатеља и угрози рејон Бијелог Поља, а и због велике хладноће, штаб 10. српске бригаде повлачи 1. батаљон са положаја у село Лозане, а на његово место упућује 2. батаљон. Тако, 23. децембра Двадесет друга дивизија НОВЈ напада комуникацију Бијело Поље—Пријепоље само са четири батаљона.

Осма српска бригада, дејством својих заседа близу комуникација, уништила је овог дана 4 камиона и убила 6 непријатељских војника, а тек тада је њен 4. батаљон стигао у село Гор>њи Страњани и предњим деловима посео брдо Клик (к. 997) и Поклиште (к. 822) изнад самог Бродарева, одакле су ватром из митраљеза успешно тукли комуникацију Бродарево-Пријепоље. И 10. српска бригада је напала 22. децембра положај непријатељских обезбеђења, али није успела да их потисне.[279]

Док су се бригаде Двадесет друге дивизије НОВЈ кретале ка одређеним рејонима за дејство под врло тешким атмосферским приликама (преко земљишта са преко 1300 метара надморске висине, покривеног дубоким снегом), а њихови батаљони уз крајња напрезања људи улазили у окршаје, штаб 22. дивизије уложио је напоре да од Главног штаба Србије добије одећу, обућу и храну, јер је у томе сасвим оскудевао. Смештај

[279] Архив ВИИ, к. 1052, фасц. 2, док. бр. 2—10 и к. 1054, фасц. 1, док. бр. 2—28 (Операцијски дневници 22. дивизије и 10. српске бригаде). „Ратни пут 3. дивизије", стр. 394.

јединица зависио је од самог рејона за дејство, па 12. српска бригада није око села Гошева, Гргаје и Цврског налазила ни најосновнија средства за исхрану, а на висини од преко 1000 метара, један њен батаљон је две ноћи и два дана провео под ведрим небом. Претила је деморализација бораца 12. српске бригаде, па је штаб Двадесет друге дивизије био присиљен да је повуче из овог рејона, и то: 1. батаљон у Цетановиће, 2. у Бачицу, 3. у Камешницу, а 4. батаљон чак у Кијевац код Сјенице, са осталим деловима бригаде. Оваква ситуација је присилила штаб дивизије чак да тражи од Главног штаба Србије њено повлачење са Лима, а такав захтев је подржао и пуковник Васа Смајевић, члан Главног штаба Србије који ее у то време налазио код штаба дивизије.[280] Затим, и не сачекавши одобрење, штаб Двадесет друге дивизије НОВЈ и пуковник Смајевић одлучују 23. децембра да на Лиму оставе само 10. орпску бригаду, а са осталима да се повуку у Кос. Митровицу и Нови Пазар. У наређењу бригадама поводом овакве одлуке речено је да ће у рејону својих гарнизона чистити терене од остатака албанских балиста и четника.[281]

Међутим, док су бригаде биле на маршу ка Новом Пазару, из Главног штаба Србије стигао је 24. децембра негативан одговор на захтев за повлачење. У њему се каже: „Извршите задатке које вам је поставио Главни штаб Србије. Известите о ситуацији на фронту и о непријатељским снагама на линији Бијело Поље—Пријепоље—Прибој. Ово је наређење".[282] Штаб 22. дивизије

[280] 20. децембра 1944. штаб дивизије упућује први телеграм у коме приказује тешко стање исхране дивизије. „Проблем исхране није уопште решен, без хлеба и зачина; имамо велики број оболелих. Очекујемо одећу" (депеша од 21. XII) 22. XII Смајевић у депеши 1лавном штабу пише: „На терену глад и пегавац. У јединицама вашљивост и премрзлост..." 23. XII Смајевић у депеши тражи одговор на свој захтев од 22. XII (извори: Архив ВИИ, к. 1052, фасц. 4, док. бр. 2, к. 1052, фасц. 2, док. бр. 27).

[281] Зборник, том 1/15, док. бр. 1195.

[282] Архив ВИИ, к. 1052, фасц. 4, док. бр. 2, Књига депеша 22. дивизије.

није поступио по овом наређењу, већ је известио Главни штаб Србије да су јединице већ повучене са положаја и да је 8. бригади одређен гарнизон Косовска Митровица, а 12. Нови Пазар и Рашка. На такав поступак Главни штаб Србије оштро реагује својом депешом од 26. децембра, изражавајући чуђење зашто је потребно да 8. бригада иде чак у Косовску Митровицу. На то штаб Двадесет друге дивизије НОВЈ мења првобитну одлуку само утолико што је 8. бригаду, уместо у Кос. Митровицу, упутио у Рашку, а 12. бригаду оставио у Новом Пазару, где се и он разместио са приштапским деловима.[283]

Штаб 2. корпуса НОВЈ и штаб Тридесет седме дивизије установили су повлачење Двадесет друге дивизије по слабим борбеним дејствима на њеном сектору, те су због тога тражили објашњење радиодепешом.[284] То је штаб Двадесет друге дивизије објаснио својом депешом од 26. децембра 1944.[285] Очигледно је да разлог слабој борбеној способности Двадесет друге дивизије у Санџаку није у борачком саставу и нижем старешинском кадру који је подносио натчовечанске напоре у борби, већ у неодговорном односу штабова око снабдевања јединица храном и одећом. Дезертерства није никада било у Двадесет другој дивизији НОВЈ због деструктивних побуда, већ због деморалисања људи без хране и осталих потреба, па и то су врло ретки случајеви. А у каквим су се условима бориле јединице Двадесет друге дивизије сведочи и депеша њеног штаба од 20. децембра, упућена Главном штабу Србије којом предвиђа да због глади и хладноће, може доћи и до дезертерства и отказивања послушности.[286] Нигде у документацији дивизије нема речи о дезертерству, јер га

[283] Архив ВИИ, к. 1052, фасц. 2, док. бр. 2—28 (Оперативни дневник 22. дивизије).

[284] Архив ВИИ, к. 1253, фасц. 10, док. бр. 8 и к. 1052, фасц. 4, док. бр. 2 (књига депеша 37. и 22. дивизије).

[285] Архив ВИИ, к. 1052, фасц. 4, док. бр. 2 (Књига депеша 22. дивизије).

[286] Архив ВИИ, к. 1052, фасц. 4, док. бр. 2 (Књига депеша 22. дивизије).

није било. То питање се третирало тек 3. јануара 1945. године када су 2 борца из 3. чете 1. батаљона 12. бригаде осуђена на смрт због дезертерства, покушаја наговарања на дезертерство за време боравка под ведрим небом, а један због наводног наговарања других на непослушвост у исто време.

Десета српска бригада која је остала на Лиму, преузела је и положаје 8. бригада и то 3. батаљоном, да би 25. децембра 1, 2. и 4. батаљоном кренула у напад у рејону Бијелог Поља, али без успеха. После тога бригада углавноме води заседне борбе на прилазима комуникацији Бијело Поље—Бродарево, наносећи непријатељу осетне губитке. Испољена је иницијатива штабова батаљона и команди чета, па су јединице из заседа често прелазиле и у нападе. Тако је 3. батаљон у рејону Бродарева напао 29. децембра немачке положаје изнад самог Бродарева. Немци су били присиљени да привуку појачања, постављајући на ватрене положаје чак и брдске топове. У нападе су прелазили и 2. и 4. батаљон, у чему се нарочито истиче ноћни напад 31. децембра у рејону Градине и Обровца.

Непријатељ се крајем децембра већ повукао из Црне Горе, па су батаљони 10. српске бригаде у току 3. и 4. јануара 1945. открили да се непријатељ повлачи пред њиховим положајима. Зато су кренули у напад и гонили га. Тако је 5. јануара ослобођено Бијело Поље у које су ушли и борци 10. српске бригаде. Штаб бригаде је затим повукао своје снаге (осим 2. чете 4. батаљона и 3. батаљона) у еело Угао. 3. батаљон је стигао тек по ослобађању Бродарева. Ради боље исхране и снабдевања, 10. српска бригада је прешла у села Делимеђе, Мелаји, Точилово, где се задржала до 13. јануара.[287]

За то време су остале бригаде Двадесет друге дивизије чистиле терен од заосталих четничких група на Рогозни, Голији и у рејону Рашке.[288]

[287] Архив ВИИ, к. 1051, фасц. 1, док. бр. 1—30 (Оперативни дневник са 10. бригадом).

[288] Архив ВИИ, к. 1053, фасц. 5, док. бр. 3, к. 1054, фасц. 5, док. бр. 3 (Оперативни дневник 8. и 12. бригаде и 22. дивизије).